

[o1]Maaseudun itselliset ja "inhyses" hallinnollisena kategoriana

Riikka Miettinen

Vuoden 1678 talvikäräjillä Taivassalon pitäjässä, Turun lähistöllä, päätettiin antaa voudin tehtäväksi karkottaa Karhulankylän mailla asustavat itselliset (Inhyses folck) ja varoitettiin pyhäpäivien kapakoinnillaan ja metsänhakkuullaan närää aiheuttaneita kirkonmäellä asuvia itsellisiä tulevista rangaistuksista.¹ Samanlaisia, jonkin paikkakunnan itsellisiä koskevia karkotuspäätöksiä tai karkottamis- ja rangaistusuhkauksia esiintyy säännöllisesti maaseutupitäjien tuomiokirjoissa.²

Kuten useimpien tapausten kohdalla, Taivassalossakaan ukaasit eivät syntyneet tyhjästä. Samoilla käräjillä oli käsitelty jo erään paikallisen itsellisvaimon, Saara Heikintyttären, häiriötä aiheuttanutta laitonta viinanmyyntiä kirkkomaan liepeillä. Saara myönsi myyneensä lukkarin tuvassa paloviinaa pyhäpäivänä, mistä hän oli jäänyt kiinni nimismiehelle. Tuomiona oli kovat, 40 markan sakot kuten plakaatissa sapattirikoksista määrättiin, mutta sakot muunnettiin Saaran köyhyyden ja uppiniskaisuuden takia kahden viikon jalkapuussa istumiseksi.³ Asia oli noussut esille jo edellisvuoden talvikäräjillä, jossa kerrottiin paitsi Saaran tavasta myydä paloviinaa kirkkomaan sisäänkäynnillä myös hänen aviomiehensä Antti Enevaldinpojan luvattomista toimista. Itsellispariskunta oli rakentanut luvatta tupansa erään korpraalin tontille ja hyödynsi siellä vahinkoa aiheuttaen niittyjä ja metsää. Lisäksi molempien kerrottiin harjoittavan luvatonta kaupankäyntiä – Antti tupakan ja Saara alkoholin kauppaamisen muodossa.⁴

¹ KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 797v, Taivassalo 14.–15.2.1678.

² Esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 1: 90v, Ulvila 5.3.1621 ja KO a 3: 162, Närpiö 13.–15.2.1633 ja 301v, Kokemäki 17.–20.11.1634; KO a 5: 241, Ulvila 15.–16.8.1642; KO a 7: 360, Kokemäki 1.–2.3.1652 ja 500, Loimijoki 15.–17.11.1652 ja 552v, Ulvila sk 23.–24.11.1652; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 261, Eura 16.–17.6.1656 ja 436v, Ulvila 27.–28.2.1657; KO a 4: 678v; Ulvila 22.–25.6.1678 ja 746v, Kokemäki 7.–9.9.1678; KO a 5: 165v, Lappi/Lappo 27.–28.1.1679; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 161, Eura 3.–7.3.1688 ja 312–313, Ulvila 30.–31.5.1688 ja 490–491, Eura 18.–20.10.1688 ja 512, Eurajoki 24.–26.10.1688; KO a 4: 429–430, Eurajoki 5.–8.10.1689; KO a 5: 305, Kokemäki 2.–4.6.1690; KO a 7: 59–60, Huittinen 1692 ja 467, Ulvila 10.–11.10.1692; KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 858v–859, Lappo 11.–12.3.1690 ja KO a 6: 66v–67, Uusikirkko 18.–19.2.1691; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 13: 80, Taivassalo 26.–27.1.1699 ja 202, Eurajoki 16.–17.2.1699. Myös esim. Jutikkala 1949, 290–291; Kuusi 1935, 279; Laakso 1986, 150; Suvanto 1960, 482; Vappula 1999, 75; Virkkala et al. 1967, 128–130.

³ KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 793v–794, Taivassalo 14.–15.2.1678. Sakkotuomion muuntamisessa viitattiin sapattirikosplakaatin 23. kohtaan, joka salli köyhien tapauksessa jonkin muun rangaistuksen langettamisen: Schmedeman 1706, 457–458, 462–463.

⁴ KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 510v–511, Taivassalo 6.–7.3.1677. Asian käsittelyä lykättiin tuleville käräjille, jotta tontin omistaja tai hänen edustajansa pääsisi paikalle. Antin toimintaa ei kuitenkaan enää käsitelty, mistä voidaan päätellä, että asia oli joko loppuun käsitelty käräjien ulkopuolella, kenties Antin menehdyttyä tai muutettua toisaalle, tai sopimuksin tontinomistajan kanssa.

Tapaus kuvastaa osuvasti vallitsevaa tilannetta uuden ajan alun maaseudulla: osa väestöstä eli perinteisten talonpoikaistalouksien, säätyjen ja tavanomaisten palkollis- ja työsuhteiden ulkopuolella elättäen itsensä sekalaisin tavoin. Toisin sanoen kaikki tilattomat eivät suinkaan löytäneet esivallan sääntelemää, oletettua ja ideaalia paikkaansa talolliskotitalouksien jäseninä esimerkiksi palkollisena, taloon avioitumisen kautta tai pestautumalla sotilaaksi. Palveluspakosta⁵ ja irtolaissäännöksistä⁶ huolimatta maattomia miehiä ja naisia eleli runsain määrin maaseudulla tällaisessa tilanteessa, asustellen Antin ja Saaran tapaan toisten mailla tai kylien laitamilla ja elättäen itsensä usein epämääräisin tai tuntemattomin tavoin.

Kuten jo edellä esitetty lyhyt tuomiokirjakuvaus kahdesta tilattomasta itsellisestä kertoo, heidän elämänsä ja asemansa tilallisten kotitalouksien vallitsemalla maaseudulla ja maanomistukseen ja -viljelykseen perustuvassa yhteiskunnassa oli hyvin erilainen muihin väestöryhmiin verrattuna. Maa- ja elinkeino-oikeuksien ja mahdollinen laillisen suojelussuhteen puuttuminen merkitsi ennen kaikkea toimeentulon epävarmuutta ja miesten tapauksessa selkeää turvattomuutta sotaväenottojen aikana.⁷ Myös hallinnon näkökulmasta tällainen tilattomien erityisryhmä ja alaluokka muodosti ongelmallisen, hankalasti kategorisoitavan ja verotettavan väestöosan verrattuna viljelyksillään ”kiinni” oleviin talollisiin tai vuosipalkollisiin, pitäjänkäsityöläisiin ja sotilaisiin, jotka olivat ainakin periaatteessa helpommin verottajan ja kruunun muiden tarpeiden tavoitettavissa.

Vanhemman, 1800-lukua edeltävän ajan Suomen (ja Ruotsin) maaseutua koskevassa historiantutkimuksessa, pitäjän- ja maakuntahistorioissa sekä esimerkiksi talous- ja väestöhistorian yleisesityksissä tällaisessa tilanteessa elävät itselliset on tavallisesti ohitettu tai mainittu lyhyesti.⁸ Vaikka joistakin tilattomien itsellisten erityisryhmistä, kuten käsityöläisistä ja sotaväestä, on tehty merkittävää Suomen aluetta koskevaa tutkimusta,⁹ itsellisyyden koko kirjo ja erityisesti tilattomien alaluokat ovat, eräitä lyhyitä esityksiä sekä toisaalta köyhäinhoitoon liittyviä sosiaalishistoriallisia

⁵ Ks. esim. Pulma 1994, 29–31; Rahikainen 2006, 9–10.

⁶ Asetuksista ks. Kotkas 43–44, 105–108 ja Panu Pulman artikkeli tässä teoksessa.

⁷ Itsellisiksi katsotut miehet sotaväenottojen kohteena, ks. esim. Huhtamies 2004; Niemelä 1990; Suvanto 1960, 628–629; Villstrand 1992, 173–177.

⁸ Itselliset, käsityöläisiä lukuun ottamatta, mainitaan tyypillisimmin vain sivumennen uuden ajan alun maaseutua ja sen väestöä käsittelevissä esityksissä, esim. Suur-Ulvilan pitäjänhistoria (Virkkala et al. 1967, 128–131), Suur-Huittisten historia (Viikki 1973, 159–161), Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia (Koivisto 1966, 207); Suur-Loimaan historia (Laakso 1986, 151–153); Maskun historia (Oja 1966, 212–215); Ikaalisten historia (Papunen 1996, 265–266 ja Vappula 1999, 74–75); Hollolan pitäjänhistoria (Kuusi 1935, 276, 279); Längelmäveden seudun/Kangasalan historia (Jutikkala 1949, 289–293); Suomen taloushistoria (Jutikkala et al. 1980); Hämeen historia (Jutikkala 1957, 189–190, 198–204 ja Suvanto 1960, 490–492).

⁹ Ks. tämän teoksen johdanto. Myös esim. pyöveleistä (esim. Levander 1975 ja Sandén 2016), tilattomista sodista palanneista entisistä sotilaista (Petersson 2013, 2014, 2017) ja pitäjänkirjureista (Rantanen 2014).

tutkimuksia lukuun ottamatta,¹⁰ jääneet pitkälti tutkimuksen ulkopuolelle. Niin ikään silloisen Ruotsin valtakunnan muiden alueiden itsellisten tutkimus on ollut erittäin vähäistä.¹¹ Sen sijaan varhaismodernin ajan muun Euroopan maaseudun vastaavien tilattomien ryhmien tarkastelu on saanut vahvan jalansijan sosiaali- ja taloushistorian sekä työväen historian tutkimusperinteessä.¹² Tiedon puute johtuu paitsi tämän teoksen johdannossakin keskustellusta vahvasta talonpoikiin keskittymisen perinteestä ja talonpoikaisyhteiskunnan paradigmasta myös säilyneeseen asiakirja-aineistoon liittyvistä haasteista ja vääristymistä. Asiakirjoja tuottavat tahot ovat olleet kiinnostuneita tästä maaseudun liikaväestönsikin katsotusta kansanosasta lähinnä kurin- ja kontrollinpidon sekä köyhäinhoidon yhteydessä.

Lisäksi itsellistä väestönosaa kuvaavien käsitteiden käyttö aikalaisasiakirjoissa on hyvin vaihtelevaa ja monipuolista – jo käsitteellinen hankaluus ja käytössä olleet monimerkityksiset kategoriat mutkistavat tutkimusta.¹³ Tutkitun tiedon vähäistä määrää voivat luonnollisesti selittää myös esioletukset ja mielikuvat sekä tutkimusrahoittajien intressit; säätyjen ulkopuolinen väestönosa näyttäytyy poliittiselta, kulttuuriselta ja taloudelliselta merkitykseltään vähäpätöiseltä esimerkiksi aatelistoon tai paikalliseen talonpoikaiseliittiin verrattuna. Heidän merkityksensä ja määränsä saattaa näyttää marginaalisemmalta kuin se olikaan juuri säilyneen asiakirjamateriaalin vääristyneisyyden takia. Kun tilattomuus ylipäätään liitetään tavallisesti vasta 1700-luvun jälkipuoliskoa seuraavien aikojen väestönkasvuun ja tilattomien määrän rajuun lisääntymiseen 1800-luvulla, aihe onkin ansainnut enemmän huomiota moderneja aikoja koskevassa tutkimuksessa.¹⁴

Niin sanottujen itsellisten sekalainen joukko on kuitenkin luonnollisesti hyvin tuttu historiantutkijoille ja sukututkijoille. Inhyes-nimityksellä esiintyviä ja huoneenväeksi (huusman,

¹⁰ Suomenkielinen yleisesitys tilattomuudesta, itsellisistä ja loisväestöstä esimodernin Suomen maaseudulla: Wilmi 2003 (itsellisistä s. 233–238). Irtolaisista: Pulma 2009. Vapaudenajan *inhyes*-väestöstä: Pulma 1983. Köyhäinhoidon yhteydessä: Alaja 2013; Pulma 1983; Pulma 1986; Pulma 1994.

¹¹ Ks. tämän teoksen johdanto. Ruotsinkielinen yleisesitys tilattomista: Granlund 1943. Ruotsin puolella asuneista itsellisistä (muista kuin käsityöläisistä, sotaväestä ja vaivaisista) lähinnä Lundh & Sundberg 2002 (mäkitupalaisia vastaavasta ns. *gatehusfolkista* 1600- ja 1700-luvun Skånessä, sis. mm. Jeppsson 2002); Lindström & Mispelaere 2011; Lindström 2016 ja 2017 (uuden ajan alun Ruotsin tilattomien asemasta ja elinkeinoista yleisesti). Rautaruukkien tilattomista työläisistä Boëthius 1951; Florén 1991; Lindström & Mispelaere 2016; Mispelaere 2013.

¹² Muun Euroopan tässä käsiteltyihin itsellisiin samaistettavissa olevia ryhmiä on tarkasteltu lähinnä köyhyyteen ja työväenhistoriaan liittyvässä sosiaalishistoriallisessa tutkimuksessa sekä taloushistoriassa (erit. liikkuvuus ja työn taloudellinen merkitys). Esim. Everitt 1967; Hammond & Hammond 1967 (1913); Hasbach 1908; Hitchcock et al. 1996; Hufton 1974; King & Tomkins 2003; Lane et al. 2004; Lucassen 1987; Pound 1971; Snell 1985. Ks. myös tämän teoksen johdanto. Tutkimuksia on tehty myös lukuisista tilattomien erityisryhmistä, esim. kaupustelijoista (mm. Fontaine 1996 ja Spufford 1984), maaseudun päivätyöläisistä (mm. Lambrecht 2003), tekstiilityöläisistä (mm. van Nederveen Meerkerk 2007 ja 2010) ja ns. huonemiehistä (Borgos 2013; Forfang 2013; Timberlid 1989).

¹³ Kuten mm. Granlund (1943, 16–17) Hanssen (1976, 45–47) ja Pulma (1986, 68) ovat huomauttaneet.

¹⁴ Esim. Jutikkala 1934, 123–135; Jutikkala 1958, 339–380; Haatanen 1968; Wohlin 1908.

huuskvinna, huuskona) tai mäkitupalaisiksi (backstugufolk, backstugusittare) määriteltyjä henkilöitä sekä erilaisilla ammattinimekkeillä ja liikanimillä varustettuja tilapäistyöntekijöitä ja muita tilattomia esiintyy jatkuvasti tuomiokirjoissa ja läänintilien henkikirjoissa, karja- ja muissa veroluetteloissa. Itsellisiä mainitaan satamäärin muun muassa Satakunnan maaseudulla henki-, karja- ja tuomarinverojen maksajina 1600-luvun kuluessa.

Tässä artikkelissa tarkastellaan tilattoman väestön tietyn, kruunun näkökulmasta perinteisiin ja tavanomaisiin jaotteluihin ja kategorioihin sopimattoman, väestöosan tai -osien käsitteellistämistä, luokittelua ja nimityksiä uuden ajan alun ja erityisesti 1600-luvun Länsi-Suomen maaseudulla. Itsellisyyttä lähestytään käsitehistoriallisesta näkökulmasta, ja keskiössä on itsellisyyden ja inhyses-kategorian sisältö ja merkitys erityisesti hallinnollisten ja oikeudellisten aikalaisasiakirjojen valossa. Millaisia ihmisiä niputettiin inhyses-määritelmän alle, ja millaisissa tilanteissa elävä tilaton henkilö oli hallinnon näkökulmasta itsellinen? Itsellisyyden monimuotoista sisältöä lähestytään hallinnollisten asiakirjojen jaotteluiden sekä niissä itsellisiksi määriteltyjen henkilöiden elämäntilanteiden, elinkeinojen ja aseman kautta. Samalla pohditaan yleisemmällä tasolla, mitä itsellisyys merkitsi yhtäältä henkilölle itselleen ja toisaalta paikallisyhteisöissä ja yhteiskunnassa yleensä. Käsittely rajautuu aikaan ennen isojakoa, jolloin maaseudun itsellisten asema ja tilanne oli osin erilainen kuin isojakon jälkeen kyltien yhteisten ulkomaiden jakamattomuuden sekä torppien perustamismahdollisuuksien vähäisyyden johdosta. Tarkastelu keskittyy erityisesti 1600-lukuun eli aikaan, joka on jäänyt vähäisemmälle huomiolle itsellisten tutkimisessa.¹⁵

Pitäjänhistorioiden ja muun tutkimuskirjallisuuden ohella aineistona käytetään vouden- ja läänintilien henkikirjoja ja muita verotukseen liittyviä luetteloita sekä kihlakunnanoikeuksien pöytäkirjoja¹⁶ ja vähäisemmässä määrin rippikirjoja erityisesti Satakunnan alueelta mutta myös muualta Länsi-Suomen maaseudulta (Lounais- ja Varsinais-Suomi, Häme). Itsellisyyden sisältöä ja määrittelyä tarkastellaan myös aiheeseen liittyvän lainsäädännön avulla.

¹⁵ 1700-luvun puoliväliä edeltävän ajan Suomen alueen osalta itsellisyyttä tai itsellisiä ei ole tarkasteltu muutamia lyhyitä katsauksia lukuun ottamatta (ks. viitteet 9 ja 11).

¹⁶ Oikeustapausten jäljittämiseksi on käytetty apuna erityisesti Länsi-Suomen tuomiokirjakortistoa (TUOKKO) ja seuraavia hakusanoja: itsellisen tai loisen asunto (TUOKKO 93: 38 kpl), itsellisen tai loisen elinkeino (TUOKKO 93: 12 kpl), itsellisen tai loisen osuus/osallisuus yhteismaahan (TUOKKO 93: 11 kpl), itsellisen tai loisen syntyperä (TUOKKO 93: 5 kpl), paimen (TUOKKO 93: 272 kpl), toimenpide tilatonta vastaan (TUOKKO 94: 62 kpl), päiväläisen palkka (TUOKKO 94: 2 kpl), kirvesmies (TUOKKO 25: 51 kpl), kehruu ansiotyönä (TUOKKO 25: 7 kpl). Tapauksia on koottu myös tutkimusalueen pitäjänhistorioista sekä lähdejulkaisusta Ylä-Satakunnan Vanhan Oriveden aluetta (Orivesi, Kangasala, Kuorevesi) koskevista tuomiokirjoista (Lehtonen 2008). Lisäksi Ala-Satakunnan pitäjien kihlakunnanoikeuksien renovoituja pöytäkirjoja on käyty läpi satunnaisilta vuosilta erityisesti 1600-luvun jälkipuoliskolta.

Saatavilla oleva vanhempien aikojen tilattomia ja erityisesti tavanomaisten palkollisuhteiden ja sotilaspestien ulkopuolella olevia tilattomia väestönosia kuvaava aineisto tuottaa kuitenkin selkeitä haasteita itsellisyyden määritelmän, merkityksen ja määrän tutkimukselle. Rajoituksistaan huolimatta viranomaisaineisto sisältää keskeistä tietoa myös maaseudun itsellisyydestä ja itsellisistä, kuten esimerkiksi heidän varallisuudestaan (karjaveroluettelot), työkykyisten määrästä (henkikirjat) ja heidän elinkeinoistaan (esimerkiksi itsellisiin liitetyt lisänimet). Rippikirjoissa ja myöhemmin tabelleissa listataan tavoitettuja itsellisiä, ja käräjien pöytäkirjat tarjoavat pilkahduksia itsellistä väestön määrittelystä, elämästä, elinkeinoista ja asemasta. Erilaisten lähdesarjojen ja -tyyppien triangulaatio antaa mahdollisuuden tarkastella itsellisyyttä ja itsellisiä tarkemmin.

Hedelmällisimpiä asiakirjoja itsellisyyden ja itsellisten määrittelyn kannalta ovat veroluettelot, joissa ilmaistaan selkeästi merkityn ihmisen asema (esimerkiksi bonde, inhyses) tai pääelinkeinoon tai puolisoon viittaava lisänimi (esimerkiksi fiskare, fäherde, ryttare enckia), sekä käräjien pöytäkirjat, joissa kuvataan itselliseksi nimetyn henkilön olosuhteita ja toimintaa tai jopa kiistellään jonkun henkilön luokittelusta. 1600-luvulla yleistyneet erilliset karjaluettelot pitäjän itsellisten karjaveron maksusta sekä tuomarin- ja laamanninveroluettelot, joissa on usein merkitty kylittäin erikseen itsellisinä veroa maksaneiden tiedot, tarjoavat paremman mahdollisuuden tarkastella itsellisyyden määrittelyä.¹⁷

Silti niin eri lähdetyyppien välillä kuin yhden asiakirjatyypin sisälläkin on suurta vaihtelua informaatioannin kannalta. Kirjurien käytännöt vaihtelevat sen suhteen, miten asiakirjassa ilmaistaan ihmisen asema tai pääelinkeinoon viittaava lisänimi tai merkittiinkö niitä lainkaan. Esimerkiksi karjaluetteloiden merkintä- ja kokoamistavoissa on eroja vuosien ja pitäjien kesken: eläinten ohella osassa listataan vain karjaveronmaksajan etunimi ja patronyymi tai mahdollinen sukunimi, osassa on kerrottu myös hänen asemansa tai pääelinkeinoonsa viittaava lisänimi.¹⁸ Koska vain lukumäärin tai pelkällä etunimellä ja patronyymillä esiintyvien henkilöiden tapauksessa aseman ja mahdollisten maa- ja ammattitoimien luotettava määrittely on tavallisesti mahdotonta, merkittävä osa voudin- ja läänintilien asiakirjoista, joissa itsellisiä tai inhyses-väestöä mainitaan, jää itsellisyyden määritelmän tarkastelun kannalta hyödyttömäksi.

¹⁷ Osassa on merkitty itsellisiksi luokiteltujen nimet ja elinkeinoon viittaava lisämääre, osassa pelkästään kunkin kylän veroa maksaneiden itsellisten lukumäärä. Esim. KA: LT 7324: Turun ympäristön, Ala- ja Ylä-Satakunnan laamannin- ja tuomarinveroluetteloita v. 1673.

¹⁸ Pitäjäkohtaiset erot merkintätavoissa, ks. esim. KA: LT Turun ja Porin läänin tilikirjat 7138: Karjaluettelot 1635.

Tutkimuskirjallisuudessa itsellisydestä ja itsellisistä puhutaan tavallisesti paitsi vähän myös hyvin sekalaisin käsittein ja määrittelyin. Aikalaisasiakirjoissa esiintyvä henkilön asemaan viittaava sana *inhyses* on käännetty yleensä itselliseksi, loiseksi tai mökkiläiseksi, yleensä määrittelemättä sen enempää sanojen sisältöjä. Mikäli itsellisväestön määrittelyä on tehty tai väestönosa on erotettu muista ryhmistä, nimityksiä käytetään yleensä viitattaessa sellaisiin tilattomiin ihmisiin, jotka eivät ole talonpoikaisiäntä tai -emäntiä, talolliskotitaloudessa asuvia isäntäparin lähisukulaisia, sotapalveluksessa, vuosipalkollisina, torppareina tai lampuoteina. *Inhyses*-nimityksellä esiintyvät henkilöt, huoneenmiehiksi ja -naisiksi kutsutut ja mäkitupalaiset lasketaan itsellisjoukon ytimeen. Toisinaan kuitenkin esimerkiksi käsityöläiset ja muut tilattomat ammattimiehet, jotka eivät välttämättä olleet vuosipalkollisina (esimerkiksi kalastajat, paimenet) erotetaan itsellisväestöstä. Osa luokittelee myös sotilaiden kanssa naimisissa olevat naiset tai muut sotilaiden perheenjäsenet itsellisten sijaan sotilasväestöön kuuluviksi. Itsellisistä puhuttaessa ja heidän määräänsä tarkasteltaessa jätetään yleensä määrittelemättä, mihin väestönosien luokittelut ja kategoriat perustuvat. Erityisesti naimisissa olevien tilattomien naisten luokittelun perusteet jäävät epäselviksi. Itsellinen, tai *inhyses*, onkin pitäjän- ja maakuntahistorioissa tavallisesti sekalaista tilatonta joukkoa kuvaava epämääräinen kattokäsite: itsellis-, lois- tai mökkiläisväestöön niputetaan kaikki, jotka eivät sovi tavanomaisiin väestöryhmittelyihin ja kategorioihin.¹⁹ 1800- ja 1900-luvun mielikuvat ja määrittelyt sekä värikäs tilatonta väestöä kuvaava suomenkielinen nimistö ja alueelliset kieliperinteet (mm. loiset, koturit, muonamiehet, joutolaiset) sekoittavat pakkaa entisestään.²⁰ Selkeän kuvan muodostamista vaikeuttaa eniten se, että tuskin mikään muu väestöryhmä on ollut ominaisuuksiltaan ja piirteiltään itsellisiä vaihtelevampi. Tiettyjen ominaispiirteiden ja tilanteiden yhdistelmää pidetään itsellisyyden tunnusmerkkeinä. Niin aikalaisasiakirjoissa kuin tutkimuskirjallisuudessa itsellisyyden tärkeimmäksi ominaispiirteeksi on katsottu henkilön asema paikallisen maanomistusjärjestelmän ja maa- ja metsätalouden hallinnan ulkopuolella. Itselliset olivat ”vailla omaa maata”, ilman kiinteää omaisuutta eli taloa (hemman) ja

¹⁹ Perustuen pitäjän- ja maakuntahistoriateoksiin, jotka listattu kirjallisuusluettelossa. Esim. Heino 1987, 198; Jutikkala 1949, 289–290; Jutikkala 1957, 198–199, 206–209, 381; Jutikkala 1958, 127–128; Papunen 1996, 251–252; Suvanto 1960, 489–490.

²⁰ Ks. esim. Paikkala 2001 ja Wohlin 1908, 23. 1700-luvun jälkipuoliskolla muodostuneesta ja 1800-luvulla yleistyneestä muonamiesjärjestelmästä (muonamiehet, *statare*, olivat maataloustyöntekijöitä, jotka asuivat omillaan mutta tekivät osa-aikaisesti töitä maanomistajalle ja saivat osan palkastaan ruokana), ks. esim. Rehnberg 1943.

siihen liittyviä osuuksia kylien maista ja muista resursseista.²¹ Siten uuden ajan alun itselliset ovat selkeästi osa laajempaa tilattomien väestöä. Itsellisyyttä määriteltäessä kirjallisuudessa nostetaan myös vahvasti esiin tilattomuuteen yleensäkin liittyvä ominaisuus: toisten mailla asuminen. Inhyes-sana (suom. 'majoitettu, laitettu asumaan') viittaa toisten tiloilla tai luona majailmiseen. Myös joistakin itsellisistä käytetyt nimitykset huonemies ja -nainen (husman ja huskona/huskvinna) viittaavat samaan.²²

Toisena, tosin kirjallisuudessa implisiittisenä mutta aikalaisasiakirjoissa varsin selkeänä itsellisten ominaispiirteensä pidetään heidän asemaansa säätyjärjestelmän ulkopuolella. Toisin kuin aatelistolla, papistolla, porvaristolla ja osalla talonpoikaisläänistä, itsellisillä ei ollut säätyasemaa ja sen tuomia privilegioita. Toki talonpoikaiston aikuiset lapsetkin olivat sinänsä, ainakin kotitalossaan asuessaan, talonpoikaista, vaikka heillä ei varsinaisesti ollut säätyasemaan liittyviä etuoikeuksia. Säätyasemansa tai syntyperäisestä säädystä huolimatta tilansa menettänyt, ammatistaan ja taloudenpidostaan luopunut säätyläinen saattoi käytännössä päätyä itsellisen tilanteeseen, mutta yleensä ainakin ylempiin säätyihin kuuluvat on esitetty niin hallinnollisissa asiakirjoissa kuin kirjallisuudessakin muissa yhteyksissä, erillisinä ryhminä ja toisin nimityksin.²³ Kolmantena oleellisena itsellisiä (inhyses) yhdistävänä tekijänä on pidetty heidän työsuhdettaan tai oikeastaan odotetun, ideaalisen työsuhdemuodon puutetta. Itsellisyys merkitsi tilannetta, jossa tilalon henkilö ei ollut perinteisessä palvelussuhteessa vuosipalkollisena (tjänst) tai sotaväkeen pestattuna.²⁴ Esimerkiksi kruunun tuottamisessa asetuksissa itsellisten "toimettomuus" eli palkollissuhteiden ulkopuolella oleminen näyttäytyikin keskeisimpänä ja selkeimmin itsellisiin yhdistettynä tunnusmerkkinä.²⁵

Toisin sanoen kolmen ominaisuuden puute yhdisti itsellisiä: itsellisyys tarkoitti tilannetta ja henkilön asemaa maa- ja metsäoikeuksien hallinnan, säätyjen ja vuositoimen ulkopuolella. Näiden kolmen yhdistelmä rajasi jo ison osan muista tilattomista pois itsellisyyden tilanteesta. Mutta oliko

²¹ Esim. Förvaltningshistorisk ordbok: *inhyses*, *inhysing*; Nordisk familjebok, vol. 7 (1884), 660 (*inhyses*); Laakso 1986, 151; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 98.

²² Förvaltningshistorisk ordbok: *inhyses*, *inhysing*; Nordisk familjebok, vol. 7 (1884), 660 (*inhyses*); SAOB: *inhyses*, *husman*, *huskvinna*; Alaja 2013, 61–63; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 98; Pulma 1994, 23–24; Sointula 2007, 68; Wohlin 1908, 22–23.

²³ Esim. papistoon ja siten säätyläistöön kuuluvat menehtyneiden kirkkoherrojen köyhtyneet lesket ja aikuiset lapset esitettiin yleensä muilla nimityksillä. Ks. esim. Vappula 1999, 75 ja 1700-luvun jälkipuolen tabellien jaottelut. Myös iäkkäitä, taloudenpidosta jo luopuneita ja syytingille siirtyneitä talonpoikaisläänittä ja -emäntiä ei tavallisesti laskettu itsellisiksi; heitä nimitettiin vanhoiksi talonpojiksi, (esim. *g[ammal] B[onde]*) tai talonpojan isiksi tai äideiksi.

²⁴ Esim. Förvaltningshistorisk ordbok: *inhyses*, *inhysing*; Nordisk familjebok, vol. 7 (1884), 660 (*inhyses*); SAOB: *inhyses*; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 98.

²⁵ Esim. asetuksissa vuodelta 1675 (§ 9): Stiernman 1729 (vol II.), 1732; vuosilta 1682 (§ 18), 1683 (§ 16) ja 1719 (§ 11): Stiernman 1733 (vol. III), 1905, 1945; 2225–2226/1325–1326.

määrittely näin yksinkertaista ja itsellisyyden sisältö selkeärajainen? Mitä ja keitä uuden ajan alun viranomaisasiakirjoissa ja yhteiskunnassa tarkoitettiin, kun maaseudun tietystä väestönosasta puhuttiin itsellisiväkenä ja inhyses-nimityksellä?

[o2]Inhyses – itselliset hallinnollisena kaatoluokkana

Kuten tunnettua, yhteiskunnan jakautumista ja kerroksellisuutta ilmennettiin uuden ajan alun asiakirjoissa erityisesti erilaista asemaa ilmentävien nimikkeiden tai titteleiden avulla.²⁶ Voudin- ja läänintilien tiedot, tuomiokirjat ja rippikirjat osoittavat, että itselliset, inhyses, nähtiin ja esitettiin selkeästi muista erillisenä ryhmänä. Itsellisten erillisyys näyttäytyy esimerkiksi useissa veroluetteloissa siinä, miten itselliset on listattu erikseen joko kokonaan omassa osiossaan tai muutoin erotettuna talollisista ja talojen väestä sekä muista tavanomaisissa vuosipalkollisten palvelussuhteissa toimivista tilattomista.²⁷

Hallinnon asiakirjojen luonnehdintojen perusteella itsellisten ydintä olivat pelkällä inhyses-määreellä merkittyjen naisten ja huoneennaisten ohella sotaväen palveluksessa toimivien miesten vaimot ja lesket. Inhyses-joukkoon kuuluvia olivat myös maaseudun käsityöläiset ja niin sanotut ammattilaiset (esimerkiksi sahaaja, paimen, kalastaja) perheineen, entiset ja vielä toimestakin olevat, mutta rauhan aikana pitäjässään oleskelevat sotamiehet, ratsumiehet ja laivamiehet sekä näiden ammattimiesten vaimot, jotka eivät itse olleet palkollissuhteessa. Myös vaivaisia ja muita työkyvyttömiä on merkitty inhyses-nimikkeellä. Voidaan olettaa, että osa huoneenmiehistä ja -naisista ja muista itsellisiksi määritellyistä, joiden kohdalla ei ilmaistu edellisen kaltaisia ammattinimikkeitä tai puolisosuhteita, olivat kotitaloissaan asuvia talollisten ja tilattomien täysi-ikäisiä lapsia ja sisaruksia tai näiden puolisoita sekä talollisten huollettavia omaisia. Joukossa oli myös talonsa vastikään menettäneitä sekä joitakin kerjäläisiä ja irtolaisiksi nimettyjä.²⁸

²⁶ Ks. esim. Lext 1968 ja Ågren 2016.

²⁷ Henkikirjoissa itsellisiä on merkitty eri riveille omina ruokakuntinaan, mutta joitakin *inhyses*-määreellä varustettuja on laitettu myös talollisruokakuntien yhteyteen. Talojen yhteyteen ja jäseniksi on merkitty yleensä isäntäparin ja heidän lastensa ohella talollisistä parin lähisukulaisia, myös avioliittojen kautta, sekä talon palkolliset eli rengit ja piiat. Laamannin- ja tuomarinveroluetteloissa itselliset on usein listattu omana ryhmänään erikseen talojen väestä. Usein on koottu myös erillisiä itsellisten karjaluettoja. Esim. KA: LT 7138: Karjaluetto 1635; LT 7213a: 118–122v, Ala-Satakunnan autioiden ja itsellisten naisten karjaluetto 1642; LT 7227: 768–769v, Ala-Satakunnan ylipuolen itsellisten (*Huskånars*, sis. myös miehiä) karjaluetto 1645; LT 7303a: 492–495, 498–508 ja LT 7324: 768–771, Ala-Satakunnan laamannin- ja tuomarinveroluetteloita v. 1667 ja v. 1673; LT 7370: 2375–2379, Ala-Satakunnan itsellisten karjaluetto 1685; LT 7397: 2357–, Itsellisten karjaluetto 1694; LT 7442, 1092–1112, Laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1708. Ks. myös Lext 1968.

²⁸ Ks. edellisen viitteen läänintilit ja esim. KA: VT 1918: 306–312v, Turun ja Kokemäenkartanon läänien henkikirjat 1634, Huittinen; TMA: Taivassalon seurakunnan arkisto, Pää- ja rippikirjat 1 Aa: 1 Rippikirja 1684–1696. Ks. myös

Itsellisyyttä määrittävän kolmen ominaisuuden puuttumisen yhdistelmä säröilee heti. Vaikka edellä mainitut ryhmät olivat selkeästi tilattomia eli vailla maa- ja metsätalouksia sekä henkilökohtaisten säätyasemaan liittyvien privilegioiden ulkopuolella, he eivät välttämättä olleet vuosipalkollistojen tai -palvelussuhteiden ulkopuolella.

Tavanomaisimmissa renkien ja piikojen palkollissopimussuhteissa oleva ja siten selkeästi isäntänsä alainen tilaton palvelusväki laskettiin talolliskotitalouksien verotusyksikköön kuuluvaksi ja talollisruokakuntien jäseniksi; heitä ei yleensä ole katsottu omiksi yksiköikseen tai ruokakunniksi, nimitetty määreellä inhyses tai listattu inhyses-kategorian alaisiksi.²⁹ Ylipäätään palkollisia pidetään ja lähestytään tutkimuksessakin perinteisesti omana ryhmänään, joka muodosti talojen suhteellisen vakituisen työvoiman.³⁰

Kuitenkin osa talollisten palkollisista ja työvoimasta on merkitty hallinnollisissa asiakirjoissa itsellisiksi. Käsityöläiset, kalastajat ja paimenet oli yleensä listattu itsellisten ryhmään, vaikka he saattoivatkin olla pidempiaikaisesti, jopa vuosittain palkattuina esimerkiksi kartanoiden tai kylien toimesta.³¹ Esimerkiksi Ala-Satakunnan veroluetteloissa vuodelta 1685 selkeästi itsellisiksi määriteltyjen joukkoon sisältyy lukuisten kalastajien, seppien ja räätälien ohella muun muassa sahaaja, mylläri, tynnyrintekijä ja säämiskäntekijä. Myös pitäjän ja kirkon palvelusväki (esimerkiksi pitäjänkirjuri, lukkari) laskettiin itsellisiksi.³² Renkeihin ja piikoihin verrattuna näiden tilattomien ammattilaisten asema ja laillinen suhde talollisten kotitalouksiin määräytyi kuitenkin eri tapaan. He tekivät palkkatyötä asuen selkeämmin omissa talouksissaan ja ruokakunnissaan, silti toki työnantajensa suojeluksessa.

Lext 1968; Lindström & Mispelaere 2011, 135; Matinelli 1982, 96–97; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 97–98; Pulma 1986, 69–70; Vappula 1999, 74; Viikki 1973, 159; Virkkala et al. 1967, 130–131.

²⁹ Tosin esim. *gäst piga*, *hus pija* tai *sommar piga* -nimikkeillä varustettuja naisia on luokiteltu toisinaan itsellisiksi; esim. KA: LT 7213a: 118–122v, Ala-Satakunnan autioiden ja itsellisten naisten karjaluettelo 1642; LT 7303a: 492–495, 503–504, Laamannin- ja tuomarinveroluetteloita v. 1667.

³⁰ Esim. Salminen 2007, 399; Nygård 1989; Wilmi 1991; Wilmi 2003.

³¹ Läänintilien verotusluetteloissa esiintyy paljon itsellisiksi merkittyjä kalastajia. Esim. Eurajoen Irjanteella oli 1640-luvulla osa-aikainen, kolme kuukautta kerrallaan pyytävä kalastaja ja v. 1695 kaksi kalastajaa. Heino 1987, 203–204. Ks. myös esim. KA: RT Ala-Satakunta II KO a 5: 323–324, Ulvila 15.–17.9.1690; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 97–98; Vappula 1999, 74–75; Virkkala et al. 1967, 130.

³² KA: LT 7370: 2375–2379, Ala-Satakunnan itsellisten karjaluettelo 1685; LT 7370: 2529–2533, Ala-Satakunnan tuomarin- ja laamanninveroluettelo 1685. Ylipäätään lukuisia sahaajia, kutojia, nikkareita, värjääjiä, miilunpolttajia, veneentekijöitä ja muita ammattilaisia mainitaan läänintilien verotusluetteloissa itsellisiksi luokiteltuina. Edellä mainittujen tapaan myöskään myllärit eivät yleensä omistaneet viljelysmaata ainakaan 1600-luvulla. Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 298–301; Toropainen 2015, 124–131, 142–146, 156. Lukkareista ks. esim. Kuusi 1980, 332–333; Matinelli 1982, 421–422; Viikki 1973, 526–534.

Esimerkiksi paimenet nähtiin renkien ja piikojen kaltaisten palkollisten sijaan itsellisinä, jotka eivät kuuluneet talollisruokakuntaan ja -kotitalouteen.³³ Osa paimenista palkattiin vuodeksi, mutta moni paimensi kylän tai useamman kylän karjaa myös väliaikaisesti, esimerkiksi kesäaikaan, tai muutaman talonpojan karjaa kausittain. Vuosipalkka ja siihen kuuluva pestiraha oli toki suurempi, mutta pienemmät palkkiot vaihtelivat. Palkkioina annettiin muun muassa viljakappoja, vaatteita ja kenkiä, heinää, kuivia kaloja, talvimuona, sarkaosuuksia tai muita kylvöoikeuksia maatilkkuihin. Suurin osa paimenista näyttää olleen lapsia tai nuoria, ja niin miehet kuin naisetkin toimivat paimenina.³⁴ Ajoittain ja paikoin tosin miesten käyttö paimenina oli kiellettyä.³⁵

Myös sotaväkeä, kuten sota- ja laivamiehiä, jotka ainakin rauhan aikana asustivat mahdollisine puolisoineen ja perheineen maaseutupitäjissä, listattiin usein verotusasiakirjoissa itsellisiksi. Omissa ruokakunnissaan asuvat sotilaatkin olivat siis itsellisiä, vaikka pestattuina tai ruodutettuina heidän asemansa ja laillinen suhteensa talollisisäntään oli renkien ja piikojen tapaan kiinteämpi muihin itsellisammattilaisiin verrattuna. He olivat selkeästi isäntänsä tai rajatun isäntäjoukkonsa palveluksessa, alaisuudessa ja suojeluksessa.

Tavanomaisen palkollissuhteen puuttumisen ohella myöskään maanviljelyksen tai -talouden harjoittamattomuus tai edes maanviljelysoikeuksien selkeä puuttuminen ei ollut itsellisiä määrittävä ja yhdistävä tekijä. Itselliseksi määrittely ei välttämättä tarkoittanut, ettei henkilöllä ollut viljelyksiä ja laillisiakin oikeuksia maan käyttöön. Sotilaat puolisoineen saivat ruotujakolaitoksen myötä palvelusajakseen torpan ja palan viljelysmaata, ja osa saattoi sopimuksistaan riippuen itsellisinä jatkaa torppaa eläköidyttyään tai erottuaan tai sotaväessä palvelleen puolisonsa menehdyttyä.³⁶ Mäkitupalaiset puolestaan (*backstugufolk*, *backstugusittare*) asuivat omissa mökeissään tavallisesti vuokralla ja viljelivät pienimuotoisesti vuokramaataan.³⁷ Muutoinkin itsellisiksi katsotut saattoivat muiden elinkeinojen ohella harjoittaa pienviljelystä

³³ Jokipii 1974, 222–226; Papunen 1996, 266; Vappula 1999, 75. Laamannin- ja tuomarinveroluetteloissa esim. KA: LT 7324: 763v–765, 810–823.

³⁴ TUOKKO 25 (asiasana paimen) käsittää satoja tapauksia paimeniin liittyen. Esim. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 1: 145, Kangasala 5.7.1626 ja KO a 44: 215v, Orivesi 8.–9.9.1731; KA: RT Vehmaa & Ala-Satakunta I KO a 1: 41, Loimijoki 4.–6.4.1653; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 332, Eurajoki 11.–12.6.1688. Ks. myös Heino 1987, 244; Jokipii 1974, 222–226; Jutikkala 1949, 244–247, 301–302; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 277–279; Virkkala et al. 1967, 167–168; Virtanen 1934, 470–474; Wilmi 2003, 234.

³⁵ Oriveden käräjillä v. 1693 mainitaan kuninkaallisesta kirjeestä, jossa kiellettiin vanhojen miesten ja pienien poikien käyttö paimenina ja jälleen v. 1731 kiellosta käyttää nuoria renkejä/miehiä paimenina. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 13, 170, Orivesi 27.–28.3.1693 ja KO a 44: 215v, Orivesi 8.–9.9.1731. Ks. myös Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 278.

³⁶ Ks. esim. Niemelä 1990, 46 ja Sofia Gustafssonin artikkeli tässä teoksessa. 1680-luvulta lähtien toimeenpannusta ruotujakolaitoksesta ks. esim. Villstrand 2011, 192–198.

³⁷ Ks. esim. Alaja 2013, 63; Wohlin 1908, 23. Vrt. mäkitupalaisia vastaava *gatehusfolk* 1600-luvun Skånessa. Jeppsson 2002.

luvatta tai luvallisesti, esimerkiksi paikalliseen vakiintuneeseen tapaan perustuen talollisen luvalla tämän mailla tai vuokraten tai käyttäen autoveron maksua vastaan pieniä viljelyaloja.³⁸ Kuten mainittu, itsellisiksi katsotut paimenet saattoivat saada palkkioina sarka- tai kylvöosuusia. Itselliset harjoittivat myös kaskiviljelyä metsissä; itsellisten luvaton kaskeaminen tulee esiin muun muassa lukuisissa valituksissa ja syytöksissä käräjillä.³⁹

Monet asetukset jopa velvoittivat kylien yhteismailla asuvia itsellisiä maanviljelykseen uhaten asumuksen purkamisella, mikäli siihen ei liittynyt veronalaista maanviljelyä. Asumuksen viljelysmaan tuli muodostaa veroa maksava vähintään ¼ manttaalin tila, ja muut tuli häätää.⁴⁰ Toisaalta viljeltävää tilaa vuokraavia lampuoteja ja torppareita tai autioksi katsottuja tai vapaaverovuosia käyttäviä talonpoikia ei määritelty asiakirjoissa itsellisiksi, elleivät he luopuneet tilastaan. Viljelevien itsellisten suhde maa-omistukseen, verorasitukseen ja työvelvollisuuksiin oli kuitenkin rajatumpi, ja esimerkiksi torpparien ja lampuotien suhde maanomistajaan oli kiinteämpi ja lailla eri tavoin säädelty.⁴¹

Myöskään henkilön työkyky tai -kyvyttömyys ei ollut oleellinen tekijä luokittelussa. Mainittakoon, että vaikka 1730-luvulta lähtien viranomaisia alettiin ohjeistaa määrittelemään vain vuosipalvelussuhteiden ulkopuoliset työkyvyttömät eli huollettavat tilattomat inhyses-nimikkeen alaisiksi, itsellisten luokittelukäytännöt säilyivät vielä pitkään vaihtelevina ja henkilön työkyvyn tai vaivaisuuden merkitys häilyvä.⁴²

Inhyses-määritysten vertailu 1600-luvun satakuntalaisissa verotusluetteloissa osoittaa, että hallinnon ja verotuksen näkökulmasta keskeinen tekijä oli, maksoiko henkilö tietyn veron keruun hetkellä maaveroa ja muita viljeltävään tilaan (hemman) liittyviä veroja tai oliko henkilö näitä

³⁸ Itsellisten pienimuotoista viljanviljelyä, kaalimaita yms. Satakunnan maaseudulla, esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 3: 130v, Huittinen 12.–15.11.1658 ja KO a 5: 274v, Ulvila 11.–12.9.1679; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 1, 771–771v, Lappo 7.–8.10.1685 ja KO a 3: 218, Huittinen 7.–9.5.1688 ja KO a 5: 323–324, Ulvila 15.–17.9.1690; KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 950–951, Lappi 9.–10.10.1690 ja KO a 6: 66v–67, Kalanti/Uusikirkko 18.–19.2.1691 ja 304/310, Kalanti/Uusikirkko 5.–6.9.1692. Itsellisiksi nimitettyjen asumista ja viljelyä luvalla ja vuokran tai autoveron maksua vastaan autioituneilla tiloilla: esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 7: 312–312v, Närpiö ja Lapväärtti 10.–12.2.1652; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 277v, Eura 20.–21.10.1656 ja KO a 4: 704v–705, Kokemäki 18.–19.1.1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 218, Huittinen 7.–9.5.1688. Ks. myös Jutikkala 1949, 290–291; Lindström 2014 ja Petri Talvitién artikkeli tässä teoksessa.

³⁹ Ks. esim. Jutikkala 1949, 290–292 ja viitteen 2 tapaukset. Esim. *husman* luvatta talonpojan kaskella: KA: RT Ylä-Satakunta KO a 3: 6, Orivesi 30.1.1630. Myös kaskan vuokraamista tapahtui. Jokipii 2007a, 97–99.

⁴⁰ Riksd. Besl. d. 23 Febr 1642 § 7: Stiernman 1729 (vol. II), 1007 ja ns. metsäordinantiat: vuosilta 1647 (§ 3) ja 1664 (§ 3 ja 8): Schmedeman 1706, 249, 344–346. Ks. myös Alaja 2013, 203.

⁴¹ Lampuotien erilainen asema suhteessa itsellisiksi/*inhyses*-kategoriaan määritellyihin, ks. esim. Miettinen T. 2016, 40–41, 55; Viikki 1973, 139–141 ja Ella Viitaniemen artikkeli tässä kirjassa. Torpparien erilainen asema suhteessa itsellisiin, ks. esim. Elgeskog 1945, passim; Wohlin 1908, 5–14, 22–24.

⁴² Pulma 1983, 398, 404. Vrt. esim. tabelleissa jaoteltiin terveet ja raihnaiset *inhysesfolk*, esim. v. 1750 Lempäälässä ensin mainittuja oli 61 ja jälkimmäisiä 40. HMA: Lempäälän seurakunnan arkisto II Df 1: 57–58, Väkilukutaulukko 1750. Ks. myös viite 54.

veroja maksavassa kotitaloudessa asuva ja sen verotuksesta vastaavan talollisperheen jäseneksi eli ruokakuntaan luettava.⁴³ Oleellisimmaksi itsellisen muista ryhmistä erottavaksi tekijäksi nousee talolliskotitalouden ja -ruoka tai -huonekunnan (hemman) jäsenyyden puuttuminen. Mikäli inhyses olisi väistämättä sellainen henkilö, jolla ei ollut maa- tai säätyoikeuksia tai vuositointa jonkun toisen palveluksessa, talollisten aikuiset lapset, sisarukset, vanhemmat ja muut lähisukulaiset sekä esimerkiksi vävyt ja miniät olisi säännöstään tulleet merkitä itsellisiksi. Tavallisesti heidät kuitenkin merkittiin piikojen ja renkien tapaan talollisruokakuntien yhteyteen ja jäseniksi, kun vain talojen ulkopuoliseksi katsottu väki on merkitty itsellisiksi erillään talojen väestä omina huone- ja ruokakuntinaan eri riveillä tai erillisissä inhyses-listoissa.⁴⁴

Myös ajan sanakirjat kertovat siitä, että kategoria inhyses liittyi tällaisen jäsenyyden määrittelyyn. Esimerkiksi Florinuksen vuonna 1678 ilmestyneessä sanakirjassa Inhysesman on suomennettu sanalla "Huonecunda" ja Jusleniuksen sanakirjassa vuodelta 1745 inhyses ja inhysing on "itzellinen", "itseolewainen" ja "huonecunnainen".⁴⁵

Mitä siis oli tällainen talolliskotitalouden ja -ruokakunnan ulkopuolella, "itseolevaisena" oleminen? Asumisjärjestelyt liittyvät todennäköisesti osaltaan asiaan. Usein kirjallisuudessa rakennetaan 1800-luvun ja 1900-luvun alun paikallisten jaotteluiden ja nimistön perusteella myös vanhempien aikojen maaseudun itsellisväestön sisälle jonkinlaista erontekoa, jonka mukaan itselliset ja mäkitupalaiset asuivat omillaan, omassa taloudessaan, asumuksessaan ja ruokakunnassaan, kun taas niin sanotut loiset ja huoneenväki asustaisivat eläen toisten "muonilla" kirjaimellisesti toisten nurkissa tai vähintäänkin ulkorakennuksissa.⁴⁶

Vaikka osa pitäjän kylien itsellisistä on merkitty veroluetteloissa jonkin kotitalouden yhteyteen ja osa erikseen talonpoikaistalouksien tai -huonekuntien väestä, asumisjärjestelyistä ei voida tehdä luotettavia johtopäätöksiä. Inhyses toki asui toisten mailla, joko erillisessä mökissään tai jonkun luona, mutta todennäköisimmin varsinaisen tuvan sijaan tämän ulkorakennuksissa. Mäkitupalaiset (backstugufolk, backstugusittare), joita esiintyy merkittävästi jo kauan ennen mäkitupien

⁴³ Esim. KA: LT 7213a: 118–122v, Ala-Satakunnan autioiden ja itsellisten naisten karjaluettelo 1642; LT 7370: 2305–2369, Ala-Satakunnan henkikirjat 1685; LT 7370: 2375–2379, Ala-Satakunnan itsellisten karjaluettelo 1685; LT 7397: 2357–, Itsellisten karjaluettelo 1694; LT 7442, 1332–1362, vuoden 1708 kontributioveroluettelo; LT 7442, 1092–1112, Laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1708.

⁴⁴ Ks. viitteet 27 ja 52. Talollisten täysikäisten poikien pitämistä (ja renkien määrää) tilalla oli rajattu; mutta aikuisia tyttäriä sai pitää piikoina kotitalossa rajattomasti. Isännän naimattomat sisarukset eivät saaneet oleskella toimitettomana. Ensimmäiset rajoitukset kumottiin v. 1747 ja sisaruksien koskeva kielto v. 1789. Pylkkänen 2006, 76–78.

⁴⁵ Florinus 1683 (1678); Juslenius 1968 (1745).

⁴⁶ Esim. SAOB: *inhyses, husman, huskvinna*; Alaja 2013, 61; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 98, 393, 395; Pulma 1986, 68; Pulma 1994, 23–24. Todennäköisimmin myöhempien aikojen paikalliset määritelmät vaikuttavat asiaan. Ks. esim. Paikkala 2001; Wohlin 1908, 23.

varsinaista laillistamista vuonna 1762, asuivat selkeimmin omissa mökeissään, tavallisesti vuokralla.⁴⁷ Tuomiokirjojen inhyses-nimityksillä varustetut tilattomat asuivat usein talollisten ulkorakennuksissa tai muissa erillisissä asumuksissaan toisten mailla tai kylien yhteis- ja takamailla talonpoikaistupien nurkkien sijaan.⁴⁸ Osa asui omissa mökeissään tai toisten ulkorakennuksissa kirkonkylissä.⁴⁹ Myös lunastettavien autiotilojen vapaavuositutkinnoissa selviää, että itselliset ovat toisinaan asuneet autioituneilla tiloilla ja niiden rakennuksissa niin luvalla esimerkiksi vuokraa tai autoiveroa vastaan kuin luvattakin.⁵⁰

Kuitenkaan pelkkä talonpoikaistuvan ulkopuolella ja talon väestä itsenäisesti ”erillään” asuminen ei riitä – asuihan osa talon väeksi katsotuistakin, esimerkiksi palkollisista tai isäntäparin lähisukulaisista, varmasti erillisissä pirteissä ja ulkorakennuksissa. Voidaankin arvella, että niin isäntäparin kuin veroa koonneen viranomaisen tulkinta ja mielipide olivat keskeisimpiä tekijöitä talon väen ja talojen ulkopuolisen väen, itsellisten, erottelussa. Todennäköisesti tässä suhteessa talon ruoissa, tuvissa ja ulkorakennuksissa asuminen sekä lähisukulaisuus vaikuttivat tilannekohtaiseen kategorisointiin merkittävästi. Täytyy myös muistaa, että isäntä usein maksoi verot alaisistaan vähentäen ne mahdollisista palkoista. Silti sen hetkisestä tulkinnasta riippuen

⁴⁷ Alaja 2013, 63; Jutikkala 1957, 203; Wohlin 1908, 23. Itsellisten asumuksista ja niiden sijainnista Ruotsin puolella: Granlund 1943, 18–60. Mainintoja mäkitupalaisista 1600-luvun puolelta, ks. viite 167 ja KA: LT 7138: 382–389v, Ulvilan karjaluetelo 1635 ja LT 7415: 910–917 (Wirno härad, Contribution 1699); KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 13: 80, Taivassalo 26.–27.1.1699; Lindeqvist 1910, 14–15 (rahvaanvalituksissa); Jutikkala 1957, 203 (v. 1673 rahvaanvalituksissa); Vappula 1999, 75 (Ikaalisissa).

⁴⁸ Luvalla toisten mailla pirtti: esim. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 1: 145, Kangasala 5.7.1626; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 3: 114v, Ulvila 20.–21.8.1658 ja 117v–118, Ulvila 1.–2.10.1658 ja 211v–212v, Eura 10.–11.3.1659; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 119–120, Huittinen 17.–21.1.1688 ja 332, Eurajoki 11.–12.6.1688; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 5: 305, Kokemäki 2.–4.6.1690; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 57: 193v, Huittinen 1742. Luvatta toisten mailla: esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 1: 53v–54, Ulvila 25.–26.9.1620 ja KO a 3: 301v, Kokemäki 17.–20.11.1634; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 467, Ulvila 10.–11.10.1692. Mökit ja torpat kylien yhteismailla ja takamailla: esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 5: 108, Säkylä 22.–24.7.1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 512, Eurajoki 24.–26.10.1688. Ks. myös Jutikkala 1957, 203; Pulma 1983, 403; Viikki 1973, 160; Virkkala et al. 1967, 128–130; Wilmi 2003, 233.

⁴⁹ Esim. KA: LT 7227: 783–785, Luettelo Ala-Satakunnan henkiveroa maksamatta jättäneistä v. 1645; LT 7324: 770–771, Luettelot talojen lukumääristä sekä itsellisistä henkilöistä kylittäin Eurasta ja Eurajoelta v. 1673 tuomarin palkkaa varten; LT 7324: 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 797v, Taivassalo 14.–15.2.1678 ja KO a 5: 129v, Eura 17.–18.9.1679 ja 274v, Ulvila 11.–12.9.1679.

⁵⁰ Luvalla autioituneiden tilojen rakennuksissa: KA: RT Ala-Satakunta I KO a 7: 312–312v, Närpiö ja Lapväärtti 10.–12.2.1652; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 277v, Eura 20.–21.10.1656 ja KO a 4: 704v–705, Kokemäki 18.–19.1.1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 218, Huittinen 7.–9.5.1688. Luvatta asumista autiotaloissa/-tiloilla: esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 1: 90v, Ulvila 5.3.1621; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 5: 274v, Ulvila 11.–12.9.1679; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 1: 295v, Uusikirkko 22.–25.6.1683 ja 737, Lappo 13.–14.1.1685; KO a 3: 312–313, Ulvila 30.–31.5.1688; KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 950–951, Lappi 9.–10.10.1690 ja KO a 6: 304/310, Uusikirkko 5.–6.9.1692. Ks. myös Jutikkala 1949, 290–291; Virkkala et al. 1967, 130.

esimerkiksi aikuistunut talollisen tytär saattaa olla toisinaan laskettuna talon väkeen ja verotusyksikköön ja toisinaan joutua maksamaan jotakin veroa itsellisenä.⁵¹

Esimerkiksi renki puolestaan kuului vuosipalkollisena kiinteästi talon yhteyteen, mutta hänen vaimonsa merkittiin itselliseksi. Vaikka myös talonpoikaissäättyyn sinänsä kuuluvia, esimerkiksi isäntäparin aikuisia sisaruksia, lapsia tai näiden puolisoita tai muita täysi-ikäisiä omaisia, toisinaan määriteltiin huoneenmiehiksi tai -naisiksi tai muutoin inhyses-väeksi, yleensä isäntäparin lähisukulaiset laskettiin talon väeksi ja ruoka- ja huonekuntaan. Asiakirjat viittaavat siihen, että suurin osa inhyses-nimikkeellä mainituista tai itsellisinä verotetuista ei ollut kylän talollisten lähisukulaisia.⁵²

Selkeimmin tilaton henkilö oli siis inhyses, kun hän ei ollut talollisparin lähisukulainen tai palkollinen ja asui erillään talon väestä. Käytännössä itselliseksi saatettiin kuitenkin lukea melkein kuka tahansa talonpoikaiskotitalouksien ja (ylempien) säätyjen ulkopuolinen maaton henkilö. Luokittelu oli häilyvää, ja nimike oli yhtä vakiintumaton vielä 1700-luvun lopullakin. Inhyses-kategoria oli hallinnollinen kaatoluokka, johon luettiin kaikki ne ihmiset, joita ei saatu kirjaamishetkellä sovitettua mihinkään muuhun ryhmään ja erityisesti talollisten ja talon väen verotusyksikön ja ruokakunnan joukkoon.⁵³

[o2]Itsellisyyden monimuotoisuus

Inhyses-yläkategorialle oli käyttöä ja tarvetta, sillä kylissä asui toisinaan kymmenissäkin laskettavissa olevia tilattomia tilanteessa, jossa he eivät olleet vuosipalkollissuhteissa tai sotaväessä tai heillä ei välttämättä ollut talollisia, elatusta tai töitä tarjoavia sukulaisia lähistöllä. Osa itsellisiksi luokitelluista oli kokonaan tai suurelta osin työkyvyttömiä vanhuuden tai erilaisten

⁵¹ Esim. v. 1673 ulvilalainen Anna Paulintytär luettiin talonpojan tyttärenä henkikirjassa talollisten joukkoon, mutta hän maksoi laamannin- ja tuomarinveronsa itselliseksi merkittynä. KA: LT 7324: 763v–764, Laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1673, Ulvila; LT 7324: 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673.

⁵² Esim. Heinolassa v. 1634 talollistalouksien huoneenmiehiksi tai -naisiksi merkityistä ilmeisesti kukaan ei ollut tilan isäntäparin lähisukulaisia (sis. myös lasten ja sisarusten puoliset perheineen sekä anopit). Wilmi 1988, 285. Samoin v. 1694 Skånen Löderupin pitäjässä mainituista itsellisistä 85 prosenttia ei ollut lähisukulaisia asumansa kylän tai tilan talonpojan tai tämän vaimon kanssa. Hanssen 1976, 48. Ks. myös Alaja 2013, 117. Itsellisiksi mainittujen etu- ja isännimien vertailut talon väkeen ja talon väessä tapahtuneiden muutoksien vertailu pitkillä aikaväleillä SAY:n ja henkikirjojen tietojen perusteella viittaa siihen, että kylien *inhyses*-väki oli harvemmin ainakaan talollisten lähisukulaisia.

⁵³ Ks. myös Miettinen T. 2015, 29; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 98, 395–396 ja Pulma 1983, 404.

fyysisten tai henkisten vaivojen takia. Silti merkittävä osa oli selvästi työkykyisiä, mistä kertoo sekin, ettei kaikkia heistä ollut vapautettu vaivaisina monien verojen maksusta.⁵⁴

Inhyses-kategoriaan listattujen työkykyisyyden tai ammattiaseman määrittely on kuitenkin hankalaa, kun suurin osa inhyses-ryhmään kuuluvista esitetään asiakirjoissa pelkästään etunimellä ja patronyymilla tai varustettuina husman- tai huskona/huskvinna-nimikkeellä. Pääelinkeinoon ja ammattiin viittaavia nimikkeitä käytetään erityisesti itsellisten miesten kohdalla, kun taas naisiin viitataan pääosin vain heidän etunimillään tai heidän puolisoitensa kautta (esimerkiksi ”sotilaan vaimo”), huoneennaisina tai pelkästään naishenkilöinä (qwinsperson).⁵⁵ On tulkittu, että huonemies- ja huonenainen-nimityksillä viitataan tilattomiin henkilöihin, jotka asuivat tilallisten luona ja tuottivat työllään ruokakunnalle jotakin korvaukseksi asumisestaan.⁵⁶ Ilmeisesti huoneenväeksi tai pelkiksi itsellisiksi kutsutut elättivät itsensä sen verran sekalaisin keinoin tai suurelta osin toisten hyväntekeväisyyden varassa, ettei heihin voitu liittää johonkin tiettyyn elinkeinoon viittaavaa nimikettä.⁵⁷

Toisin sanoen inhyses-kategoriaan niputettiin elinkeinoiltaan, elinolosuhteiltaan ja taustaltaan hyvin erilaisia tilattomia, terveistä perheellisistä yksineläviin naimattomiin ammattilaisiin, tilapäistöitä tekeviin, sairaisiin, vanhuksiin ja kierteleviin kerjäläisiin. Sekalainen itsellisten joukko elätti itsensä ja mahdollisen perheensä omalla ravinnontuotannollaan ja viljelyksellään, käsitöistä ja työsuhteista saaduilla palkkioilla ja vastapalveluksilla, puolisonsa työstä saaduilla palkkioilla (esimerkiksi sotaväen ja ruukin työntekijöiden vaimot miehensä rahapalkalla ja muilla työsuhteeseen kuuluvilla resurssien käyttöön liittyvillä oikeuksilla) ja osin, tai ajoittain kokonaan, toisten hyväntekeväisyyteen turvautuen.

Harva työkykyisiksi katsotuista oli kokonaan toimetta ja työttömänä, vaikka työnantajaa ei välttämättä ollut. Vähintäänkin pienimuotoinen viljely oli suurelle osalle varmasti elintärkeää. Kuten mainittu, itselliset harjoittivat viljelystä kylien yhteis- ja takamailla, kyläpelloilla ja -niityillä, kasketen metsissä, vuokramailla ja autiutiloilla. Kuten myöhemminkin 1700-luvulla,⁵⁸ viljelyn ohella eläinten pito oli tärkeä elinkeino itsellisille, vaikka karjamäärät olivat tyypillisesti hyvin

⁵⁴ Vrt. esim. itsellisten luonnehdinnat Ulvilan henkikirjassa, karjaluetelossa ja luettelossa vanhoista ym. veronmaksukyvyttömistä v. 1635: KA: LT 7138: 382–389v, LT 7143: 58–65 ja 67–69; LT 7145: 225v–231. Alaja on arvioinut, että jopa kolme neljäsosaa Hauhon henkikirjaan v. 1634 merkityistä itsellisistä oli terveitä. Alaja 2013, 125, vrt. Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 97–98. Ks. myös Alaja 2013, 117 ja Pulma 1983, 395–396, 402–404.

⁵⁵ Ylipäättään naisten tekemä työ ja monet toiminnan muodot jäävät lähteistössä pitkälti näkymättömiin. Pihl 2011, 56–57; Pihl 2012, 135–139, passim.

⁵⁶ Ks. esim. SAOB: *husman*, *huskvinna*; Alaja 2013, 61, 129; Wilmi 1988, 171.

⁵⁷ Vrt. myös Tanskassa ja Norjassa ns. huonemiesten sekalaiset elinkeinot: Borgos 2013; Forfang 2013; Skrubbeltrang 1977 (1940); Timberlid 1989.

⁵⁸ Ks. Petri Talvitien artikkeli tässä teoksessa.

pieniä.⁵⁹ Myös kalastus ja metsästys olivat jokamiehen ja -naisen sivutyötä ja tärkeitä, vaikkakin virallisesti pääosin luvattomia, ravinnon hankkimistapoja itsellisille. Tilaton saattoi esimerkiksi käyttää salaa verkkojaan kalavesillä tai omistaa yhdessä jakokunnan jonkun talollisen osakkaan kanssa nuotan ja kalastaa tämän vuoroilla.⁶⁰

Monilla oli erityisosaamista, jolla he saattoivat elättää itsensä. Osa itsellisistä toimi kylän ja kyläläisten suojeluksessa käsityöläisinä ja myöhemmin, vuodesta 1680 lähtien virallisina pitäjänkäsityöläisinä,⁶¹ ja osa elätti itsensä tehden ainakin ajoittain käsitöitä epävirallisesti maaseutukäsityöläisyyden harjoittamisen rajoituksista ja päivä- ja tilapäistöiden tekemisen kiellosta huolimatta.⁶² Muun muassa pellavankudonta oli monille itsellisille tärkeä leivänsyrjän lähde; esimerkiksi Loimijoella 1690-luvulla veljensä pirtissä asunut inhyserska Maria Jaakontytär sai rahaa kutomalla pellavaa eräälle kersantille.⁶³

Myös lukuisat muut ammattilaiset löysivät paikkansa itsellisinä maaseudun pitäjissä. Esimerkiksi itselliset Gabriel Johansson ja hänen isänsä työskentelivät 1670-luvulla ajoittain ja tilapäisesti rakentamalla laivoja rannikon vauraille asiakkailleen.⁶⁴ Rannikon ja Ala-Satakunnan alueen kruunun- ja kartanosahat, ruukit ja salpietari- ja tiilitehtaat tarjosivat työmahdollisuuksia. Lounais-Suomen lukuisten kartanoiden talouksien hoito ja monipuolinen tuotanto vaativat tavallista enemmän paitsi palveluskuntaa myös tarpeeseen palkattuja ammattilaisia ja muuta tilapäis- ja apu-työvoimaa.⁶⁵ Tällainen työskentely saattoi tarjota elantoa koko perheelle. Kun mies teki

⁵⁹ Esim. karjalueteloissa KA: LT 7138: 79–216, 227–268, 278–377, 382–443v; LT 7213a: 118–122v (Ala-Satakunnan autioiden ja itsellisten karjaluetelo 1642); LT 7227: 768–769v (Ala-Satakunnan yläosan itsellisten karjaluetelo 1645). Ks. myös esim. Granlund 1943, 55–58; Jutikkala 1949, 290; Jutikkala 1957, 200–202; Saarenheimo 1974, 298; Virkkala et al. 1967, 131–132. Pienviljely ja karjanhoito olivat tärkeitä elinkeinoja tilattomille myös mm. Tanskassa ja Norjassa (Skrubbeltrang 1977 [1940]; Timberlid 1989) ja Englannissa (Everitt 1967, 400–406, 412–418).

⁶⁰ Ks. esim. Matinelli 1982, 277 ja Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 286. Metsästyksestä ja kalastuksesta elinkeinoina Satakunnassa, ks. esim. Jokipii 2007b ja Jokipii 2007c.

⁶¹ Ks. Merja Uotilan artikkeli tässä teoksessa ja Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 305–313; Saarenheimo 1974, 410–411.

⁶² Erilaisia ammattilaisia listattu itsellisiksi esim. KA: LT 7324: 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673; LT 7370: 2375–2379, Ala-Satakunnan itsellisten karjaluetelo 1685; LT 7370: 2529–2533, Ala-Satakunnan tuomarin- ja laamanninveroluettelot 1685. Esim. laittomasti luutnantilla räätälin töitä tekevä: KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 463–464, Ulvila 10.–11.10.1692. Ks. myös esim. Matinelli 1982, 302, 309; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 306–313 ja lukuisat oikeustapaukset TUOKKO 25 (mm. asiasanat tynnyrintekijä, hevosenkengittäjä, kannustentekijä, kankuri, kehruu ansiotyönä).

⁶³ Lindström & Mispelaere 2011, 150 ja Saarenheimo 1974, 410–411. Esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 689v–690, Ulvila 1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 6: 19–20, Ulvila 21.–23.2.1691; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 13: 224–226, Loimijoki 29.–31.5.1693 (mainittu Maria Jaakontytär). Esim. v. 1673 Ulvilassa Märta *wälfverska* eli kankaankutoja (KA: LT 7324: 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673) ja Huittisissa Pähl *Tahlplagare* (KA: LT 7324: 765, Laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1673).

⁶⁴ KA: RT Masku I KO a 7: 890v–891, Taivassalo 1.–2.9.1676. Aluksia tilasivat ja rakennuttivat porvarien lisäksi mm. kreivit ja vapaaherrat läänitystensä, harjoittamansa kaupankäynnin ja viranhoitonsa tarpeisiin. Veistotyössä ja kuljetuksissa tarvittiin ammattimiesten lisäksi lukuisia apumiehiä. Jokipii 1986, 361–375.

⁶⁵ Jokipii 1956, 276–352; Jokipii 2007d; Litzen 1980, 181–203, 257–258; Virkkala 1967, 100–109. Esim. Ulvilan Koiviston latokartanossa ja muissa sätereissä sekä niiden salpietarikeittimöillä ja sahoilla oli tarvetta kymmenille

työtään palkkaa vastaan esimerkiksi ruukin polttajana tai kuljetustöissä, myös hänen vaimonsa ja lapsensa tekivät tarvittaessa päivätöitä ruukilla ja harjoittivat maataloutta, sillä miehen palkkaan kuului nimellisen rahapalkkion ohella tavallisesti myös maa- ja niittyalaa sekä metsänkäyttöoikeuksia.⁶⁶

Alussa esiteltyjen Taivassalossa asuvien Antin ja Saaran tapaan suurin osa työkykyisistä itsellisistä hankki elantonsa turvautumalla sekalaisiin elinkeinoihin. Elinkeinojen monipuolistaminen ja kausittainen vaihtelu oli välttämätöntä myös talonpojille, mutta se oli elintärkeää tilanteessa, jossa henkilöltä pitkälti puuttuivat sekä maan- ja monien muiden resurssien käyttöoikeudet että viralliseen palkollisasemaan liittyvä vuodeksi turvattu elatus. Käsityöläisenä tai ammattilaisena mainittukin varmasti teki monia muita töitä päätoimensa ohella. Esimerkiksi lukkari saattoi saada elantoa myös nikkarina, muurarina tai muissa rakennustöissä. Palvelusten vaihto talollisten kanssa oli oleellinen osa itsellisten elämää. Sekalaisia päivä- ja tilapäistöitä vastaan itsellinen sai ruokaa, majapaikan, rahaa, puuta tai esimerkiksi luvan kerätä heinää ojien penkoilta karjansa talvirehukseksi.⁶⁷ Tilapäis- ja päivätyöiden teon virallisesta kiellosta huolimatta⁶⁸ työtä oli ajoittain paljonkin tarjolla maaseudulla. Esimerkiksi kyntö- ja kylvötyöt ja erityisesti heinä- ja elonkorjuut olivat aikaa, jolloin suuret tilat ja kartanot tarvitsivat aputyövoimaa. Lisäksi talonpojat saattoivat pestata tai vaatia itsellisiä suorittamaan päivätyövelvollisuuksiaan.⁶⁹ Myös apukädet talollisten kodinaskareiden ja lastenhoidossa saattoivat tarjota elantoa.⁷⁰

Elinkeinojen jäljittäminen niiden itsellisten tapauksessa, joilta uupuu asiakirjoissa ammattiin viittaavat nimitykset, on haastavaa, mutta tuomiokirjoissa esiintyvät verbit antavat viitteitä

palkollisille ja työmiehille. KA: LT 7143: 64–65, Ulvilan henkikirja 1635; SAY: Ulvila 1634–1653, 1654–1673, 1674–1693, 1694–1713 (*Koifwisto gård, Koifwistoholm, Saltpetter werket*).

⁶⁶ Lindström & Mispelaere 2016. Ks. myös Boëthius 1951; Florén 1991.

⁶⁷ Jeppson 2002, 45–46, 55 (Tabell I.); Lindström 2016; Lindström et al. 2017; Lindström & Mispelaere 2011, erit. 137–151. Ks. myös esim. Alaja 2013, 117, 119 ja Tanskassa itsellisten elinkeinojen monipuolisuudesta, *Skrubbeltrang* 1977 (1940), 152–179. Vastavuoroisuudesta ja -palveluksista palkkioina tilattomille päivätyöläisille 1700-luvun Flanderissa, ks. Lambrecht 2003. Elinkeinojen ja strategioiden monipuolistamisesta itsellisiin verrattavien ryhmien kohdalla uuden ajan alun Englannissa, ks. Everitt 1967, 425–430 ja King & Tomkins 2003.

⁶⁸ V. 1540 asetuksessa: Schmedeman 1706, 10 ja Stiernman 1747 (vol. I), 59; K.M. Stagdar om tjänstefolck och legoh. 1664: Schmedeman 1706, 381–382; Stadga om Tienstef. och Legohion 1686: Schmedeman 1706, 1078. Ks. myös Kotkas 2013, 43–44, 105–108. Vs. v. 1681 määrättiin, että talonpojan talossa tai mailla asuvan itsellisen tehtävä karkotuksen uhalla päivätöitä tälle. *Husesynsordning* 1681 § 31: Schmedeman 1706, 745.

⁶⁹ Granlund 1943, 52–60; Heino 1987, 184–185, 207; Jokipii 1956, 282–289; Saarenheimo 1974, 302; Salminen 2007, 400; Virkkala et al. 1967, 100–109. Esim. itsellinen palkattu rakentamaan riihi Koiviston latokartanoon: KA: RT Ala-Satakunta I KO a 4: 92v–93, Eura 1636. Ks. myös Heino 1987, 203–204; Pulma 1994, 23; Wilmi 2003, 235. Myös esim. asetuksissa vuodelta 1686 mainintoja päiväpalkoilla työtä tekevästä itsellisistä, joista käytetyt nimitykset kertovat myös työn sisällöistä: *Tröskare* (viljanpuinti), *Dijkare* (ojankaivu), irtolaisiksi samaistetut *Glasmästare* (lasinteko), *Kittelflickare* (kupari- ja metallityöt, esim. kattiloiden teko), *Häckmakare* (häkkien teko): Stiernman 1733 (vol. III), 1987, 2001.

⁷⁰ Esim. KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 119–120, Huittinen 17.–21.1.1688.

heidänkin arjen elannon hankkimistavoistaan.⁷¹ Esimerkiksi Uudenkirjon alueella 1690-luvun taitteessa asunut iäkäs itsellisen Riitta Erkintytär paitsi sai tuloja kuppamisesta ja lannan myynnistä myös omisti karjaa ja viljeli maata, koska oli saanut lantaa vastaan viljelyalaa.⁷² Elintarvikkeiden ja erilaisten tarpeiden ja esineiden valmistaminen ja myynti oli varmasti yleistä,⁷³ ja erityisesti naiset näyttävät olleen aktiivisia epävirallisessa kaupankäynnissä.⁷⁴ Itsellisiä syytettiin käräjillä varsin usein esimerkiksi alkoholin myynnistä sekä salakrouvien pidosta.⁷⁵ Voidaan kuitenkin olettaa, että tavallisesti itsellisenä itsensä elättäminen, käsityöläisiä ja joitakin muita ammattilaisia lukuun ottamatta, merkitsi kädestä suuhun elämistä. Työtä ja sijaa löytämättömille jäi ajoittain vaihtoehdoksi kerjuu. Kesäisin maataloudessa tilapäisiä töitä tekevä saattoi helposti löytää itsensä talvella työttömänä ja kesäansioiden huvettua joutua kääntymään toisten avun puoleen.⁷⁶

Harjoittamiensa elinkeinojen ohella itsellisiksi luokiteltujen taustat ja elämänkaaret olivat hyvin monipuolisia ja vaihtelevia. Itsellisyyden tilanteeseen saattoi päätyä monia polkuja pitkin, ja itsellisyys oli tavallinen osa niin tilattomiin perheisiin kuin talonpoikaissukuun syntyneiden elämänkaarta. Sukupolvien välinen sosiaalinen liikkuvuus talollisuuden, talollisjäsenyyden, tilattomuuden ja itsellisyyden välimaastoissa oli ainakin ylempiä säätyjä ja varakkaimpia talonpoikaissukuja lukuun ottamatta merkittävää, mutta myös yksittäisen henkilön elämänkaaren aikana tapahtui paljon nousuja ja laskuja.⁷⁷ Itsellisyys oli siis monille enemmänkin elämänvaihe ja harvemmin pysyvä, koko elämän kestävä tilanne ja asema.

⁷¹ Ks. esim. verbeihin keskittyvä metodi uuden ajan alun naisten työn ja sukupuolittuneen työnjaon tutkimuksessa. Fiebranz et al. 2011.

⁷² KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 6: 66v–67, Uusikirkko 18.–19.2.1691. Esim. toinen kuppamisella itsensä elättävä itsellisen Riitta Erkintytär, Uskelassa v. 1673 asunut Malin *Kopperska*. KA: LT 7324: 621v, Uskelan tuomarin- ja laamanninveroluettelo 1673.

⁷³ Lindström & Mispelaere 2011, 139 ja Miettinen T. 2015, 145–147.

⁷⁴ Lindström et al. 2017; Ågren 2017, passim.

⁷⁵ Esim. KA: RT Vehmaa & Ala-Satakunta I KO a 4: 510v–511, Taivassalo 6.–7.3.1677 ja 668v-, Huittinen 10.–12.6.1678 ja 797v, Taivassalo 14.–15.2.1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 161, Eura 3.–7.3.1688 ja KO a 4: 450, Ulvila 12.–15.10.1689; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 14: 253, Eurajoki 1700; KA: RT Ylä-Satakunta KO b 1: 619v, Orivesi 12.–14.10.1741. Ks. myös Jutikkala 1949, 291; Litzen 1980, 250–252; Suvanto 1960, 492; Viikki 1973, 160. Myös rahvaanvalituksissa toistuvana aiheena: Lindeqvist 1910, 14. Esim. sotilaiden vaimojen elinkeinona 1700-luvulla, ks. Sofia Gustafssonin artikkeli tässä teoksessa. Naimattoman itsellisen, Valpuri Kuhmalaisen laittomasta kievarista Hauholla 1680-luvulla, ks. Miettinen T. 2015, 143–145.

⁷⁶ Alaja 2013, passim; Soininen 1974, 40–41. Kerjäämistä esim. KA: RT Masku I KO a 7: 910v, Taivassalo 1679; KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 859, Lappo 11.–12.3.1690 ja 869–869v, Laitila 1690 ja 932–932v, Uusikirkko 11.–12.9.1690; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 14: 937–939, Eurajoki 1700.

⁷⁷ Esim. tilaton mies ollut paimenena, sitten pestautui sotilaaksi ja toinen ollut pirtissä asuva *inhyses* vaimonsa kanssa, sitten talonpoika. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 53: 34, Orivesi 3.–4.2.1738. Itsellisten elämäntarinoita, ks. myös Alaja 2014.

Osa itsellisiksi päätyneistä oli ollut talonisäntiä tai heidän perheenjäseniään, jotka olivat menettäneet tilansa ja maa- oikeutensa veronmaksukyvyttömyytensä takia. Ajoittaiset kadot, sotavuosien raskaudet sekä lisääntyvä verotaakka johtivat helposti velkaantumiseen ja veronmaksu- ongelmiin. Lounais-Suomessa ja muilla vanhimmilla asutusalueilla merkittävä osa itsellisistä oli juuri avioituneiden talojen väkeä.⁷⁸ Myöskään talollisten kaikille lapsille ei ollut saatavilla viljeltävää maata heidän täysi-ikäistyessään. Itsellisten tilanteessa ja kantajoukkoa olivatkin paitsi tilattomien myös talollisten pojat ja tyttäret, jotka eivät perineet tai saaneet hankittua maa- oikeuksia esimerkiksi uudisraivauksen tai torpan perustamisen myötä tai avioituneet talolliskotitalouteen. Tilojen halkomiseen ja torppien perustamiseen liittyvät rajoitukset tekivät uusien tilojen perustamisesta paikoin hankalaa, vaikkakin uudisraivaukseen sopivia maita saattoi löytää rintamaiden ulkopuolelta ja toisaalta autiotiloja oli lunastettavissa.⁷⁹ Aatelin ja pappiloiden maille mahtui vain rajallinen määrä lampuoteja ja torppareita,⁸⁰ ja yhtiömiehisyy- tyys oli varsin harvinaista Hämeessä ja Satakunnassa.⁸¹

Osoittavana esimerkkinä talonpojan ja talonpojan lasten päätyneistä itsellisiksi näyttäytyvät vaikkapa Ulvilassa vuoden 1692 syyskäräjillä esiin tulleet elämäntarinat Anna Markuksentyttären ja tämän sisaren häätöön johtaneen oikeusjutun yhteydessä. Annan isä oli todistajien mukaan ollut talonsa viljelyä laiminlyönyt ja muualla oleskellut isäntä, joka oli kirjattu lopulta irtolaiseksi ja sotamieheksi. Anna itse oli siten päätyneet tilattomaksi ja avioitunut laivamiehen kanssa, mutta jäänyt sisarensa kanssa asumaan isänsä taloon odottamaan olemattoman perinnön jakoa.⁸² Itsellisyyteen altisti kuitenkin vahvimmin tilattomaan perheeseen syntyminen. Pojat jatkoivat usein isänsä ammattia esimerkiksi käsityöläisinä, ja tyttäret avioituivat tavallisesti taustaltaan

⁷⁸ Jutikkala 1934, 106; Jutikkala 1949, 290; Jutikkala 1957, 198–199, 202–203; Jutikkala 1958, 120, 127; Virkkala et al. 1967, 130; Wilmi 2003, 236. Esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 5: 241v, Ulvila 15.–16.8.1642; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 5: 50–50v, Kokemäki 1679; KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 932–932v, Uusikirkko 11.–12.9.1690; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 467, Ulvila 10.–11.10.1692; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 2: 64–66, Vehmaa 18.–20.2.1693 ja KO a 5: 165, Kokemäki 25.–27.5.1695. Talollisten lisääntyvästä verotaakasta ja raskautuksista, ks. esim. Jutikkala 1958, 104–109; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 229–247; Viikki 1973, 185.

⁷⁹ Haatanen 1968, 10; Jutikkala 1934, 107–108; Virkkala et al. 1967, 130–131.

⁸⁰ Miettinen 2016, 42. Torppien perustaminen oli sallittua ainoastaan kartanoiden ja pappiloiden maille ja vuodesta 1697 alkaen myös ratsutiloille, vuodesta 1743 lähtien perintö- talonpoikien tiluksille ja vuodesta 1757 alkaen myös kruununtalonpoikien maille. Lampuoteja oli lähinnä aatelin läänitysalueilla ja kruunun virkatiloilla. Soininen 1974, 36–39. Esim. Eurajoen henkikirjoissa v. 1695 vain 9 torpparia ja v. 1710 vain 4 torpparia, joista kaikki olivat kartanon kanssa sopimuksessa olevia ammattimiehiä/käsityöläisiä. Heino 1987, 151, 198.

⁸¹ Jutikkala 1949, 279–280.

⁸² KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 467, Ulvila 10.–11.10.1692.

samanlaisiin asemiin kuuluvien kanssa.⁸³ Syntyperän ohella ikääntymiseen, vammautumiseen tai kroonisiin sairauksiin liittyvä työkyvyttömyys johti suhteellisen usein itselliseksi päätymiseen.⁸⁴ Vaikka työkyvyttömät päätyivät todennäköisesti pysyvästi itsellisen asemaan, työkykyisille itsellisyys oli yleensä väliaikainen tilanne ja asema esimerkiksi palkollissuhteiden välissä. Renkinä ollut saattoi esimerkiksi olla jonkin aikaa itsellisenä paimenena, mutta pestautua sotilaaksi. Tilattomien miesten tavallisena kohtalona olikin sotaväkeen päätyminen,⁸⁵ ja tilattomat naiset, mukaan lukien talollisten naimattomat tyttäret, lähtivät usein kodeistaan palvelukseen piiioksi ja olivat ainakin ennen avioitumistaan palkollisina.⁸⁶ Toisaalta käsityöläisille ja monille muille ammattimiehille sekä sotaväelle ja heidän vaimoilleen itsellisyys oli keskeisempi ja pidempi elämänvaihe. Itsellisen tilanteessa olleilla oli myös selviä mahdollisuuksia ja polkuja sosiaalisen nousuun. Esimerkiksi autioituminen tarjosi mahdollisuuksia itsellisille, kun hyvämaineinen, tilanhoitoon kelvolliseksi katsottu saattoi virallisesti lunastaa oikeuden tilaan ja sai kruunulta veronmaksuvapaita vuosia. Erityisesti suurten kuolonvuosien jälkeen sekä suuren Pohjan sodan jälkeen tilattomille avautui merkittävästi mahdollisuuksia lunastaa autioituneita tiloja.⁸⁷ Myös avioituminen tarjosi mahdollisuuden päästä talollisten joukkoon. Itsellisnainen saattoi päästä talon emännäksi ja mies kotivävyksi pojattoman talonpojan tilalle tai vaikkapa (lapsettoman) lesken tilan uudeksi isännäksi.⁸⁸

Elannon hankkiminen ja töiden löytäminen sekä itsellisyyden asemasta pois pääseminen edellyttivät usein muuttamista toiseen kylään, pitäjään, kaupunkiin tai jopa merten taakse. Siirtolaisuus oli yleistä tilattomien keskuudessa, ja itsellisten liikkuvuus ja muuttoliike ylipäätään oli merkittävää.⁸⁹ Kaupunkien, kartanoiden sekä sahojen ja ruukkien monipuolisempi tuotanto ja

⁸³ Ks. esim. Jorma Wilmin, Merja Uotilan ja Sofia Gustafssonin artikkelit tässä teoksessa.

⁸⁴ Ks. viite 54 ja esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 3: 211v–212v, Eura 10.–11.3.1659; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 119–120, Huittinen 17.–21.1.1688; KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 869–869v, Laitila 1690 ja 932–932v, Uusikirkko 11.–12.9.1690; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 2: 64–66, Vehmaa 18.–20.2.1693 ja KO a 5: 165, Kokemäki 25.–27.5.1695; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 44: 215v, Orivesi 8.–9.9.1731 ja KO a 53: 32, Orivesi 1.–4.9.1738.

⁸⁵ Huhtamies 2004; Jutikkala 1958, 109–113; Suvanto 1960, 628–629; Villstrand 1992, 173–177. Esim. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 3: 6, Orivesi 30.1.1630; KA: RT Vehmaa & Ala-Satakunta I KO a 1: 28v–32, Huittinen 31.3.–2.4.1653 ja 41, Loimijoki 4.–6.4.1653 ja KO a 4: 3, Ulvila 13.–14.1.1674; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 1: 737, Lappo 13.–14.1.1685; KA: RT Masku & Vehmaa KO a 4: 860v, Lappo 11.–12.3.1690 ja 950–951, Lappo 9.–10.10.1690; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 467, Ulvila 10.–11.10.1692; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 53: 34, Orivesi 3.–4.2.1738.

⁸⁶ Miettinen T. 2015, 129–134, passim ja Jorma Wilmin artikkeli tässä teoksessa.

⁸⁷ Jutikkala 1958, 115–121; Heino 1987, 140–141, 144–145; Jokipii 1986, 123; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 88–95; Wilmi 2003, 236. Esim. KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 932–933, Uusikirkko 11.–12.9.1690; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 1: 292–293, Eura 5.–6.10.1692; KA: RT Ylä-Satakunta KO a 24: 220, Orivesi 8.–9.3.1704.

⁸⁸ Jutikkala 1949, 277–279; Heino 1987, 163–164.

⁸⁹ Laitinen 2018; Lindström & Mispelaere 2011, 142–145; Lindström & Mispelaere 2015. Esim. tilaton Pohjanmaalla syntynyt nainen ollut piikana Orivedellä, mutta muuttanut elämänsä aikana töiden perässä ympäriinsä ja asunut myös Pohjanlahden toisella puolella. KA: RT Ylä-Satakunta KO a 47: 311, Orivesi 18.8.1734. Siikajoelta lähtenyt tilaton

elinkeinovalikoima saivat itsellisiä liikkeelle töiden perässä. Muiden kaupunkien ohella eritoten Turku, Tukholma ja Tallinna vetivät puoleensa massoittain maaseudun tilattomia.⁹⁰ Kruunun rajoitusyrityksistä⁹¹ huolimatta monet lähtivät 1600-luvun kuluessa Suomesta paitsi etelään ja Liivinmaalle myös Keski- ja Pohjois-Ruotsiin,⁹² jossa erityisesti Taalainmaan ja Keski-Ruotsin kaivokset ja ruukit tarjosivat työmahdollisuuksia.⁹³

On merkille pantavaa, että suurin osa maaseudulla asuvista itsellisistä ja inhyses-kategoriaan luokitelluista oli säilyneiden asiakirjojen perusteella naisia. Merkittävä joukko heistä oli sotilaiden, ratsumiesten ja laivamiesten vaimoja ja leskiä.⁹⁴ Hekin asuivat toisten mailla tai kylien yhteismailla, 1600-luvun lopulta lähtien mahdollisesti ruotusotilaan torpassa, ja joutuivat elättämään itsensä sekalaisilla töillä, mikäli vuosipalkollisen tointa ei ollut saatavilla. Siten he olivat selkeästi hallinnon näkökulmasta inhyses-sarakkeisiin ja luetteloihin koottavaa maaseudun ”ylimääräistä” väestöä, joka ei sopinut muihin kategorioihin. Kun myös käsityöläisten ja palkollisten vaimoja määriteltiin usein itsellisiksi, näyttää siltä, että hallinnon ja veronkeruun kannalta tilattoman naisen asemaa ja kuuluvuutta johonkin kiinteään verotusyksiköksi katsottuun kotitalouteen ei välttämättä määritellyt hänen puolisonsa ammattiasema ja suojelussuhde, vaan hän saattoi muodostaa oman verotusyksikkönsä.

Sota-aikoina ennen 1680-lukua ja suuren Pohjan sodan aikaan naisten yliedustus johtui luonnollisesti heidän muutoinkin suhteellisesti suuremmasta osuudestaan maaseudulla asuvassa

aviopari oli kiertänyt kerjuulla, mutta Tammelassa mies oli pestautunut sotamieheksi. Miehen kuoltua v. 1698 vaimo oli jatkanut kerjuuta ja sokeuduttuaan päätenyt Eurajoelle elättäväksi nimismiehen taloon. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 14: 937–939, Eurajoki 1700. Vrt. myös uuden ajan alun Englannissa: Fumerton 2006.

⁹⁰ Esim. Laitinen 2018; Nordlund 1984. Esimerkiksi Tukholmassa ja muissa kaupungeissa oli maaseudun tapaan tilattomien naisten keskittymiä ja yhteisöjä, jotka elättivät itsensä mm. kehruulla ja tekstiilitöillä. Ks. esim. Hedberg 1995, 273–275; Lindström & Mispelaere 2011, 135; Pihl 2011, 56–57. Monissa Ruotsin kaupungeissa mm. rakennustoiminta tarjosi palkkatyömahdollisuuksia myös naisille; paikoin naiset muodostivat rakennusalalla jopa lähes puolet työvoimasta. Gary 2016. Ruukkien työvoiman tarve ja monipuoliset työmahdollisuudet niin miehille kuin naisille, ks. Boëthius 1951; Florén 1991; Lindström & Mispelaere 2016; Mispelaere 2013; Vilkuna 1996.

⁹¹ Kotkas 2013, 105–106. Esim. v. 1636 plakaatti rangaistuksista Suomesta tulleille metsää tuhoaville ja hakkaaville ja metsästäville, elleivät ryhdy laillisiksi veroa maksaviksi torppareiksi: Stiernman 1750 (vol. II), 55–57 ja v. 1693 annettu Suomesta tai Ahvenanmaalta lähtevä renkejä, piikoja ja muita tilattomia koskeva kuninkaallinen kielto matkustaa muihin Ruotsin maakuntiin ilman maaherran passia ja rangaistukset niille, jotka auttavat, majoittavat tai ottavat palkollisiksi tällaisia: Stiernman 1766 (vol. V), 435–436.

⁹² Bladh & Wedin 2006; Lindeqvist 1910, 10–15; Nordlund 1984. Esim. ULA: Örebro Länsstyrelse: Landskansliet. D I qa: 3, Liusnars Bergzlag 31.10.1687; RA: Svea Hovrätts Arkiv, Gävleborgs län 36a: 350–356, Ovensjö 4.5.1689; ULA: Uppsala länsstyrelsens arkiv, Landskansliet D II d: 36, Åker & Riala skeppslag 1.4.1695; ULA: Kopparbergs läns häradsrättsarkiv Serie XXXV, A I: 3, Norrbärke 20.2.1696.

⁹³ Bladh & Wedin 2006; Boëthius 1951; Florén 1991; Florén 1994; Lindström & Mispelaere 2011, 151–154; Mispelaere 2013.

⁹⁴ Lindström & Mispelaere 2011, 135; Matinelli 1982, 96–97; Pulma 1986, 69; Viikki 1973, 159; Virkkala et al. 1967, 130; Wilmi 1988, 284. Esim. v. 1634 Hämeen väestöstä henkiveroa maksavista itsellisistä reilu 70 prosenttia oli naisia. Jutikkala 1957, 374–375 (liitetaulu IV).

väestössä.⁹⁵ Myös miesten keskimääräisesti lyhempi elinajanodotus sekä sukupuolittuneet elinkeinon ja taloudellisiin mahdollisuuksiin liittyvät tekijät selittävät naisten suurta osuutta. Miehillä oli jossakin määrin enemmän mahdollisuuksia saada työsuhteita ja siten päästä pois ainakin suojeluksettoman itsellisen tilanteesta, kun suurin osa ammasteista (esimerkiksi sotilasammatit, pitäjänkäsityöläinen, virkamies) ja elinkeinoja koskevista privilegioista oli opintien ohella, ainakin virallisesti, varattu miehille.⁹⁶

[o2]Itsellisten määrän kehitys Satakunnan ja Hämeen maaseudulla

Itsellisten määrien arviointi on vaikeaa ennen henkiveronkantoa, mutta on arvioitu, ettei heidän osuutensa maaseutuväestössä ollut merkittävä ennen 1500-luvun viimeisiä vuosikymmeniä. Tuolloin Länsi-Suomessa oli, ainakin rannikkoseutujen ja rintamaiden ulkopuolella, vielä tilaa raivata erä- ja takamaita ja perustaa uusia tiloja.⁹⁷ Esimerkiksi Satakunnan ja Hämeen hopeaveroluettelot vuodelta 1571 viittaavat itsellisten pieneen määrään,⁹⁸ vaikkakin on otettava huomioon, että merkittävä osa verosta vapautetuista veronmaksukyvyttömistä oli tilattomia ja itsellisiksi laskettavissa olevia.⁹⁹ Itsellisväestön nopea kasvu alkoi vuosisadan lopussa lisääntyneisiin vero- ja sotarasituksiin ja katoihin liittyvän veronmaksukyvyttömyyden ja autoitumisen tuloksena. Tilojen halkomiseen ja torppien perustamiseen liittyvät rajoitukset, kartanoiden ja suurtilojen levittäytyminen ja lisääntynyt kruununtilojen läänittäminen ja lahjoittaminen liittyivät osaltaan kehitykseen. Tilojen menetykset ja talojen lukumäärän väheneminen hitaan väestönkasvun oloissa ja uudisraivauksen vaikeutuessa merkitsi, että 1630-

⁹⁵ Naisten yliedustus ja soteleskien suuri määrä, ks. esim. Aalto 1996, 204–205 ja Lindegren 1984.

⁹⁶ Ks. esim. Pihl 2012 ja Lindström & Mispelaere 2011, 136, 147–151.

⁹⁷ Jutikkala 1949, 289; Jutikkala 1957, 188–190. Itsellisten määriä, ks. esim. Jutikkala 1957, 188–189; Oja 1966, 213; KA: VT Hämeen voutikunnan tilejä 4265a: 1–87, Hattulan voutikunnan tarkastusmaakirja 1587, ja 4251: Sääksmäen voutikunnan tarkastusmaakirja 1587; KA: VT Satakunnan voutikuntien tilejä 2303: 1–8, Luettelo Ylä-Satakunnan virkamiehistä, huonemiehistä, irtolaisista ja rengeistä 1577. Ks. myös Oja 1966, 213.

⁹⁸ Suomen hopeaveroluettelot 1571 III Häme; Suomen hopeaveroluettelot 1571 IV Satakunta. Esim. Kyrön pitäjässä on mainittu huoneenmiehiä tai -naisia yhteensä vain 18 henkilöä, Orivedellä 4 ja Vesilahdessa 4. Suomen hopeaveroluettelot 1571 IV Satakunta, 144–145, 184, 203. Tilattomien ja itsellisten määrien arviointi vaikeutuu, koska verotetun henkilön aseman merkitsemistavat vaihtelevat; *inhyses*-termi ei ole ollut näissä käytössä ja osassa henkilön asemaa (esim. *husman*) ei ole eritelty lainkaan.

⁹⁹ Esim. v. 1613 hopeaveronkantoa Ruotsin pitäjien puolella tutkittaessa on osoitettu, että 35–48 prosenttia koko väestöstä oli kyseisestä verosta vapautettuja – suurin osa köyhyytensä takia. Lundkvist 1979. Vaikka tarkoitus oli, että kaikki maksaisivat hopeaveronsa, näyttää siltä, että myös Suomen puolella ainakin köyhimmiltä tilattomilta vero on jätetty keräämättä. Suomen hopeaveroluettelot 1571 III Häme, XIX; Suomen hopeaveroluettelot 1571 IV Satakunta.

luvun alussa Lounais- ja Länsi-Suomen maaseudulla asui jo merkittävä, pitäjittäin jopa sadoissa laskettavissa oleva joukko itsellisiä.¹⁰⁰

Henkikirjanpidon alkamisen myötä itsellisten määrien arviointimahdollisuudet paranevat. Toisaalta iäkkäiden, alaikäisten, veronmaksukyvyttömien köyhien ja työkyvyttömien vaivaisten, sotilaiden sekä myöhemmin aatelin ja piispojen palkollisten, vuokraviljelijöiden ja lukuisten muiden ryhmien vapautus henkiveron maksusta merkitsee, että henkikirjoista puuttuu suuri joukko erityisesti itsellisiä mutta myös muita tilattomia, karkean arvion mukaan ajoittain jopa puolet todellisesta määrästä.¹⁰¹ Henkiveroa maksaneiden perusteella itsellisiä oli vuonna 1634 esimerkiksi Varsinais-Suomessa Uskelassa vähintään 15 prosenttia¹⁰² ja Maskussa 17 prosenttia,¹⁰³ Ala-Satakunnassa Huittisten pitäjässä 17 prosenttia,¹⁰⁴ Ylä-Satakunnassa Lempäälässä 26 prosenttia ja Hämeessä Sääksmäellä 23 prosenttia väestöstä.¹⁰⁵

Tutkimuskirjallisuudessa esitettyjen lukujen tai väestötaulukoiden ja -tietojen käyttö itsellisten määrän arvioinnissa ei ole ongelmattonta, sillä kirjoittajien käyttämät väestön ryhmittely- ja luokittelutavat vaihtelevat. Lukuja voidaan pitää vähimmäismäärinä, jotka eivät ole keskenään vertailukelpoisia. Tavallisesti itsellisten ryhmästä on jätetty pois käsityöläiset ja muut ammattimiehet sekä sotaväki ja sotaväen vaimoiksi ja perheenjäseniksi merkityt.¹⁰⁶ Siten kirjallisuudessa esitetyt itsellisten osuudet vaihtelevat aina muutamasta prosentista yli

¹⁰⁰ Jutikkala 1934, 106–107; Jutikkala 1949, 290; Jutikkala 1957, 188–191, 198, 374–375 (liitetaulu IV); Jutikkala 1958, 120, 127; Saarenheimo 1984, 30–35 (Ylä-Satakunnan pitäjissä). Esim. KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 1–312v, Turun ja Kokemäenkartanon läänien henkikirjat 1634. Esim. v. 1634 Lempäälässä 218 henkilöä (n. 26 %) ja Pirkkalassa 322 henkilöä (n. 23 %) henkikirjoitetusta väestöstä oli itsellisiä. Suvanto 1960, 489–491. Hollolan pitäjässä v. 1634 henkikirjoitetusta väestöstä vähintään 221 henkilöä oli itsellisiä. Kuusi 1935, 279–281.

Autioitumisilmistä Länsi-Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnissa, ks. Jokipii 1956, 199–212.

¹⁰¹ Alaja 2013, 70–71, 288, 307; Heino 1987, 193–194; Jutikkala 1957, 180; Jutikkala 1958, 108, 127–128; Lext 1968; Orrman 1980; Wilmi 2003, 233. Veroa maksamattomia esim. KA: VT Satakunnan voutikuntien tilejä 2591: 163–164, Ala-Satakunnan varattomien luettelo v. 1634; KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 1–312v, Turun ja Kokemäenkartanon läänien henkikirjat 1634 (pitäjittäisten henkikirjojen lopussa listat veronmaksukyvyttömistä); KA: LT 7227: 783–785, Luettelo Ala-Satakunnan henkiveroa maksamatta jättäneistä v. 1645. Osa myös jätti luvatta maksamatta henkiveronsa. Esim. KA: LT 7213a: 123, Ala-Satakunnan ns. kätettyjen eli henkiveronkiertäjien luettelo v. 1641.

¹⁰² Alaja 2013, 115. Osuus kasvaa, sillä osa kartanoiden ja pappilan väestä (henkikirjassa yht. 9 %) sekä vaivaisista ja kerjäläisistä (2 %) voidaan luokitella itsellisiksi.

¹⁰³ KA: LT 1918: 5–8, Maskun henkikirja 1634 ja Oja 1966, 214–215.

¹⁰⁴ Yht. 210 henkiveron maksajista (sis. huoneennaiset ja –miehet puolisoineen, kalastajat, paimenet, sotilaanvaimot ja -lesket ja käsityöläisten vaimot, poislukien palkolliset, sotilaat, käsityöläiset, talollisten lähisukulaisiksi merkityt ja muut epämääräisesti merkityt vaimot ja piit sekä veronmaksukyvyttömät vaivaiset 126 henkilöä) KA: VT Varsinais-Suomen voutikuntien tilejä 1918: 306–312v, Turun ja Kokemäenkartanon läänien henkikirjat 1634, Huittinen.

¹⁰⁵ Suvanto 1960, 491.

¹⁰⁶ Esim. Heino 1987, 196, 198; Koivisto 1966, 207; Kuusi 1935, 280–283; Litzen 1980, 218; Matinoli 1982, 96–67; Oja 1966, 214–215; Papunen 1996, 251–252; Viikki 1973, 17–21; Wilmi 1988, 281–285. Esim. Huittisten pitäjän v. 1635 henkikirjaa tarkasteltaessa itsellisiksi luokiteltavissa olevien määrä nousee 264 henkilöön ja osuus henkikirjoitetusta väestöstä n. 22 prosenttiin, mikäli myös käsityöläiset, kalastajat, sotamiesten vaimot ja tyttäret sekä toisten elatuksen varassa olevat eli itsellisiksi tulkittavissa olevat lasketaan mukaan. Viikki on luokitellut itsellisiksi vain 173 henkilöä eli 14 prosenttia väestöstä. KA: LT 7143: 31–41, Huittisten henkikirja 1635; Viikki 1973, 17–21.

kolmannekseen väestöstä. Kun esimerkiksi vuoden 1634 henkikirjojen perusteella tehtyjen arvioiden mukaan Eurajoen väestöstä itsellisiä oli vain noin neljä prosenttia¹⁰⁷ ja Varsinais-Suomen Rymättylässä yhdeksän prosenttia henkikirjoitetusta väestöstä,¹⁰⁸ Hämeessä Pälkäneellä heitä oli 28–33,5 prosenttia, Hauholla 21–33 prosenttia, Heinolassa jopa kolmannes ja Sääksmäen Lehijärvellä yli 36 prosenttia väestöstä.¹⁰⁹

Pitäjäkohtaiset vaihtelut itsellisten osuuksissa ja lukumäärissä liittyvät paitsi tutkijoiden käyttämiin erilaisiin laskenta- ja luokittelutapoihin ja lähdeaineistojen sisällöllisiin eroihin (mm.

veronmaksuun tavoitetut, kirjurien erilaiset merkintätavat) myös paikallisiin eroihin. Itsellisten ja muidenkin tilattomien määriin liittyivät myös asutusmuotoihin ja liikkuvuuteen vaikuttanut vallitseva viljelytapa (pelto- vai kaskiviljely), uudistilojen raivaamiseen ja kaskeamiseen soveltuvien erä- ja takamaiden saatavuus sekä palkollisten pidon tarve, jotka vaihtelivat eri alueilla.¹¹⁰

Itsellisten määrissä oli varmasti myös merkittävää ajallista vaihtelua; esimerkiksi sotarasitukset ja kadot johtivat paikoin ja ajoittain laajamittaiseen autioitumiseen ja lopulta tilojen menetyksiin,¹¹¹ sotaväenotot saattoivat jopa tyhjentää pitäjän työkykyisistä itsellismiehistä,¹¹² ja vuosipalkollisten kysyntä vaihteli.¹¹³ Varmasti myös paikallisten virkamiesten toiminta ja aktiivisuus palveluspakon

¹⁰⁷ Luokiteltu toisaalle mm. käsityöläiset, erilaiset ammattimiehet ja ammattilaiset sekä todennäköisesti sotaväkeen kuuluvien puoliset ja perheenjäsenet. Heino 1987, 198.

¹⁰⁸ Luokiteltu toisaalle mm. talollisten täysikäiset pojat ja tyttäret, vävyt ja miniät ja muut sukulaiset, käsityöläiset, mitä ilmeisimmin osa sotaväestön ja käsityöläisten puolisoista ja perheenjäsenistä sekä pitäjän virkamiehet perheineen. *Matinoli* 1982, 95–97.

¹⁰⁹ Jutikkala 1957, 199 (Lehijärvi 36,4 %, Pälkäne 33,5 % ja Hauho 32,9 %); Wilmi 1988, 282 (Heinolassa huonemiehiä ja -naisia 32,1 %). Jutikkala ei avaa määrittely- ja luokittelutapojaan ja puhuu epäselvästi rinnakkain tilattomasta väestöstä, itsellisväestöstä, mökkiläisistä ja loisista. Vrt. Pälkäneellä oli Koukkulan (1972, 273) mukaan itsellisiä ml. kerjäläiset ja sotamiehen vaimot 28 prosenttia. Alitalo-Mäkelän (Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 100) tulkinnan mukaan Hauholla oli itsellisiä (jaottelu: talolliset perheenjäsenineen, palkolliset, itselliset, sotilasväki perheenjäsenineen) v. 1634 henkikirjan mukaan 263 henkilöä eli n. 24 prosenttia, mutta Alajan (2013, 124) mukaan 21 prosenttia väestöstä.

¹¹⁰ Kaskivaltaisilla alueilla mm. Hämeessä ja Pohjois-Satakunnassa oli itsellisiä peltoviljelyvaltaisia alueita enemmän. Pulma 1983, 404–408; Pulma 1986, 71. Esim. Vanha Pirkkala, Sääksmäki, Pälkäne, Heinola: Jutikkala 1957, 199; Koukkula 1972, 273; Saarenheimo 1974, 299, 303; Wilmi 1988, 282. Palkollisten pidon tarpeen alueellisesta vaihtelusta, ks. Nygård 1989.

¹¹¹ Esim. merkittävät määrät talollisia mainittu eri pitäjien luetteloissa veronmaksukyvyttöminä, köyhtyneinä ja jopa kerjuulla 1660-luvulla. KA: LT 4303b: 1675–1679, 1691–1703, 1719–1721, 1737–1738, 1756–1764, 1781–1784, passim. Länsi-Suomen kreivi- ja vapaaherrakuntien alueella autioituminen kosketti eri mittakaavassa pitäjiä, esim. v. 1650 Huittisissa ja Ulvilassa 22,1 prosenttia ja Kemiössä 7,1 prosenttia kaikista manttaaleista oli autioita. Pääosin kruunun alaisessa Messukylässä Ylä-Satakunnassa autioina oli 1650-luvulla 35,3 prosenttia pitäjän taloista. Jokipii 1956, 199–212.

¹¹² Suvanto 1960, 628–629. Ks. myös esim. Vuoden 1616 valitusluettelot: 273–274 (Kymenkartanon läänin väenottoluettelo 2.5.1616). Esim. 1620- ja 1630-luvuilla sota vei suuren osan 20-vuotiaiden miesten ikäluokasta. Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 102; Pulma 1996, 21.

¹¹³ Nygård 1989; Wilmi 1988, 282–283. Ks. myös esim. palkollisten ja itsellisten määrien ja osuuksien vaihtelu Kokemäen ja Harjavallan henkikirjoissa v. 1635–1712. Salminen 2007, 401.

ja irtolaisasetusten valvonnan suhteen selittää osaltaan paikkakuntakohtaisia ja ajallisia vaihteluita itsellisten määrissä.¹¹⁴

Satakunnan maaseudulla itsellisten määrä ja osuudet olivat kasvaneet vuosisadan loppuun tultaessa, sillä alueen väestö oli kasvanut voimakkaasti (vuosien 1634 ja 1695 välillä keskimäärin 50 prosenttia).¹¹⁵ Esimerkiksi Eurajoella vuonna 1634 vähintään viisi prosenttia henkiveroa maksaneesta väestöstä oli itsellisiä, kun väkiluvun tuplaannuttua vuonna 1695 heidän osuutensa oli vähintään 14 prosenttia.¹¹⁶ 1600-luvun jälkipuoliskolla Kokemäellä ja Harjavallassa henkiveroa maksaneita itsellisiä oli vuosittain noin 3–7 prosenttia ja huippuvuosina suuren Pohjan sodan alkuvaiheessa vuosina 1703–1704 noin 11,5 prosenttia henkikirjoitetusta väestöstä.¹¹⁷ Ylä-Satakunnassa Pirkkalassa itsellisiä oli jo vuonna 1634 peräti 24 prosenttia henkikirjoitetusta väestöstä, ja heidän määränsä ja osuutensa kasvoi erityisesti 1680-luvulla.¹¹⁸

Niin ikään Hämeessä itsellisten, kuten muidenkin tilattomien, määrä lisääntyi merkittävästi vuosisadan loppupuolella sotien taukoamisen ja väestönkasvun tuloksena. Itsellisiä oli vuonna 1634 keskimäärin neljännes koko Hämeen väestöstä; he muodostivat tilattoman väestön suurimman ryhmän ja heitä oli yhteensä kaksi kertaa niin paljon kuin palkollisia. Vuosisadan kuluessa määrät ja osuudet koko alueella kasvoivat, vaikkakin niissä oli merkittäviä paikkakuntakohtaisia eroja. Autioituminen ja kadot koettelivat pitäjää eri tavoin, ja Hämeen linnan ympäristössä asui muita pitäjää enemmän sotilaiden vaimoja. Suurten kuolonvuosien alla itsellis- ja loisväestö saavutti Jutikkalan tulkinnan mukaan ennen näkemättömät mittasuhteet, kun tilattoman väestön osuus nousi jo puoleen Hämeen maaseudun väestöstä.¹¹⁹

Alkuperäislähteiden triangulaation avulla voidaan tehdä parempia arvioita itsellisten määrästä kuin tukeutumalla pelkästään henkikirjan tai muun puutteellisen yksittäisen veroluettelon

¹¹⁴ Ks. esim. Alaja 2013, 286–289; Alaja 2014, 248–257; Pulma 1983, 405–406.

¹¹⁵ Sota- ja katovuosien aikana väkiluku toki ajoittain väheni, mutta 1600-luvun kolme viimeistä vuosikymmentä suuriin kuolonvuosiin asti oli väkiluvun kasvun kannalta otollista aikaa. Heino 1987, 196; Saarenheimo 1984, 34–36; Viikki 1973, 22–25.

¹¹⁶ Heinin luvut (sis. itselliset ja ammattilaiset) ovat pieniä, sillä hän on ilmeisesti luokitellut käsityöläisten ja heidän perheenjäsentensä ohella sotilaiden vaimot ja täysikäiset perheenjäsenet muihin kategorioihin. Heino 1987, 196, 198.

¹¹⁷ Salminen 2007, 400–401.

¹¹⁸ V. 1634 talollisperheiden jäseniä oli 62 prosenttia ja palkollisia 14 prosenttia henkikirjoitetuista. Saarenheimo 1974, 299, 303.

¹¹⁹ Jutikkala 1957, 198–199, 208–209, 381 (liitetaulu VIII); Suvanto 1960, 489–491. Toisaalta esim. Hauholla itsellisten määrä ja osuus näyttävät henkikirjojen perusteella merkittävästi vähenneen koko pitäjän väkiluvun ohella 1600-luvun kuluessa, aluksi ilmeisesti sotaväenottojen, tautien ja katovuosien takia ja vuosisadan lopulla lisääntyneen palkollistarpeen tuloksena. V. 1634 n. 24 prosenttia (263 henkilöä); v. 1653 n. 10 prosenttia (89 hlöä), v. 1654 n. 10 prosenttia (78 hlöä) ja v. 1694 n. 9 prosenttia (67 hlöä) henkikirjoitetusta väestöstä oli itsellisiä. Tosin käytetty jaottelu jättää itsellisten luvuista pois mm. sotilaiden perheenjäsenet. Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 100–102. Samoin Heinolan henkikirjoissa huonemiesten ja -naisten osuus väestöstä laski v. 1634 32,1 prosentista v. 1694 1,9 prosenttiin, kun palkollisten osuus kasvoi merkittävästi v. 1634 3,2 prosentista v. 1694 18,3 prosenttiin. Wilmi 1988, 282–283.

tietoihin. Jo läänintilien erilaisista luetteloista koottu ja väestötutkimuksessa hyvänä apuvälineenä toimiva Suomen asutuksen yleisluettelo viittaa samaan, vaikkakin senkin tiedot itsellisistä ovat jossain määrin rajalliset ja vinoutuneet.¹²⁰ Varmoihin lukuihin ei toki päästä, kun kirjaamis- ja merkintäkäytännöt selvästi vaihtelevat jopa pitäjittäin esimerkiksi sen suhteen, kuka tai millaisessa tilanteessa oleva katsottiin inhyses-kategoriaan kuuluvaksi tai jonkin itsellisenä maksettavan veron suhteen maksuvelvolliseksi.¹²¹ Lisäksi luetteloiden sisältö on vaihtelevaa nimien kirjoitusasun sekä sen suhteen, keitä mitään veroa kerättäessä ylipäätään tavoitettiin.¹²²

Jo muutamat pistokokeet osoittavat henkikirjojen tietojen vajavaisuuden itsellisten suhteen.

Itsellisten määrää tarkasteltaessa on seuraavassa pitäydytty aikalaishallinnon laveassa ja häilyvässä määrittelyssä, joka esitettiin edellä; toisin sanoen kaikki, jotka eivät olleet tilan isäntiä tai emäntiä (talonpojat, torpparit, lampuodit) tai talolliskotitalouksien jäseniksi merkittyjä isäntäparin lähisukulaisia tai palkollisia, ovat luokiteltavissa itsellisiksi. Ulkopuolelle on kuitenkin jätetty paitsi ne, jotka on mainittu talollisten yhteydessä poikina, tyttärinä tai muin epämääräisin nimityksin (flicka, gosse, B gl. eli vanha talonpoika), myös muutoin talollisten sukulaisina esitetyt, joiden kohdalla asumisjärjestelyt ja mahdollinen talollisruokakunnan jäsenyys jää epäselväksi.

Samoin sotaväkeen kuuluvat miehet on jätetty vuosipalkollisiin samaistettavissa olevina tarkastelun ulkopuolelle, vaikka heitäkin toisinaan listattiin itsellisiksi eli oman talollisista erillisen huone- ja ruokakuntansa muodostaneiksi. Käsityöläisistä ja muista ammattilaismiehistä on keskitytty niihin, jotka eivät todennäköisesti olleet samalla talonpoikia. Valtaosa itsellisiksi lasketuista on merkitty selkeästi inhyses-, husman-, husqvinna- tai huskona-nimikkeellä tai listattu inhyses-kategorian alle.

Esimerkiksi Ulvilan vuoden 1635 henkikirjan tietojen täydentäminen sitä karjalueteloon sekä veronmaksukyvyttömiä luetteloön vertaillen nostaa huomattavasti pitäjässä asuneiden itsellisten määrää ja osuutta väestöstä. Henkikirja mainitsee ainakin 161 itsellistä (noin 18 %

¹²⁰ Koskinen 2002, erit. 8–9. Henkikirjojen, karjaluelteloiden ja laamannin- ja tuomarinveroluetteloiden vertailu SAY:n tietoihin osoittaa, että itsellisiä on jätetty pois ja itsellisten ruokakuntia, asuinkumppaneja ja mahdollisia asuinpaikkoja kylien tiloilla on merkitty toisinaan varsin mielivaltaisesti SAY:hyn.

¹²¹ Osassa pitäjistä esim. laamannin- ja tuomarinveroja kerättiin talollisten lisäksi itsellisiltä, osassa ei lainkaan tai selkeästi vain pieneltä osalta pitäjän itsellisistä. Vrt. esim. KA: LT 7324: 113–116, 616–625, 763v–765, 810–823, Varsinais-Suomen, Ala-Satakunnan ja Ylä-Satakunnan eri pitäjissä *inhyses*/itsellisinä laamannin- ja tuomarinveroa v. 1673 maksaneet tai LT 7303b: 1500–1516: Laamannin- ja tuomarinveroluettelot v. 1667 Varsinais-Suomen pitäjistä.

¹²² Esim. KA: LT 7213a: 123, Ala-Satakunnan ns. kätettyjen eli henkiveronkiertäjien luettelo v. 1641. Esim. Ulvilassa v. 1673 huomattavasti suurempi joukko itsellisiä maksoi henkiveroa kuin osallistui laamannin- ja tuomarinverojen/palkkojen maksuun. Esim. väkirikkaimmassa kylässä (kirkonkylä/Vanhakylä) vain viisi itsellistä maksoi laamannin- ja tuomarinveroja, kun 26 itsellistä maksoi henkiveroa. KA: LT 7324: 763v–764, Laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1673, Ulvila; LT 7324: 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673.

henkikirjoitetusta väestöstä),¹²³ mutta karjaveroa maksoi lisäksi jopa nelisenkymmentä henkikirjasta poisjäänyttä itsellistä. Pääosa henkikirjasta poisjääneistä on esitetty karjaluetelossa nimityksellä huoneennainen tai -mies.¹²⁴ Lisäksi voidaan olettaa, että merkittävä osa henkikirjan perään liitettyyn köyhien, henkiveroa maksamattomien luetteloon merkityistä 135 henkilöstä oli itsellisiä, vaikkakin nimitysten perusteella vaivaisia.¹²⁵ Maltillisestikin laskettuna itsellisiksi katsottavissa olevien määrä ja osuus kasvavat siten ainakin kolmeensataan henkilöön eli liki 30 prosenttiin Ulvilan pitäjän aikuisväestöstä.¹²⁶

Henkikirjojen, karjalueteloiden ja veronmaksukyvyttömiä luetteloiden ohella myös muut verotukselliset asiakirjat ovat hyödyllisiä. Esimerkiksi vuonna 1667 Eurajoella oli itsellistä väestöä henkikirjan mukaan 77 henkilöä,¹²⁷ mutta tuomarin- ja laamanninverojen maksajina oli ainakin 29 itselliseksi merkittyä, joita ei mainittu henkikirjassa.¹²⁸ Myös saman vuoden sotkuisessa rippikirjassa itsellisiä on huomattavasti henkikirjaa enemmän.¹²⁹ Itsellisten muuttoliike ja pestautuminen tai muut työsuhteessa ja asumisjärjestelyissä tapahtuneet muutokset saattavat selittää osaltaan asiakirjojen eroja, kun veroja kerättiin ja rippikuulustelut tehtiin eri aikoina vuodesta. Selityksenä voidaan kuitenkin pitää erilaisten veronmaksuvelvollisuusperusteiden ja vapautusten ohella vilppiä, verojen välttelyä ja leväperäisyyttä veroluetteloiden laadinnassa. Henkikirjojen toimittamisesta 1650-luvulta lähtien vastaava manttaalikomissaari apulaisineen ei

¹²³ Ulvilan henkikirjassa henkiveroa maksaneita yhteensä 891. Itsellisiksi luokiteltu huoneenmiehiksi tai -naisiksi, *inhysesiksi*, paimeniksi, ammattimiehiksi, käsityöläisiksi tai heidän perheenjäsenikseen mainitut sekä sotilaiden, laivamiesten, ratsumiesten ym. sotaväen puoliset, lesket ja perheenjäsenet sekä rälssimaiden, kartanoiden ja säterien sekä pastoraatin sellaiset ammattilaiset ja työläiset, joiden ei erikseen sanottu olevan palkkollisia (*tiente*) (yht. 17, sis. mm. 2 metsästäjää, 5 kalastajaa, 4 paimenta, 1 sahaaja). Pois lukien rengit, piijat, sotilaat ja ne, jotka on mainittu talollisten yhteydessä poikina, tyttärinä tai muutoin epämääräisin nimityksin. KA: LT 7145: 229, 231, Ulvilan henkikirja 1635. Vrt. täydennetty verrattuna samana vuonna koottuun toiseen henkikirjaan KA: LT 7143: 58–65, Ulvilan henkikirja 1635.

¹²⁴ Karjaveron maksajista vähintään 74 oli itsellisiä (n. 26 % karjaveroa maksaneista). Heistä 43 ei ole mainittu henkikirjassa. Nimien vertailu henkikirjan kanssa viittaa siihen, että pitäjän henkiveroa maksaneista 161 itsellisestä vain 31 omisti karjaa tai ainakaan maksoi karjaveroa. Todennäköisesti huolimattomuus nimien merkinnässä selittää osin tätä epäsuhtaa. KA: LT 7138: 382–389v Ulvilan karjaluetelo 1635.

¹²⁵ Suurimmalle osalle luetteloon on merkitty jokin veronmaksukyvyttömyyden selittävä tekijä: eniten merkinnällä *utg* tai *g* eli vanhus, ikäännytynyt, lisäksi joukossa mm. kuuroja, sokeita, spitaalisia ja mielisairaita. KA: LT 7143: 67–69 sekä 7145: 230–231 (luettelo vanhoista, sairaista ym., jotka eivät pysty elättämään itseään Ulvilan pitäjässä v. 1635).

¹²⁶ Henkiveroa maksaneita oli 891, ja kirjuri on laskenut henkikirjan loppuun merkittyyn pitäjän väkilukuun myös veronmaksukyvyttömät, jolloin summaksi on saatu 1 026. KA: LT 7145: 229, 231.

¹²⁷ KA: LT 7304: 736v–739, Eurajoen henkikirja 1667.

¹²⁸ Tuomarin- ja laamanninveroja maksoi vain 45 itselliseksi merkittyä, joista 29 oli sellaisia, jotka eivät olleet maksaneet henkiveroa. KA: LT 7303a: 503–504, Eurajoen laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1667, kerätty tammikuussa v. 1668.

¹²⁹ Vaikka rippikirjaa täytettiin vuosien saatossa listaten kunkin talon perään uusia asukkaita, voidaan havaita, että pitäjässä asui kymmeniä itsellisiä, joita ei ole mainittu veroluetteloissa (osa oli varmasti jo iäkkäitä tai köyhiä ja henkiverosta siten vapautettuja). Esim. Laanon talossa tai mailla Mullilan kylässä ei asunut henkikirjan mukaan itsellisiä (tai ainakaan maksanut henkiveroa), mutta rippikirjassa mainitaan kaksi itsellistä. TMA: Eurajoen seurakunnan arkisto I Aa: 1: Rippikirja 1667. Samoinesim. Loimijoen rippikirjat (TMA: Loimaan seurakunnan arkisto I Aaa: 1–3, Loimaan rippikirjat 1667–1701) ja henkikirjat läänintileissä.

välttämättä tavoittanut kaikkia pitäjän asukkeja, jotka pitäjän kirkkoherra väistämättä tunki läheisemmin ja sai merkittyä rippikirjaan.¹³⁰ Myös Ruotsin puolella asiaa tutkittaessa on havaittu, että kirkonkirjoissa on huomattavasti enemmän itsellisväkeä henkikirjoihin verrattuna.¹³¹

Ylipäätään näyttää selvältä, että veronkantajat eivät tavoittaneet kaikkia ja jättivät ehkä säälistä monia veroja keräämättä köyhiltä itsellisiltä.¹³²

Myös esimerkiksi Ulvilan henkikirjan ja tuomarin- ja laamanninveroluetteloiden tiedot täydentävät toisiaan, sillä kummassakin esiintyy kymmenittäin itsellisiä, joita toisessa ei mainita. Vuonna 1673 vain 44 itsellistä osallistui tuomarin- ja laamanninverojen maksuun, kun 173 itsellistä maksoi henkiveronsa. Kahden luettelon vertailu osoittaa maltillisestikin laskettuna, että pitäjässä asui huomattavasti suurempi joukko itsellisiä kuin henkikirja antaa ymmärtää, ainakin 193 henkilöä.¹³³ Siten inhyses-ryhmä muodosti vain noin 14 prosenttia henkiveroa maksavasta väestöstä,¹³⁴ mutta varmasti huomattavasti suuremman osuuden pitäjän koko väestöstä ottaen huomioon paitsi tuomarin- ja laamanninveroluettelossa itsellisiksi katsotut henkikirjasta puuttuvat (ainakin parisenkymmentä itsellistä) ja henkikirjoituksesta poissaolleet (31 tuntematonta henkilöä) myös luetteloista puuttuvat veronmaksukyvyttömät tilattomat.

Henkikirjojen tietojen tapaan myös tuomarin- ja laamanninveroluettelot viittaavat siihen, että itsellisten määrissä ja osuuksissa – tai ainakin verollepanossa – oli selkeitä eroja Satakunnan pitäjien välillä. Esimerkiksi vuonna 1673 Ulvilassa, Eurassa ja Eurajoella inhyses-väkeä oli lähes joka kylässä ja huomattavasti enemmän suhteessa talojen määrään kuin Kokemäellä, Huittisissa,

¹³⁰ Ks. myös Litzen 1980, 206; Orrman 1980.

¹³¹ Esim. v. 1694 Löderupin pitäjässä Skånessä rippikirjassa mainittiin 90 itsellistä (*inhyses/gatehusfolk*), mutta henkikirjassa vain 9. Todennäköisimmin suurin osa oli vapautettuja iäkkyytensä tai köyhyytensä takia henkiverosta. Hanssen 1976, 37.

¹³² Esim. hopeaverot jätettiin todennäköisesti usein keräämättä köyhimmiltä tilattomilta. Suomen hopeaveroluettelot 1571 III Häme, XIX. Tuomarin- ja laamanninpalkkaa varten kerättyä veroa olisi tullut kerätä kaikilta veronmaksukykyisiltä, mutta sitä jätettiin paikoin keräämättä itsellisnaisilta tai kaikilta itsellisiltä. Vrt esim. KA: LT 7324: 810–824, pitäjittäiset luettelot kylittäin Ylä-Satakunnan yläosasta v. 1673 laamannin ja tuomarin palkkaa varten (paikoin vain miehiltä kerätty, paikoin pääosa naisia). Vrt. myös esim. erot Kokemäellä v. 1685 henkiveroa maksaneissa itsellisissä, karjaveroa maksaneissa itsellisissä ja tuomarin- ja laamanninveroa maksaneissa itsellisissä: KA: LT 7370: 2828–2336, Kokemäen henkikirja 1685; 2375–2379, Ala-Satakunnan itsellisten karjaluetelo 1685 ja 2529–2533, Ala-Satakunnan tuomarin- ja laamanninveroluettelot 1685.

¹³³ Sis. pelkällä *inhyses*-nimikkeellä mainitut, huonemiehet ja -naiset, paimenet ja kalastajat vaimoineen, sotilaiden vaimot ja lesket, palkollisten vaimot, käsityöläiset ja muut ammattimiehet (esim. värjääjä, tynnyrintekijä, sahaaja, kankaankutoja) ja muut selvästi tilattomat vaimoineen ja aikuisine lapsineen. Poislaskettu: sotaväki, rengit, piiat, poissaolevat (31) ja kalastajat ym. puolisoineen, jos mainittu torppa tai autio ja jos henkikirjassa pelkällä etunimellä, joka sama kuin jollakulla tuomarin- ja laamanninveroluettelossa, tai muutoin jos mahdollista, että on kyseessä sama henkilö. KA: LT 7324: 763v–764, Laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1673, Ulvila ja 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673.

¹³⁴ Pitäjässä yht. 1 198 henkiveron maksajaa. KA: LT 7324: 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673.

Loimijoella tai Ylä-Satakunnan yläosan pitäjissä.¹³⁵ Myös Ala-Satakunnan pitäjien välillä oli 1600-luvulla selkeitä eroja itsellisten määrissä karjalueteloiden perusteella tai ainakin verotettavan karjan omistuksessa. Esimerkiksi verrattuna Kokemäkeen ja Eurajokeen Ulvilassa ja Eurassa oli tavallisesti huomattavasti enemmän karjaveroa maksavia itsellisiä.¹³⁶

Joka tapauksessa niin veroluetteloiden kuin rippikirjojen ja tuomiokirjamainintojenkin perusteella sotilas- ja palkollissuhteiden ulkopuolella eläviä itsellisiä oli vuosittain kymmenittäin joka pitäjässä ja toisinaan jopa yhdessä kylässä. Jorma Wilmi on arvioinut, että itsellisiä oli 1600-luvulla (palkolliset ja sotilaat pois lukien) keskimäärin 20–30 prosenttia koko Suomen alueen maaseutuväestöstä.¹³⁷

Suuret kuolonvuodet ja suuri Pohjan sota korjasivat satonsa erityisesti tilattomien joukosta. 1700-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä itsellisväestöä oli huomattavasti vähemmän kuin 1600-luvulla.¹³⁸ Kuolleisuuden ja sodankäynnin aiheuttaman työvoimapulan ja -kysynnän ohella itsellisväestön pienentyntä osuutta selittää palveluspakon, irtolaisasetusten ja niiden noudattamisen valvonnan kiristyminen.¹³⁹ Esimerkiksi Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra tarkistutti tarkkaan talo talolta alueensa miespuolisen väestön vuonna 1705 ja otatti kaikki vuosipalveluksen ulkopuolella olevat irtolaisina ratsu- ja sotamiehiksi sodankäynnin tarpeisiin.¹⁴⁰ Vaikka tilattomien (erityisesti torpparien) määrä lisääntyi 1700-luvulla hiljalleen, itsellisväestön suhteellinen määrä ei nähtävästi missään vaiheessa noussut yhtä korkeaksi kuin se oli ollut suurten kuolonvuosien alla. 1740-luvulla yleistynyt tilojen halkominen sekä myöhemmin torppien perustamisen salliminen myös talonpoikaismaille pienensivät itsellisten osuutta entisestään.¹⁴¹

¹³⁵ KA: LT 7324: 741–745v, Ulvilan henkikirja 1673; 763v–765, Laamannin- ja tuomarinveroluettelot 1673, Ulvila ja Huittinen; 768–771, Laamannin- ja tuomarinveroluettelot 1673 (Loimijoki, Kokemäki, Eura ja Eurajoki) ja 810–823, Ylä-Satakunnan laamannin- ja tuomarinveroluettelot 1673.

¹³⁶ Esim. KA: LT 7138: 382–443v, Ala-Satakunnan karjaluetelot 1635; LT 7213a: 118–122v, Ala-Satakunnan autioiden ja itsellisten naisten karjaluetelo 1642; LT 7227: Ala-Satakunnan itsellisten karjaluetelot 1645; LT 7370: 2375–2379, Ala-Satakunnan itsellisten karjaluetelo 1685; LT 7386a: Ala-Satakunnan itsellisten karjaluetelot 1690.

¹³⁷ Wilmi 2003, 237. Vrt. 1600-luvun eri vuosina eri maaseutupitäjissä Skånessa *inhyses*-väestön osuus aikuisväestöstä vaihteli 15–23 prosentin välillä. Hanssen 1976, 42–44. V. 1620 Seglorassa, Keski-Ruotsissa sijaitsevassa maaseutupitäjässä, 8 prosenttia väestöstä, joka osallistui Älvsborgin hopeaveron maksuun, oli määritelty *inhyses*-kategoriaan. Palm 1993, 72–73.

¹³⁸ Haatanen 1968, 12–13; Jutikkala 1949, 292; Saarenheimo 1974, 300, 303–304; Vappula 1999, 75; Viikki 2001, 173; Wilmi 1988, 282, 329. Itsellisten vähäinen määrä ja osuus suuren Pohjan sodan alla: esim. KA: LT 7442, 1332–1362 (v. 1708 kontributioveroluettelo); LT 7442, 1092–1112, Laamannin- ja tuomarinveroluettelo 1708. Esim. Ypäjän alueella Loimaan ja Portaan pitäjässä v. 1700 n. 11,5 prosenttia väestöstä (pois lukien sotilaat, sis. itsellisiä 66, paimenia 33 ja käsityöläisiä 9 hlöä, vrt. koko väestö 937 hlöä). Huuhtanen 1978, 18.

¹³⁹ Ks. esim. Pulma 1986, 67–68; Saarenheimo 1974, 303 ja Panu Pulman artikkeli tässä teoksessa.

¹⁴⁰ Suvanto 1960, 628–629.

¹⁴¹ Jutikkala 1980, 168–169; Pulma 1986, 67–68; Saarenheimo 1974, 300; Saarenheimo 1984, 36–39. Esim. v. 1748 Pernajasta ilmoitettiin itsellislueltoon vain 74 henkilöä, 1,5 prosenttia väestöstä ja Pyhtäältä 19 henkilöä, 1,5 prosenttia väestöstä. Längelmäen väestöstä itsellisiksi ilmoitettuja oli niin ikään vain 1,4 prosenttia väestä (16 hlöä) v.

Osuuksien pienenemistä selittävät osaltaan vaihtelevat käytännöt luokittelutavoissa; tabellien kategorisointi sisällytti vain pienen osan itsellisen tilanteessa olevista inhyses-luokkiin, ja esimerkiksi osa väestöä laskevista kirkkoherroista noudatti ohjeistuksia, joiden mukaan vain työkyvyttömät huollettavat tilattomat olivat inhyses-väestöä.¹⁴²

Siten vuonna 1750 Ylä-Satakunnan Sastamalan miespuolisesta aikuisväestöstä ainakin 64 prosenttia oli tilattomia (pois lukien talolliset, torpparit ja lampuodit), mutta vain kymmenen prosentin luokiteltiin olevan itsellisiä tai mäkitupalaisia.¹⁴³ Lähistöllä Pirkkalassa täysikäisiä itsellisiä oli vuoden 1754 tabellin mukaan vain 91 henkilöä, 6,9 prosenttia väestöstä.¹⁴⁴ Hämeen kaskialueilla ja sisämaahan mentäessä itsellisiä oli yhä peltoviljelyvaltaisia rintamaita enemmän, esimerkiksi Ruovedellä vuonna 1749 jopa yli 18 prosenttia väestöstä.¹⁴⁵ Tabelleissa vuonna 1754 itsellisiä oli kuitenkin Turun ja Porin läänissä ja Ahvenanmaalla vain 5,2 prosenttia väestöstä ja Uudenmaan ja Hämeen läänissä 4,1 prosenttia. Matalia osuuksia selittävät väkilukutaulujen luokittelukäytännöt, joissa mm. käsityöläiset, sotaväki ja osa ammattimiehistä ja huollettavista tilattomista laskettiin toisaalle.¹⁴⁶

[o2]Itsellisten asema ja itsellisyyden merkitys

Yleisesityksissä ja aiemmassa tutkimuksessa tilattomien itsellisten asema on nähty heikkona ja heidät on sijoitettu yhteiskunnallisen hierarkian pohjalle. Elannon hankkiminen ilman laillista oikeutta maahan ja paikallisiin resursseihin (metsät, kalavedet, niityt) ja ilman elinkeinonharjoittamiseen liittyviä privilegioita oli haastavaa ja jätti tilattomat, erityisesti erikoistaitoja hallitsemattomat, huonoon asemaan paikallisessa sosiaalisessa hierarkiassa.¹⁴⁷

1760. Orivedellä v. 1764 aikuisten itsellisten osuus oli noin 7 prosenttia väestöstä (lapset mukaan otettuna n. 13 %). Pulma 1986, 69–71.

¹⁴² Persson 2002; Pulma 1983, 398, 404.

¹⁴³ Miehistä oli talollisia tai lampuoteja n. 29 prosenttia, torppareita n. 2 prosenttia, sotamiehiä n. 10 prosenttia, käsityöläisiä n. 1,4 prosenttia, itsellisiä tai mäkitupalaisia n. 10 prosenttia, renkejä 37 prosenttia ja eronsaaneita sotamiehiä, köyhiä tai vaivaisia n. 5 prosenttia. Piilonen 2007, 156.

¹⁴⁴ Pois lukien palkolliset, sotilaat vaimoineen, käsityöläiset, ruotuvaivaiset ja tabellissa mainitut epämääräiset ”muut” sekä talollisten, torppareiden ja sotilaiden yli 15-vuotiaat lapset, jotka asuivat vielä vanhempiensa talouksissa. Saarenheimo 1974, 304.

¹⁴⁵ Pulma 1983, 404–408; Pulma 1986, 71.

¹⁴⁶ Pulma 1683, 395–396, 399; Pulma 1986, 67.

¹⁴⁷ Kotkas 2013, 43–44; Villstrand 2011, 500–504; Viikki 1973, 159–160; Wilmi 2003, 236.

Itselliset olivat riippuvaisia heille työmahdollisuuksia tarjoavista ja maitaan, metsiään ja niittyjään käytettäviksi sallivista talollisista. Esimerkiksi asustaminen toisten mailla,¹⁴⁸ kylien yhteis- ja reunamailla, kuten esimerkiksi sikolaitumella,¹⁴⁹ tai vuokralla¹⁵⁰ riippui lopulta paikallisten tilallisten hyväntahtoisuudesta. Kuten useilla uuden ajan alun Euroopan alueilla, itsellisten ja muidenkin tilattomien elanto ja olemassaolo perustuivat yhteisresurssien, kuten kylien yhteisten ja jakamattomien maiden ja metsien, ja niiden käyttöoikeuksien (common rights) olemassaoloon. Kuitenkin toisin kuin monin paikoin muualla, Ruotsissa maiden, niittyjen, metsien ja kalavesien käyttöoikeus ei sinänsä perustunut perinteeseen, vaan riippui kussakin tapauksessa maanomistajien ja maankäyttöoikeuksien hallitsijoiden, kuten kylän jakokunnan muodostaman talollisyhteisön, kannasta.¹⁵¹ Asuminen toisten mailla ja kylän niittyjen ja muiden resurssien käyttö oli käytännössä mitä ilmeisimmin usein vastikkeellista ainakin työkykyisten itsellisten kohdalla.¹⁵² Maiden, niittyjen ja metsien käyttöä sekä metsästystä ja kalastusta rajoitettiin entisestään 1600-luvun kuluessa,¹⁵³ ja samalla itsellisten velvollisuuksia osallistua pitäjän talollisten rasituksiin, kuten kirkon rakentamiseen, siltojen ja teiden ylläpitoon ja päivätöiden tekoon, lisättiin.¹⁵⁴ Palkollis- ja sotilassuhteiden ulkopuolella elävät voitiin suhteellisen helposti häätää ja karkottaa,¹⁵⁵

¹⁴⁸ Esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 7: 17–18, Kokemäki 26.–27.2.1650; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 1: 28v–32, Huittinen 31.3.–2.4.1653; KO a 3: 211v–212v, Eura 10.–11.3.1659 ja 257, Ulvila 25.–26.2.1659; KO a 4: 340v–341, Huittinen 13.–15.9.1675; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 119–120, Huittinen 17.–21.1.1688 ja 332, Eurajoki 11.–12.6.1688; KO a 5: 305, Kokemäki 2.–4.6.1690 (ostanut pirtin).

¹⁴⁹ Esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 7: 552v, Ulvila 23.–24.11.1652; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 5: 108, Säskylä 22.–24.7.1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 332, Eurajoki 11.–12.6.1688. Suurin osa tuomiokirjoissa mainituista tapauksista, joissa kuvataan itsellisten asumista kylien yhteismailla, liittyy heidän häätämiseensä. Ks. myös esim. Virkkala et al. 1967, 128–130.

¹⁵⁰ Esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 277v, Eura 20.–21.10.1656 ja KO a 4: 704v–705, Kokemäki 18.–19.1.1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 218, Huittinen 7.–9.5.1688.

¹⁵¹ Lindström & Mispelaere 2016, 10. Esim. v. 1647 metsäordinantian (Schmedeman 1706, 246–258) mukaan asumusten rakentaminen, kaskeaminen ja muu metsänkäyttö oli kiellettyä ilman kaikkien maanomistajien lupaa.

¹⁵² Ainakin emämaan puolella ja Länsi-Suomen alueella oli voimassa perinne, että maanomistaja saattoi edellyttää vähintäänkin työsuorituksia maillaan oleilevilta. Itsellisiltä paikallisten resurssien käytöstä vaaditut maksut ja työsuoritukset vaikuttavat yleistyneen tai lisääntyneen 1600-luvun lopulta lähtien. Ks. Granlund 1943, 52–60; Virtanen 1934, 469 ja Petri Talvitien artikkeli tässä teoksessa.

¹⁵³ Kotkas 2013, 133–135, 137–139, 141–143; Matinoli 1982, 277; Viikki 1973, 185. Esim. metsäordinantiat 1647 (Schmedeman 1706, 246–258) ja 1664 (Schmedeman 1706, 341–354). Esim. itselliset eivät saaneet virittää ansoja tai pyydyksiä toisten metsiin ilman lupaa: KA: RT Ala-Satakunta I KO a 6: 185, Ulvila 9.–11.11.1646, ja kielto peltojen, niittyjen ja metsien vuokraamisesta sotilaille, ratsumiehille ja *inhyses*-väelle: KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 2, Eurajoki 28.–30.1.1689.

¹⁵⁴ Esim. v. 1645 annettu asetus, jonka mukaan kaikkien veroa maksavien torpparien, mäkitupalaisten ja *inhyses*-väestön oli osallistuttava pitäjän siltojen ja teiden ylläpitoon sekä kirkon ja pappilan rakentamiseen. Res. på Allm. besw. d. 13 Dec. 1672 § 4: Stiernman 1729 (vol. II), 1645. Talonpojan talossa tai mailla asuvan itsellisen oli tehtävä karkotuksen uhalla päivätöitä tälle. Husesynsordning 1681 § 31: Schmedeman 1706, 745. Lisäyksiä papistolle tehtäviin päivätöihin *inhyses*-väestölle. d. 10 Martii 1719 § 22: Stiernman 1733 (vol. III), 2212. Vielä 1600-luvun alussa itselliset osallistuivat lähinnä voudinveron, lois- ja käsityöläisveron sekä hopeaveron maksuun, mutta autoitumisen lisääntymisen ja tilattoman väestön määrän kasvun takia manttaaleihin, kylvömääriin ym. maanviljelyyn ja -hallintaan perustuva verotus osoittautui riittämättömäksi. Jutikkala 1949, 289; Jutikkala 1980, 164.

¹⁵⁵ Tapauksia, ks. viite 2. Ks. myös esim. Jutikkala 1949, 290–291; Kuusi 1935, 279; Laakso 1986, 150; Suvanto 1960, 482; Vappula 1999, 75; Virkkala et al. 1967, 128–130.

ja laillisen suojelun ulkopuoliset itselliset voitiin ilmiäntää viranomaisille irtolaisiksi kirjattaviksi, minkä jälkeen heidät sai vangita ja lähettää esimerkiksi linnoitustöihin tai ottaa pakolla armeijan rulliin tai palvelukseen.¹⁵⁶

Ainakin kruunu koki asetusten perusteella "irtaimen" väen ongelmallisena ja suhtautui tilattomiin ja tilapäistöillä itsensä elättäviin nihkeästi. He elivät virallisen, veroja maksavan ja maata viljelevän yhteiskunnan ja yhteisön reunalla, ja heidän katsottiin aiheuttavan levottomuuksia, tekevän varkauksia ja muita rikoksia sekä haaskaavaan metsiä, niittyjä ja kylien yhteismaita.¹⁵⁷ Siten ajan palveluspakko oli varsin tiukka: jokaisen, jolla ei ollut tiettyä summaa ylittävää omaisuutta, oli sakon uhalla mentävä palkolliseksi, mikäli palveluspaikkaa tarjottiin. Voimassa ollut maanlaki kuitenkin periaatteessa antoi tilattomalle henkilölle oikeuden elää itsellisenä, mikäli hänellä oli vähintään kolmen markan arvosta omaisuutta ja hän maksoi talonpoikiin verrattuna puolta veroa.¹⁵⁸ Tällöin siis sotilaaksi tai palkolliseksi pestautumaton itsellinen saattoi elää luvallisesti maaseudulla ja jonkun talollisen niin salliessa tämän mailla ja laillisen suojelun piirissä. Palveluspakkoa ja itsellisten oleskelua maaseudulla kuitenkin jatkuvasti kiristettiin lukuisin asetuksin 1600-luvun kuluessa ja 1700-luvun alkupuolella työ- ja sotavoiman tarpeen sekä kerjuun ja muiden häiriöiden hillitsemiseksi. Vain vaivaisiksi katsotut, käsityöläiset sekä henkilöt, jotka asuivat talonpojan kanssa puolta tilaa ja maksoivat siitä veroa, olivat vapautettuja palveluspakosta; muiden työkykyisten tilattomien tuli hakeutua pikimmiten palvelukseen (tai ottaa torppa tai autiotila).¹⁵⁹ 1600-luvun loppupuolen palkollissääntöjen tapaan vuoden 1739 palkollissääntö kielsi vuositointen ulkopuolella elävien työkykyisten tilattomien oleskelun maaseudulla, mutta lisäsi tiettyjä tarkennuksia: palveluspakosta vapautettuja ja siten sallitusti maaseudulla asuvia itsellisiä olivat sellaiset, joilla oli pieniä lapsia tai vanhat vanhempansa

¹⁵⁶ Esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 3, Ulvila 13.–14.1.1674, 23–23v, Ulvila 4.–6.7.1674 ja 450, Lappo 13.–14.1.1675; KO a 5: 92–92v, Eura 14.–15.6.1679; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 467, Ulvila 10.–11.10.1692. Ks. myös Heino 1987, 207; Huhtamies 2004. Laillinen suojele ja palveluspakko, ks. esim. Pulma 1994, 29; Wilmi 1991, 63–76.

¹⁵⁷ Ongelmista puhutaan mm. lukuisissa kuninkaallisissa asetuksissa ja kirjeissä: esim. Schmedeman 1706, 10–11, 381–382, 1078; Stiernman 1729 (vol. II), 113, 1133, 1388, 1732; Stiernman 1733 (vol. III), 1905, 1945, 2225–2226/1325–1326; Stiernman 1747 (vol. I), 52, 59; Stiernman 1750 (vol. II), 55–57, 332–333; Stiernman 1766 (vol. V), 435–436; KA: Piikkiön & Halikon tuomiokunta Ea: 2 (Turun hovioikeuden kirjeet 1686–1738): 172, 5.11.1713.

¹⁵⁸ Kuningas Kristoferin maanlaki 1442, Rakennuskaari Luku 15. (esim. Kuusi 1935, 275–276); Nordisk familjebok, vol. 7 (1884), 660. Sama omaisuusraja ja verovelvollisuus toistetaan maaherran määräyksessä v. 1657 ja kuulutetaan käräjillä esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 370, Kokemäki 2.–3.3.1657 ja 382, Eura 7.–9.3.1657.

¹⁵⁹ Alaja 2013, 202–203; Kotkas 2013, 43–44, 105–108; Miettinen T. 2016, 132–133. Esim. v. 1540 ns. palveluspakko: Schmedeman 1706, 10 ja Stiernman 1747 (vol. I), 59; K.M. Stagar om tjänstefolck och legoh. 1664: Schmedeman 1706, 381–382; Stadga om Tienstef. och Legohion 1686: Schmedeman 1706, 1078. V. 1642 julkistetun määräyksen mukaan kaikki työkykyiset kulkurit ja maankiertäjät tuli vangita ja pistää linnoitustöihin: Stiernman 1750 (vol. II), 332 ja jälleen muistutuksena esim. v. 1686: Stiernman 1733 (vol. III), 2001.

hoidettavanaan, sekä henkilöt, jotka itse harjoittivat käsityöläisyyttä tai kaivostointia tai olivat näissä töissä.¹⁶⁰

Vaikka myös sotilaiden ja muun sotaväestön puoliset sekä palkollisten ja käsityöläisten vaimot olivat lain kirjaimen mukaan palveluspakon alaisia, he olivat tavallaan turvassa irtolaiseksi määrittelemiseltä ja sen seurauksilta, sillä he olivat aviomiehensä ja tämän isännän suojeluksen (laga försvar) alla. Samoin irtolaisuuden ikeestä vapautettuja olivat kartanoiden ja kylien työvoimana palkka- tai palkkiotöissä toimivat itsellisammattilaiset, kuten kalastajat, paimenet ja veneentekijät, joista suinkaan kaikki eivät olleet vuosipalkollisina; he olivat puolestaan kartanoiden suojeluksessa.¹⁶¹

Näin ollen laillisesti sallitun oleskelun kannalta eri itsellisryhmät olivat hyvin erilaisessa asemassa; tilattomien tilapäisansioilla ja ajoittain työttömänä elävä alaluokka oli irtolaisuuden uhan kannalta turvattomimmassa asemassa. Virallisestihan – kruunun säädösten mukaan – tällaista väestönosaa ei olisi tullut olla olemassa. Mikäli palveluspakko, päivä- ja tilapäistöiden kieltö, paikallisten luonnonresurssien käyttörajoitukset ja hallinnolliset pyrkimykset ja ideaalit niin sanotun ylimääräisen väestön määrän rajoittamisen suhteen olisivat toimineet, itsellisillä ei olisikaan ollut juuri muuta mahdollisuutta kuin hankkiutua tai joutua vuosipalkolliseksi (tjänst) tai sotaväkeen tai ajautua pakkotöihin irtolaisina. Käytännössä raja itsellisen ja irtolaisen välillä kuitenkin saattoi olla olematon ja luokittelu oli tapauskohtaista. Lähinnä sellaiset ”sopimattomat” itselliset, joita kyläyhteisö, pitäjän valtaapitävät tai virkamiehet eivät pitäneet tarpeellisina (tai vaivaisina), jotka koettiin häiriöksi ja jotka eivät olleet tehneet itseään esimerkiksi erityistaidoillaan korvaamattomiksi, häädettiin tai kirjattiin tai uhattiin ilmiantaa irtolaiseksi, kun taas vastaavat hyödyllisinä pidetyt hyväksyttiin paikallisyhteisön jäseniksi.¹⁶²

Pohjimmiltaan itselliset olivat tarpeellisia niin kruunulle kuin talollisillekin. Väestöreservin olemassaolo oli välttämätöntä, kun sodankäyntiin tarvittiin lähes jatkuvasti miesvoimaa ja suurtilalliset ja kartanot tarvitsivat vuosipalkollisten renkien ja piikojen oheen kausittain tilapäis- ja aputyövoimaa. Monissa tilanteissa oli tarpeellista ja edullisempaa käyttää työvoimaa, jota ei

¹⁶⁰ Legohjons-stadgan af d. 21. Aug. 1739; Modée 1746 (vol. II), 1583–1584 ja Pulma 1983, 398.

¹⁶¹ Virkkula 1967, 108–109; Wilmi 1991, 63–76. Esim. KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 2, Eurajoki 28.–30.1.1689.

¹⁶² Alaja 2013, 82–83; Alaja 2014; Heino 1987, 207; Jutikkala 1949, 291–292; Miettinen T. 2012, 108–109; Pulma 1986, 71–72; Virkkala et al. 1967, 128–130 ja Panu Pulman artikkeli tässä teoksessa. Irtolaisiksi kirjaamisia tai sillä uhkaamisia: esim. kirkkoherra uhkaillut erästä tilapäistöillä itsensä elättävää itsellistä irtolaiseksi ilmiantamisella, koska tämä ei ollut suorittanut pääsiäispenninkejä: KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 463–464, Ulvila 10.–11.10.1692. Myös esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 3, Ulvila 13.–14.1.1674, 23–23v, Ulvila 4.–6.7.1674 ja 450, Lappo 13.–14.1.1675; KO a 5: 92–92v, Eura 14.–15.6.1679; KA: RT Masku I KO a 7: 890v–891, Taivassalo 1.–2.9.1676; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 2, Eurajoki 28.–30.1.1689 ja KO a 7: 467, Ulvila 10.–11.10.1692. Itsellisten karkotuksia, häätöjä ja häätöyrityksiä asumuksistaan, kun olleet muille häiriöksi: tapauksia ks. viite 2.

tarvinnut kiinnittää taloon elätettäväksi talveksi tai koko vuodeksi. Niin vuosipalkollisjärjestelmän toimivuus sekä suurtilojen, ruukkien ja sahojen tuotanto kuin viljelyalan ja asutuksen leviäminenkin oli niin ikään mahdollista vain ylimääräisen väestön avulla. Joustovaran tarpeen takia kruunu, paikalliset viranomaiset ja talolliset lopultakin hyväksyivät monien ”suojeluksettomien” itsellisten oleskelun maaseudulla.¹⁶³

Tuomiokirjoissa esiintyykin toisten maita, metsiä ja kalavesiä hyödyntäneiden ja riitoja aiheuttaneiden tai muita rikoksia tehneiden itsellisten ohella myös joukko muita inhyses-nimityksillä varustettuja, jotka viettivät ainakin näennäisen ongelmatonta elämää kyläyhteisöissään. Kruunun irtolaisasetukset ja määräykset kaikuivatkin välillä kuuroille korville, kun paikalliset eivät halunneet ilmiantaa ja menettää hyödyllisiä työläisiään tai läheisiään.¹⁶⁴

Vaikka päivätöiden teko ja tilapäistyöntekijöiden käyttö oli virallisesti kiellettyä, käytännössä niitä kuitenkin teetettiin itsellisillä jatkuvasti.¹⁶⁵ Ja vaikkei mäkitupia ja torppia saanut perustaa talonpoikaismaille tai yhteismaille tai näitä maita vuokrata edelleen itsellisille,¹⁶⁶ mäkitupalaisia ja torppareita asusti niillä jo 1600-luvun puolella ja itselliset muinkin tavoin vuokrasivat maa-alaa.¹⁶⁷ Maan- ja resurssinkäyttöoikeuksiin liittyvien rajoitusten takia ei kuitenkaan ole yllättävää, että itsellisen taloudellinen tilanne oli lähes poikkeuksetta heikompi kuin talollisilla. Karjavarallisuus oli merkittävästi pienempää verrattuna talonpoikiin; tyypillisimmin omistettiin yksi lehmä tai nautavasikka tai muutama vuohi tai lammas.¹⁶⁸ Yleensä vain aniharva ylsi kotieläinten määrässä

¹⁶³ Granlund 1943, 52–55; Heino 1987, 184–185, 207; Jutikkala 1949, 293; Lindström 2016, 166–168; Pulma 1986, 68, 71–72; Salminen 2007, 400; Virkkala et al. 1967, 130; Wilmi 2003, 237.

¹⁶⁴ Esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 23–23v, Ulvila 4.–6.7.1674; KA: RT Masku I KO a 7: 890v–891, Taivassalo 1.–2.9.1676; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 463–464, Ulvila 10.–11.10.1692. Ks. myös Pulma 1983, 405 ja Pulma 1986, 71–72.

¹⁶⁵ Mainittu esim. Stiernman 1733 (vol. III), 1987; KA: RT Ala-Satakunta I KO a 5: 74v–78, 80v, Kokemäki 23.–24.12.1640 ja 412v, Loimijoki 26.–28.3.1644; KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 689v–690, Ulvila 1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 7: 90, Eura 1692 (loisnainen hankkimassa itselleen lehmää kehruutyöllä) ja KO a 7: 463–464, Ulvila 10.–11.10.1692 (luutnantille usein räätälintöitä tekevä mies, luutnantti vetoaa siihen, että tällaisten tilapäistyöläisten käyttö rälssin ja muidenkin keskuudessa varsin tavallista). Ks. myös Granlund 1943, 52–60, Jutikkala 1949, 291; Lindström 2016, 166.

¹⁶⁶ Piilonen 2007, 266; Pulma 1994, 40; Wohlin 1908, 6–9. Esim. maaherran muistutus kiellosta vuokrata maata, metsää, niittyjä jne. itsellisille: KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 2, Eurajoki 28.–30.1.1689.

¹⁶⁷ Mäkitupalaisia 1600-luvun puolella, ks. viite 47. Torppien ja mäkitupien luvattomaan olemassaoloon maaseudulla viittaavat myös lukuisat asetukset, joissa ne mainitaan, esim. v. 1642 (§ 7), 1649 (§ 12) ja 1675 (§ 9): Stiernman 1729 (vol. II), 1007, 1133 ja 1732 ja v. 1683 (§ 16): Stiernman 1733 (vol. III), 1945; metsäordinantioissa v. 1647 ja 1664: Schmedeman 1706, 246–258, 341–354. Viljelyalaa vuokraavia itsellisiä esim. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 277v, Eura 20.–21.10.1656 ja KO a 4: 704v–705, Kokemäki 18.–19.1.1678; KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 218, Huittinen 7.–9.5.1688; KA: RT Ylä-Satakunta II KO a 14: 179–179v, Huittinen 23.–26.3.1694. Ks. myös Heino 1987, 198. Talonpojat vuokrasivat kielloista huolimatta peltoja tilattomille 1600-luvulla myös esim. Savossa (Alaja 2013, 293) ja muualla Ruotsin maaseudulla (Lindström 2014).

¹⁶⁸ Esim. KA: LT 7138: 139–216, 227–268, 278–377, 382–443v (karjalueteloita v. 1635); LT 7213a: 118–122; LT 7227: 768–769v (Ala-Satakunnan yläosan itsellisten karjaluetelo 1645); LT 7370: 2375–2379 (Ala-Satakunnan itsellisten karjaluetelo 1685). Ks. myös Jutikkala 1957, 200–202; Viikki 1973, 160; Lindström & Mispelaere 2011, 136.

talollisten tasolle.¹⁶⁹ Myös hajanaisesti kootut tai säilyneet veronmaksukyvyttömiä listat sekä lukuisat tuomiokirjoissa esiintyvät itsellisten omaisuuden ja arjen, esimerkiksi kerjäämisen ja varastelun, kuvaukset¹⁷⁰ viittaavat siihen, että itsellisyys merkitsi tyypillisimmin köyhyyttä. Verotukseen liittyvät asiakirjat ilmentävät myös vähintäänkin hallinnon tasolla vallitsevaa käsitystä itsellisten sosiaalisesta asemasta talollisten alapuolella. Esimerkiksi nimityskäytännöt viittaavat heidän alhaiseen asemaansa: kun ylempien säätyjen tapaan talonpoikaisto perheineen esiintyy tavallisesti patronymeillään sekä toisinaan myös sukunimeksi muodostuvilla talonnimillään, itsellinen merkittiin yleensä vain etunimellä. Sukulinjan ilmaisemiselle ei tilattomien tapauksessa koettu tarvetta. Myös itsellisten sijoittaminen esimerkiksi rippikirjojen alimmille riveille, kirkkojen perimmäisiin penkkeihin ja kuoltuaan kirkon sijaan ulos kirkkomaalle tai jopa hautuumaiden sivuosiin pienin toimituksin kertovat heidän suhteellisen alhaisesta asemastaan paikallisessa sosiaalisessa hierarkiassa.¹⁷¹

Konfliktikeskeiset kärjäpöytäkirjat antavat väistämättä ylikorostetun risuisen kuvan maaseutuyhteisön arjesta sekä itsellisten paikasta ja suhteista pitäjissään, kun lähinnä ongelmaksi koetut ja häiriötä aiheuttaneet itselliset esiintyvät käräjillä ja selvä enemmistö jää piiloon. Itselliset esiintyvät merkittävästi useammin syytetyn penkeillä kuin kantajina tai todistajina, mikä osaltaan liittyy heidän rajoitetumpiin mahdollisuuksiinsa hankkia laillisesti elantonsa. Kärjääreenalla intressit olivat luonnollisesti sitä hallitsevan kruunun ja paikallisen talonpoikaiseliitin puolella. Itsellisten harvalukuisuus kantajina saattaa viitata myös siihen, että heihin kohdistuneet tai heidän välisensä konfliktit ratkaistiin mieluummin käräjien ulkopuolella. Yleisin asetelma onkin talonpoika syyttämässä itsellistä jostakin rikkeestä, ja yleisin syy itsellisten (inhyses) mainitsemiseen tuomiokirjoissa oli heidän harjoittamansa toisten maiden, metsien, niittyjen, kalavesien ynnä

¹⁶⁹ Esim. kartanon kalastajan vaimo, *inhyses*, omisti peräti 41 eläintä, joiden laidunnus aiheutti suurta närää kylässä. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO 1 12: 106–107, Eura 6.–8.10.1698. Vanha *inhyses*, entinen ratsumies, omisti härän, lehmän, kaksi lammasta ja kaksi vuolta. KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 859–859v, Lappo 11.–12.3.1690. Muita merkittäviä määriä verotettavia eläimiä omistavia, esim. Gertrudh-niminen huonenainen ja Jacob-niminen huonemies. KA: LT 7213a: 122v, Ulvilan pitäjän autioiden ja itsellisten naisten karjaluettelo 1642.

¹⁷⁰ Esim. KA: RT Ala-Satakunta I KO a 5: 241, Ulvila 15.–16.8.1642 ja KO a 7: 152–152v, Eura 12.–14.3.1651 (vilja- ja heinävarkauksia); KA: RT Masku I KO a 7: 910v, Taivassalo 1679 (kerjuu); KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 4: 859, Lappo 11.–12.3.1690 (köyhän itsellisen ja tämän tyttären kerjuusta ja verovapautuksesta) ja 869–869v, Laitila 1690 ja 932–932v, Uusikirkko 1690 (kerjuu); KA: RT Ala-Satakunta II KO a 4: 64, Eura 9.–12.2.1689 (lukuisat heinävarkaudet) ja KO a 5: 305, Kokemäki 2.–4.6.1690 (köyhä itsellisen); KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta II KO a 14: 937–939, Eurajoki 1700 (kerjuu); TMA: Piikkiön ja Halikon tuomiokunnan arkisto Ea: 2 (Turun hovioikeuden kirjeet 1686–1738): 172, 5.11.1713 (varkaudet); KA: RT Ylä-Satakunta KO a 44: 215v, Orivesi 8.–9.9.1731 (kerjuu) ja KO a 56: 823–840, Orivesi 20.6.1741 (varkaudet).

¹⁷¹ Esim. TMA: Taivassalon seurakunnan arkisto, Pää- ja rippikirjat 1 Aa: 1 Rippikirja 1684–1696; TMA: Loimaan seurakunnan arkisto I Aaa: 1–3, Loimaan rippikirjat 1667–1701; Länsi-Suomen maaseutupitäjien historiakirjojen hautausluettelot v. 1600–1730 (HisKi); Pulma 1983, 394. Kirkkojen penkkijärjestyksissä itselliset perimmäisenä tai parvella esim. Tyrvään ja Mouhijärven kirkoissa, Piilonen 2007, 392–393.

muiden resurssien hyödyntäminen. Konfliktit johtuivat paikoin esimerkiksi pulasta karjan laiduntamiseen sopivista maista¹⁷² ja kaskeamiseen, hakkuuseen ja lehdeksien ja tuohen keräämiseen soveltuvien metsien hupenemisesta.¹⁷³

Tuomiokirjoista päätellen itsellisiin kohdistuvat syytökset ja häädöt lisääntyivät 1600-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Tahdin kiihtyminen ja ajoittaiset piikit itsellisten käräjille haastamisessa ja karkottamisessa liittyivät osaltaan kruunun osoittamiin määräyksiin ja huomautuksiin sekä niiden aiheuttamaan viranomaisten virkaintoisuuteen – kruunu mitä ilmeisimmin reagoi tilattoman ja itsellisväestön määrän lisääntymiseen aika ajoin lisämääräyksin ja kiristämällä valvontaa. Esimerkiksi vuonna 1688 Varsinais-Suomen ja Satakunnan pitäjien käräjillä tehtiin paljon karkotuksia, mikä liittyi kruunun vuonna 1687 antamaan maaherroille osoitettuun ohjesääntöön. Sen mukaan kaikkien itsensä elättämään kykenemättömien itsellisten tuli hankkiutua sukulaistensa elätettäväksi, ja muita itsellisiä kehoitettiin palaamaan kotipitäjiinsä ja varoitettiin ankaralla rangaistuksella hankkiutumaan palkollisiksi, talollisiksi tai käsityöläisiksi. Samalla maaherrat antoivat pitäjän virkamiehille määräyksen tarkistaa inhyses-väestö ja sen elinkeinot.¹⁷⁴ Kuitenkin itsellisten ja talollisten kiristyvät välit liittyivät todennäköisesti ennen kaikkea paitsi Lounais-Suomen rintamaiden luonnonresurssien hupenemiseen myös tilattoman väestön lisääntymiseen erityisesti 1680-luvulta lähtien. Sosiaalisen konfliktin mahdollisen kärjistymisen ratkaisivat vuosisadan lopulla itsellisjoukkoja harventaneet suuret kuolonvuodet.¹⁷⁵ Koska käräjillä itsellisten oleskelu nostettiin esiin lähinnä toisten maiden, metsien ja vesien väärinkäyttösyytteiden yhteydessä sekä autiotilojen lunastuksissa, voidaan kääntäen päätellä, että mikäli he eivät aiheuttaneet vaivaa, heidän asumuksiaan ja elämäänsä katsottiin läpi sormien.

¹⁷² Esim. Eurajoella. Heino 1987, 243. Esim. Hauholla ahtaat niityt. Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 287.

¹⁷³ Esim. Hauholla 1600-luvun lopulla metsät oli aikalaisten näkemyksen mukaan käytetty jo loppuun; pulaa oli tuohesta, tukki- ja niinipuista ja kaskimaasta sekä pelto- ja niitymaasta. Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 286–287.

¹⁷⁴ Ohjesääntö ja maaherran 30.6.1688 antama päätös luettiin rahvaalle mm. Ulvilassa, Eurassa, Eurajoella ja Taivassalossa, joista ainakin ensin mainituissa se johti välittömästi itsellisten massahäätöihin ja -karkotuksiin. KA: RT Ala-Satakunta II KO a 3: 359, Ulvila 18.–20.9.1688; 490–491, Eura 18.–20.10.1688 ja 512, Eurajoki 24.–26.10.1688; KA: RT Masku ja Vehmaa KO a 3: 98v–99, Taivassalo 22.–25.10.1688. Ks. myös Virkkala et al. 1697, 130. Maaherra lähetti ajoittain *inhyses*-väestöön liittyviä varoituksia ja muistutuksia kuulutettavaksi käräjillä. Esim. ”Inhyses män och konor begifva sig uthj tienster, och icke i lattian uthi Röökpörtan hafwa widh straff tillgiörandes.” KA: RT Ala-Satakunta I KO a 6: 333v, Huittinen 23.–25.11.1647. V. 1657 kuulutetussa maaherran määräyksessä uhataan rangaistuksilla talonpoikiin puolta veroa maksamattomia itsellisiä sekä talonpoikia, jotka elättävät ja majoittavat luvattomia (alle 3 mk:n omaisuuden omistavia palkollisuusteiden ulkopuolella olevia) itsellisiä. KA: RT Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 2: 370, Kokemäki 2.–3.3.1657.

¹⁷⁵ Jutikkala 1949, 292; Jutikkala 1957, 208–209; Saarenheimo 1974, 300, 303–304; Vappula 1999, 75; Viikki 2001, 175; Virkkala et al. 1967, 130.

Verotusluetteloissa esiintyvistä itsellisistä vain harva mainitaan syytettynä tai muutenkaan tuomiokirjoissa, joten valtaosa eli mitä ilmeisimmin sopusoinnussa talollisten kanssa.¹⁷⁶ Onkin keinotekoisista käsitellä itsellisiä yhtenä massana heidän taloudellis-sosiaalisen asemansa suhteen. Esimerkiksi itselliskäsityöläinen saattoi olla paitsi varakkaampi myös arvostetumpi jäsen paikallisyhteisössään verrattuna köyhtyneisiin talonpoikiin, torppareihin tai lampuoteihin. Ylipäätään itsellisammattilaiset olivat varmasti arvostettuja, ja kylissä oli aina tarvetta osaaville kirvesmiehille, kalastajille, paimenille, kutojille ja muille erityistaitoja omaaville. Vanhukset ja muut työkyvyttömät ja vaivaisiksi katsotut itselliset saattoivat elää turvattua elämää sukulaistensa luona ja olla esimerkiksi entisen ammattilaisuutensa, talonisännyytensä tai sukunsa maineen perusteella sosiaalisessa asteikossa monia muita itsellisiä ylempänä. Sekalaisesta itsellisjoukosta pohjimmaisina olivat varmasti kerjuulle joutuneet, hädetyt, pitäjstä karkotetut sekä irtolaisiksi ilmiannetut. Käytännössä raja itsellisten, palkollisten, sotilaiden ja muiden tilattomien sosiaalisen aseman välillä oli häilyvä ja tilanteesta riippuva. Itsellisen sosiaalinen asema sekä häneen suhtautuminen, esimerkiksi niittyjen käytön ja irtolaiseksi ilmiannon suhteen, riippui todennäköisesti enemmänkin hänen paikallisista suhteistaan, maineestaan ja käytöksestään. Vaikka tilattomien ja itsellisten lailliset elinkeinomahdollisuudet sekä oikeudet resurssien hyödyntämiseen, asumuksen rakentamiseen ja esimerkiksi muuttamiseen olivat rajalliset, he olivat vapaita henkilöitä ja isäntävallan alaisuuden ulkopuolella. Itsellisyys toi myös etuja, kun tilattomuus antoi mahdollisuuden välttyä tilallisten verotaakalta ja monilta muilta rasituksilta ja vastuilta;¹⁷⁷ veroja maksamatta viljeleville saattoi jäädä ainakin enemmän ravintoa kuin tuotostaan osan pois maksaville ja työvelvollisuuksia suorittaville, pieniä aloja viljeleville torppareille ja talonpojille. Myös erityistaitoja osaaville palkkatyöt saattoivat tarjota vuosipalkkollisina toimiviin tai päätoimisesti viljelyä harjoittaviin verrattuna paremman tien vaurastumiseen. Toisaalta maa- ja metsätalouden oikeuksiin ja niihin nivoutuviin paikallisten luonnonresurssien käyttöoikeuksiin liittyvät edut varmasti ylittivät oikeuksiin liittyvät haitat ja rasitukset. Veron maksu tarjosi kuitenkin varmemman jatkuvuuden maatalouden harjoittamiselle ja asumiselle ja siten turvatumman elannon ja tulevaisuuden. Ajan suositun sananlaskun ”Maata yxi, maata

¹⁷⁶ Ks. myös Pulma 1986, 71–73.

¹⁷⁷ Jutikkala 1949, 291–292; Jutikkala 1957, 189–190; Wilmi 2003, 234–235. Esivalta näki, että monet nuoret, vahvat ja vauraat jättäytyivätkin tahallaan itsellisiksi juuri verojen ja muiden maksujen välttämisen takia. Esim. KA: VT Hämeen voutikunnan tilejä 4265a: 3, Hattulan voutikunnan tarkastusmaakirja 1587, esipuhe. Myös talonpoikien valituksissa: Lindeqvist 1910, 14–15. Talollisten erilaisista veroista ja rasituksista, ks. esim. Jutikkala 1958, 104–109; Miettinen & Alitalo-Mäkelä 2009, 229–247; Viikki 1973, 185. Vrt. esim. palkollisten asema patriarkaalisesta isäntävallan alaisuudessa, Pyökkänen 2006.

toinen, maata minäkin tahdon” voikin tulkita kahdella tavalla – viitaten joko haluun omistaa maata tai haluun maata ja levätä toimettomana.¹⁷⁸

[o2]Lopuksi

Itsellisyys oli monimuotoinen ja häilyvä käsite ja kategoria, jonka alle niputettiin varsin vaihtelevissa tilanteissa ja oloissa eläviä, toisten mailla tai yhteismailla, usein omassa ruoka- ja huonekunnassaan asuvia tilattomia, jotka olivat tavanomaisten vuosipalkollissuhteiden ulkopuolella. Itselliset olivat elinkeinoiltaan ja sosiaaliselta statukseltaan hyvin sekalainen joukko, joka sisälsi niin kohtuullisen vauraita ja arvostettuja käsityöläisiä kuin kerjuulla eläviä vaivaisia ja irtolaisuhan alaisia työttömiä. Osa heistä eli maaseudulla laillisen suojeluksen alaisena, esimerkiksi vaadittuja veroja maksaen, puolisonsa isännän alaisuudessa tai työkyvyttömänä vaivaisena, ja osa oleskeli ja elätti itsensä alueella suojeluksetta ja virallisten säädösten vastaisesti. Kruunun ideaalit säännönmukaisissa palvelussuhteissa työskentelevistä tilattomista ja talollishuonekuntien ulkopuolisen ylimääräisen väestön rajoittamisesta eivät käytännössä toteutuneet, sillä niin sanottujen sallittujen itsellisten lisäksi palveluspakon ja irtolaisasetusten alaiset itselliset saivat ilmeisen usein asustaa kylissä. Väliaikainen työttömyys, talonpojan täysikäisten lasten ja sukulaisten oleskelu kotitiloillaan ja monien tarpeelliseksi katsottujen erityistaitoja osaavien ammattilaisten käyttö päivä- ja tilapäistöissä hyväksyttiin luonnollisena osana maalaisyhteisön elämää.

Selkeärajaisen ja säännönmukaisen kategorian sijaan itsellisyys tarkoitti tilannetta ja statusta, jolla viitattiin ennen kaikkea henkilön asemaan maa- ja metsämaankäytön hallinnan sekä talollisväen ulkopuolella. Sekalaista joukkoa ja väestönosaa yhdisti asema ja elämäntilanne, joka ei suinkaan välttämättä ollut pysyvä tai edes pitkäkestoinen. Yksittäisen ihmisen asema ja luokittelu saattoivat vaihdella kontekstin ja tilanteen, esimerkiksi kirjaamishetken ja verotustarpeen mukaan. Verotuksesta huolehtivalle voudille esimerkiksi talon isännän täysi-ikäinen sisarus tai lapsi saattoi olla toisaalla merkittynä talonpoikaiskotitalouden ja -tilan (hemman) jäseneksi, toisaalla itselliseksi. Inhyes olikin lopulta enemmänkin kruunun veronmaksun ja väestön kontrolloinnin tarpeisiin luotu hallinnollinen termi ja kaatoluokka kuin selkeä väestönosa. Kirjallisuudessa itsellisyys toimii osin

¹⁷⁸ Florinus 1702 (Rapola 1968, 123).

tutkijoiden rakentamana, tilattoman väestön monipuolisia alaryhmiä karkeasti yhteen niputtavana ja maaseutuväestön monimuotoisuutta yksinkertaistavana käsitteenä.

Itsellisten heterogeenisyyden huomioon ottaen he tuskin kokivat kuuluvansa samaan ryhmään, vaikka olivatkin selkeästi erilaisessa asemassa ja tilanteessa talollisiin verrattuna. Hyvin toimeentuleva seppä perheineen tuskin samastui kiertelevään nikkariin tai jonkun saunarakennuksessa asustavaan eläköityneeseen sotamieheen, ja maata viljelevillä tai karjaa pitävillä itsellisillä, kuten mäkitupalaisilla ja monilla paimenilla, oli varmasti enemmän yhtymäpintaa ja yhteistyötä kylän talollisten kanssa moniin muihin itsellisten alaryhmiin verrattuna.

[o2]Lähteet ja kirjallisuus

[o3]Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki (KA)

Voudintilit (VT)

Läänintilit

Turun ja Porin läänin tilikirjat (LT)

Renovoidut tuomiokirjat (RT)

Tuomiokirjakortisto (Länsi-Suomi)

Kansallisarkisto, Turku (TMA)

Seurakuntien arkistot

Eurajoki

Lempäälä

Loimaan/Loimijoki

Kansallisarkisto, Hämeenlinna (HMA)

Seurakuntien arkistot

Lempäälä

Riksarkivet, Tukholma (RA)

Svea Hovrätts Arkiv

Landsarkivet i Uppsala (ULA)

Kopparbergs läns häradsrättsarkiv

Uppsala länsstyrelsens arkiv

Örebro länsstyrelsens arkiv

[o3]Lähdejulkaisut

Florinus, Henrik 1683 (1678). *Nomenclatura Rerum brevissima Latino-Sveco-Finnonica*. Åbo.

Florinus, Henricus 1668 (1702). *Wanhain Suomalaisten Tawaliset ja Suloiset Sananlascut*.

Teoksessa Rapola, Martti (toim.) *Vanhan kirjasuomen lukemisto*. 2. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Juslenius, Daniel 1668 (1745). *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos H. G. Porthanille kuuluneesta sanakirjasta. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehtonen, Antti 2008. *Vanhaa Orivettä koskevia tuomiokirjapöytäkirjoja keskiajalta 1870-luvulle ja Längelmäen pitäjää ja Keuruun pyöliä (nyk. Mänttä) koskevia tuomiokirjapöytäkirjoja 1500–1700-luvuilta*. Jalmari Finnen Säätiö. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <http://www.protsv.fi/th/finne/tuomiokirjapöytäkirjat/>.

Modée, R. G. (utg.) 1746. *Utdrag Utur alle ifrån 1729 års slut utkomme Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer, Som Rikens Styrelse samt inwärtens Hushållning och Författningar i genem, jämväl och Stockholms Stad i synnerhet, angå. Vol./Del. II. Stockholm.*

Schmedeman, Johan (utg.) 1706. *Kongliga Stadgar, Förordningar, Bref och Resolutioner ifrån Åhr 1528 intil 1701 angående Justitiae och Executions Ährender*. Stockholm.

Stiernman, Anders Anton von (utg.) 1729 ja 1733. *Alla riksdagars och mötens besluth, samt arfföreningar, regements-former, försäkningar och bewillningar, som på allmenna riksdagar och möten ifrån år 1521 intil år 1727 gjorde stadgade och bewiljade är*. Vol./Del 2 ja 3. Stockholm.

Stiernman, Anders Anton von (utg.) 1747, 1750 ja 1766. *Samling utaf kongl. bref, stadgar och förordningar &c. angående Sweriges rikens commerce, politie och oeconomie uti gemen, ifrån år 1523. in til närwarande tid*. Vol. 1, 2 ja 5. Stockholm.

Suomen asutuksen yleisluettelo (SAY).

Suomen hopeaveroluettelot 1571 III Häme. Teoksessa Roos, John E. (toim.) 1944 Suomen historian lähteitä v. 3. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Suomen hopeaveroluettelot 1571 IV Satakunta. Teoksessa Jokipii, Mauno (toim.) 1953 Suomen historian lähteitä v. 4. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Suomen Sukututkimusseura: HisKi – Historiankirjat. Verkkojulkaisu. Saatavissa:
<http://hiski.genealogia.fi/historia/>.

Vuoden 1616 valitusluettelot. Teoksessa Jaakkola, Jalmari & Roos, John E. (toim.) 1936 Suomen historian lähteitä I. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

[o3]Kirjallisuus

Aalto, Seppo 1996. Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikollisuus, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Alaja, Paavo 2013. Suomen maalaisseurakuntien köyhäinhoito luterilaisen ortodoksian aikana (1571–1686). Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura.

Alaja, Paavo 2014. "Kan inthet sacrament efterlätas." Seurakunnallisen kontrollin vaikutus tilattomien yksilöllistymiseen Ahvenanmaalla 1640–1650-luvuilla. Teoksessa Ketola, Hanna-Maija, Meriläinen, Juha, Mikkola, Sini & Salmesvuori, Päivi (toim.) Suurmiehistä rahvaannaisiin. Yksilö ja yhteisö kristinuskon historiassa. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 231–265.

Bladh, Gabriel & Wedin, Maud 2006. Erämaasta torppia raivaamaan. Metsäsuomalaisten muuttoliike Ruotsiin ja heidän siellä harjoittamansa asutustoiminta 1500- ja 1600-luvuilla. Teoksessa Bladh, Gabriel & Kuvaja, Christer (toim.) Kahden puolen Pohjanlahtea 1. Ihmisiä, yhteisöjä ja aatteita Ruotsissa ja Suomessa 1500-luvulta 1900-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 51–107.

Boëthius, Bertil 1951. Gruvornas, hyttornas och hamrarnas folk. Bergshanteringens arbetare från medeltiden till den gustavianska tiden. Stockholm: Tiden.

Borgos, Johan I. 2013. Husmenn i Vesterålen på første halvdel av 1600-tallet. – Heimen 50: 4, 356–369.

Elgeskog, Valter 1945. Svensk torpbegyggelse från 1500-talet till laga skiftet. En agrarhistorisk studie. Lund: Lund universitet.

- Everitt, Alan M. 1967. Farm Labourers. Teoksessa Thirsk, Joan (toim.) *Agrarian History of England and Wales: 1500–1640*, vol. 4. Cambridge: Cambridge University Press, 396–465.
- Fiebranz, Rosemarie, Lindberg, Erik, Lindström, Jonas & Ågren, Maria 2011. Making Verbs Count. The research project 'Gender and Work' and its methodology. – *Scandinavian Economic History Review* 59: 3, 273–293.
- Florén, Anders 1991. Genus och producentroll. Kvinnoarbete inom svensk berghantering, exemplet Jäders bruk 1640–1840. Uppsala: Uppsala universitet.
- Florén, Anders 1994. Den gamla goda tiden. Järnet, dess arbetare och makten. Teoksessa Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla & Åmark, Klas (toim.) *Bryta, bygga, bo. Svensk historia underifrån*. Stockholm: Ordfronts förlag, 94–124.
- Fontaine, Laurence 1996. *History of Pedlars in Europe*. Kääntänyt Vicki Whittaker. Cambridge: Polity.
- Forfang, Folke 2013. Omfattande husmannsvesen i Trøndelag allereie før 1645? – *Heimen* 50: 1, 46–64.
- Fumerton, Patricia 2006. *Unsettled. The Culture of Mobility and the Working Poor in Early Modern England*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Förvaltningshistorisk ordbok. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <http://fho.sls.fi/>.
- Gary, Kathryn 2016. *Income and the household: women's work and wages in early modern Sweden*. – Fernetzt. Verkkojulkaisu. [Viitattu 5.1.2017.] Saatavissa: <http://www.univie.ac.at/fernetzt/income-and-the-household-womens-work-and-wages-in-early-modern-sweden/#f5>.
- Granlund, Johan 1943. De obesuttna. Teoksessa Lindblom, Andreas (toim.) *Arbetaren i helg och söcken: kulturhistoriska studier*. Del 1, Hus och hem. Stockholm: Tiden, 13–77.
- Haatanen, Pekka 1968. *Suomen maalaisköyhälistö tutkimusten ja kaunokirjallisuuden valossa*. Helsinki: WSOY.
- Hammond, J. L. & Hammond, Barbara 1967 (1913). *The Village Labourer 1760–1832. A Study in the Government of England before the Reform Bill*. New York: Augustus M. Kelley.
- Hanssen, Börje 1976. Hushållens sammansättning i österlensa byar under 300 år. En studie i historisk strukturalism. – *Rig – Tidskrift utg. av Föreningen för svensk kulturhistoria* 59: 2, 33–61.
- Harnesk, Börje 1990. *Legofolk: Drängar, pigor och bönder i 1700- och 1800-talets Sverige*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

- Hasbach, Wilhelm 1908. *A History of the English Agricultural Labourer*. London.
- Hedberg, Lennart 1995. *Företagarfursten och framväxten av den starka staten. Hertig Karls resursexploatering i Närke 1581–1602*. Örebro: Örebro universitet.
- Heino, Ulla 1987. *Talonpoikien ja kartanoiden Eurajoki (1300-luvulta vuoteen 1721)*. Teoksessa Heino, Ulla, Luoto, Jukka & Salo, Unto (toim.) *Eurajoen historia I*. Eurajoki: Eurajoen kunta ja seurakunta.
- Hitchcock, Tim, King, Peter & Sharpe, Pamela (toim.) 1996. *Chronicling Poverty: The Voices and Strategies of the English Poor, 1640–1840*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Huften, Olwen H. 1974. *The poor of Eighteenth-Century France, 1750-1789*. Oxford: Clarendon.
- Huhtamies, Mikko 2004. *Knektar och bönder. Knektersättare vid utskrivningarna i Nedre Satakunda under trettioåriga kriget*. Helsinki: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Huhtanen, Taina 1978. *Ypäjän historia*. Ypäjä: Ypäjän kunta ja seurakunta.
- Jacobsson, Benny & Ågren, Maria (toim.) 2011. *Levebröd: vad vet vi om tidigmodern konsarbetsdelning?* Uppsala: Uppsala universitet.
- Jeppsson, Gert 2002. *Gatehus och huvudgårdar i Skåne under 1600-talet*. Teoksessa Lundh, Christer & Sundberg, Kerstin (toim.) *Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer*. Lund: Nordic Academic Press, 39–62.
- Jokipii, Mauno 1956. *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I*. Helsinki.
- Jokipii, Mauno 1974. *Satakunnan historia IV. Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan*. Pori: Satakunnan Maakuntaliitto.
- Jokipii, Mauno 2007a. *Kaskenpoltosta ja kydönviljelyksestä Satakunnassa ennen isoavihaa*. Teoksessa *Satakunta – Kotiseutututkimuksia XXIV*. Osattiin ennenkin. Professori Mauno Jokipiin Satakunta-aiheisia tutkimuksia. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Jokipii, Mauno 2007b. *Metsästyksestä Satakunnassa 1500- ja 1600-luvuilla*. Yllämain. julkaisussa.
- Jokipii, Mauno 2007c. *Kalastus elinkeinona uuden ajan alun alkupuolen Satakunnassa*. Yllämain. julkaisussa.
- Jokipii, Mauno 2007d. *Satakunnan varhaisimmasta teollisuudesta ennen isoavihaa*. Yllämain. julkaisussa.
- Jutikkala, Eino 1934. *Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin*. Teoksessa Suolahti, Gunnar et al. (toim.) *Suomen kulttuurihistoria II. Sääty-yhteiskunnan aika 1*. Jyväskylä: Gummerus.

- Jutikkala, Eino 1949. Maanomistus ja väestöryhmät. Teoksessa Voionmaa, Väinö (toim.)
Längelmäen seudun historia I: Kangasalan historia I. Forssa.
- Jutikkala, Eino 1957. Väestö ja yhteiskunta. Teoksessa Hämeen historia II: 1. Hämeenlinna: Karisto.
- Jutikkala, Eino 1958. Suomen talonpojan historia. Toinen, uudistettu ja lisätty laitos. Helsinki:
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jutikkala, Eino 1980. Suurten sotien ja uuden asutusekspansion kaudet. Teoksessa Jutikkala, Eino,
Kaukiainen, Yrjö & Åström, Sven-Erik (toim.) Suomen taloushistoria 1. Agraarinen Suomi.
Helsinki: Tammi, 147–170.
- Jutikkala, Eino, Kaukiainen, Yrjö & Åström, Sven-Erik (toim.) 1980. Suomen taloushistoria 1.
Agraarinen Suomi. Helsinki: Tammi.
- King, Steven & Tomkins, Alannah (toim.) 2003. The poor in England 1700–1850: An economy of
makeshifts. Manchester: Manchester University Press.
- Koivisto, Olavi 1966. Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia I. Historiallisen ajan alusta
isoonvihaan. Eura: Kuntien ja seurakuntien asettama historiatoimikunta.
- Koskinen, Ulla 2002. Suomen asutuksen yleisluettelon käytettävyys digitointia silmälläpitäen.
Raportti Jalmari Finnen Säätiölle 16.10.2002. Tampere.
- Kotkas, Toomas 2013. Royal Police Ordinances in Early Modern Sweden. The Emergence of
Voluntaristic Understanding of Law. Leiden: Brill.
- Kuusi, Sakari 1935. Hollolan pitäjän historia. Osa I. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän
alkuun 1860-luvulle. Porvoo: WSOY.
- Laakso, Veikko 1986. Suur-Loimaan historia I. Esihistorialliselta ajalta vuoteen 1721. Loimaa:
Alastaro, Loimaan kaupunki, Loimaan kunta ja Mellilä.
- Laitinen, Riitta 2018. The Necessary and Unwanted Mobility of Lower Classes in Seventeenth-
Century Swedish Towns. Teoksessa Ojala-Fulwood, Maija (toim.) Migration and Multi-ethnic
Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present. Odenbourg: De
Gruyter, 59–82.
- Lambrecht, Thijs 2003. Reciprocal exchange, credit and cash: agricultural labour markets and local
economies in the southern Low Countries during the eighteenth century. Continuity and
Change 18: 2, 237–261.
- Lane, Penelope, Raven, Neil & Snell, K. D. M. (toim.) 2004. Women, Work and Wages in England,
1600–1850. Woodbridge: The Boydell Press.

- Levander, Lars 1975. *Brottsling och bödel*. Stockholm: Gidlunds & Institutet för folklivsforskning vid Nordiska Museet och Stockholms universitet.
- Lext, Gösta 1968. *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Lindegren, Jan 1984. *Knektänkornas land*. Teoksessa Ambjörnsson, Ronny & Gaunt, David (toim.) *Den dolda historien. 27 uppsatser om vårt okända förflutna*. Stockholm: Författarförlaget, 363–375.
- Lindeqvist, K. O. 1910. *Suomen talonpoikien valituksia 1600-luvun keskivaiheilla*. Historiallinen Arkisto XXI, II. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lindström, Jonas 2014. *Skattebolandbor och hälftenbrukare. Jordägare och arrende under 1600- och 1700-talet*. Teoksessa Wästfelt, Anders (toim.) *Att bruka men inte äga. Arrende och annan nyttjanderätt till mark i svenskt jordbruk från medeltid till idag*. Stockholm: Kungl. skogs- och lantbruksakademien, 61–73.
- Lindström, Jonas 2016. *Om en snäll man - och om tusentals andra. Mångsyssleri bland jordfattiga i 1600-talets Sverige*. Teoksessa Kungl. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala: Årsbok 2014. Uppsala: Kungl. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala, 155–169.
- Lindström, Jonas 2017. *Labouring Poor in Early Modern Sweden? Crofters and Lodgers in Västmanland in the Seventeenth Century*. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Lindström, Jonas, Fiebranz, Rosemarie & Rydén, Göran 2017. *The Diversity of Work*. Teoksessa Ågren, Maria (toim.) *Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early Modern European Society*. Oxford: Oxford University Press, 24–56.
- Lindström, Jonas & Mispelaere, Jan 2011. *Genus, arbete och hushåll bland jordfattiga på landsbygden*. Teoksessa Jacobsson, Benny & Ågren, Maria (toim.) *Levebröd: vad vet vi om tidigmodern konsarbetsdelning?* Uppsala: Uppsala universitet, 131–154.
- Lindström, Jonas & Mispelaere, Jan 2015. *En plats att leva på: Geografisk rörlighet och social position i det gamla bondesamhället*. – *Scandia* 81: 2, 71–98.
- Lindström, Jonas & Mispelaere, Jan 2016. *Interdependent living: Labouring families and the Swedish mining industry in the late seventeenth century*. – *The History of the Family* 22: 1, 136–155.
- Litzen, Veikko 1980. *Perniön varhaisempi historia*. Teoksessa *Perniön historia I*. Perniö: Perniön kunta.
- Lucassen, Jan 1987. *Migrant Labour in Europe, 1600–1900. The Drift to the North Sea*. Kääntänyt Donald A. Bloch. London: Croom Helm.

- Lundh, Christer & Sundberg, Kerstin (toim.) 2002. Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer. Lund: Nordic Academic Press.
- Lundkvist, Sven 1979. Resurser, skattetryck och fattigdom i 1610-talets Sverige. Teoksessa Revera, Margareta & Torstendahl, Rolf (toim.) Bördor bönder, börd i 1600-talets Sverige. Lund: Studentlitterature.
- Matinolli, Eeva 1982. Ruotsin vallan aika. Teoksessa Koivunen, Pentti & Matinolli, Eeva (toim.) Rymättylän historia I. Esihistoria ja Ruotsin vallan aika. Rymättylän kunta ja seurakunta.
- Miettinen, Tiina 2012. Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun. Tampere: Tampere University Press.
- Miettinen, Tiina 2015. Piikojen valtakunta: nainen, työ ja perhe 1600- ja 1700-luvuilla. Jyväskylä: Atena.
- Miettinen, Tiina 2016. Kylistä kartanoiksi. Teoksessa Suomen museo 2014. 121. vuosikerta. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys, 31–55.
- Miettinen, Tiina & Mäkelä-Alitalo, Anneli 2009. Hauhon historia II. Hauho: Hauho-Seura ry.
- Mispelaere, Jan 2013. Att tänja på gränserna: Försörjning av ett samhälle i utkanten av det svenska riket. Teoksessa Ericsson, Peter et al. (toim.) Allt på ett bräde. Stat, ekonomi och bondeoffer: en vänbok till Jan Lindegren. Uppsala: Uppsala universitet, 57–72.
- Nederveen Meerkerk, Elise van 2007. De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeid in de Nederlandse textielnijverheid, 1581–1810. Amsterdam: Aksant Academic Publishers.
- Nederveen Meerkerk, Elise van 2010. Market Wage of Discrimination? The Remuneration of Male and Female Wool Spinners in the Seventeenth-century Dutch Republic. – Economic History Review 63: 1, 165–186.
- Niemelä, Jari 1990. Tuntematon ruotusotilas. Ruotsinajan lopun ruotuarmeijan miehistön sosiaalinen ja taloudellinen asema Satakunnassa. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Nordisk familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi. Vol./Band 7 (1884). 1. painos. Tukholma. Verkkojulkaisu. Saatavissa: <http://runeberg.org/nfag/>.
- Nordlund, Sven 1984. Finnarna. Teoksessa Ambjörnsson, Ronny & Gaunt, David (toim.) Den dolda historien. 27 uppsatser om vårt okända förflutna. Stockholm: Författarförlaget, 46–62.
- Nygård, Toivo 1989. Suomen palvelusväki 1600-luvulla: Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Oja, Aulis 1966. Maskun historia. Turku: Maskun kunta ja seurakunta.
- Orrman, Elias 1980. Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä. – Genos 51, 1–21.

- Paikkala, Jarmo 2001. Loiset. – Sukutieto 4/2001, 10–14.
- Palm, Lennart Andersson 1993. Människor och skördar. Studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540–1770. Göteborg: Institutet för lokalhistorisk forskning.
- Papunen, Pentti 1996. Ikaalinen eräalueena ja kappeliseurakuntana keskiajalta noin vuoteen 1640. Teoksessa Alhonen, Pentti, Papunen, Pentti & Sarkki-Isomaa, Seija (toim.) Ikaalisten entisen emäpitäjän historia I. Vuoteen 1640. Ikaalinen: Ikaalisten kaupunki, 161–389.
- Persson, Christer 2002. Torpare och backstugusittare i olika miljöer. Teoksessa Lundh, Christer & Sundberg, Kerstin (toim.) Gatehus och gatehusfolk i skånska godsmiljöer. Lund: Nordic Academic Press, 209–230.
- Petersson, Erik 2013. Stormaktstidens lemlästade soldater. Teoksessa Holmlund, Sofia & Sandén, Annika (toim.) Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år. Stockholm: Natur & Kultur, 95–118.
- Petersson, Erik 2014. Wounded Veterans and the State: The Precursor of the Veteran's Home in Sweden (1560–1650). – *Scandinavian Journal of History* 39: 2, 185–197.
- Petersson, Erik 2017. Sårade soldater. Livet efter stormaktstidens krig. Stockholm: Natur & Kultur.
- Pihl, Christopher 2011. Arbete och hushåll. Teoksessa Jacobsson, Benny & Ågren, Maria (toim.) Levebröd: vad vet vi om tidigmodern konsarbetsdelning? Uppsala: Uppsala universitet, 35–58.
- Pihl, Christopher 2012. Arbete. Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige. Uppsala: Uppsala universitet.
- Piilonen, Juhani 2007. Sastamalan historia 2. 1300-1860. Vammala: Vammalan kaupunki.
- Pound, John 1971. Poverty and Vagrancy in Tudor England. London: Longman.
- Pulma, Panu 1983. "Rätta fattiga eller lättingar?" – Frihetstidens inhysingar. – *Historisk tidskrift för Finland* 68: 4, 394–409.
- Pulma, Panu 1986. Köyhäinhoito ja tilaton väestö 1700-luvulla. Teoksessa Suku ja tieto 3. Sukututkimuspäivien esitelmiä 1982–1986. Helsinki: Suomen Sukututkimusseura.
- Pulma, Panu 1994. Vaivaisten valtakunta. Teoksessa Jaakkola, Jouko et al. (toim.) Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 15–70.
- Pulma, Panu 2009. Kerjäläisyys, irtolaisuus, "mustalaisuus": Historiallisia yhteyksiä. Teoksessa Mäkinen, Virpi & Pessi, Anne Birgitta (toim.) Kerjääminen eilen ja tänään: Historiallisia, oikeudellisia ja sosiaalipoliittisia näkökulmia kerjäämiseen. Tampere: Vastapaino, 71–96.

- Pylkkänen, Anu 2006. Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664–1922. Teoksessa Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 73–94.
- Rahikainen, Marjatta 2006. Kadonneen työn jäljillä. Teoksessa Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2006. Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–31.
- Rahikainen, Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (toim.) 2006. Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rantanen, Arja 2014. Pennförare i periferin: österbottniska sockenskrivare 1721–1868. Turku: Åbo Akademi.
- Rehnberg, Mats 1943. Statare. Teoksessa Lindblom, Andreas (toim.) Arbetaren i helg och söcken: kulturhistoriska studier. Del 1, Hus och hem. Stockholm: Tiden, 161–182.
- Saarenheimo, Juhani 1974. Vanhan Pirkkalan historia. Nokia: Vanhan Pirkkalan historiatoimikunta.
- Saarenheimo, Juhani 1984. Vanhan Ylä-Satakunnan maaseudun yhteiskuntarakenne ennen teollistumista. Teoksessa Jaakkola, Jouko (toim.) Tampere. Tutkimuksia ja kuvauksia VIII. Tampere: Tampereen Historiallinen Seura, 27–49.
- Salminen, Tapio 2007. Joki ja sen väki. Kokemäen ja Harjavallan historia jääkaudesta 1860-luvulle. Kokemäen ja Harjavallan historia I: 1. Kokemäen ja Harjavallan kaupungit ja seurakunnat.
- Sandén, Annika 2016. Bödlar. Liv, död och skam i svenskt 1600-tal. Stockholm: Atlantis.
- Skrubbeltrang, Fridlev 1977 (1940). Husmand og inderste: studier over Sjællandske landboforhold i perioden 1660–1800. Copenhagen: Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie.
- Snell, K. D. M. 1985. Annals of the labouring poor: social change and agrarian England, 1660–1900. Cambridge: Cambridge University Press.
- Soininen, Arvo M. 1974. Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomen perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Sointula, Väinö 2007. Sanasto sukututkijoille. 3. uudistettu painos. Helsinki: Sukuseurojen Keskusliitto.
- Spufford, Margaret 1984. The Great Reclathing of Rural England: Petty Chapmen and their Warers in the Seventeenth Century. London: A&C Black.
- Suvanto, Seppo 1960. Katsaus Hämeen-Satakunnan vaiheisiin 1550–1700. Teoksessa Hämeen historia II: 2. Hämeenlinna: Karisto.

- Svenska Akademiens ordbok (SAOB). Verkojulkaisu. Saatavissa: <http://www.saob.se/>.
- Timberlid, Jan Anders 1989. Husmenn i ein godsøkonomi i Indre Sogn. Teoksessa Damgaard, Helle et al. (toim.) Huse og husmænd i fortid nutid og fremtid: Småbrugets udbredelse og vilkår i Norden. Odense: Odense universitetsforlag, 107–118.
- Toropainen, Veli Pekka 2015. Aurajoen Halistenkosken historiaa. – Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja 48, 117–231.
- Vappula, Jorma 1999. Ikaalisten entisen emäpitäjän historia II. 1641–1721. Vammala: Honkajoen kunta, Ikaalisten kaupunki, Jämijärven kunta, Kankaanpään kaupunki, Kihniön kunta, Parkanon kaupunki.
- Viikki, Raimo 1973. Suur-Huittisten historia II. Punkalaitumen eroamisesta kunnallisen itsehallinnon alkuun n. 1639–1860. Huittinen: Huittisten, Vampulan, Keikyän ja Kauvatsan kunnat.
- Viikki, Raimo 2001. Satakunta 1600- ja 1700-luvuilla – yleiskuvaus. Teoksessa Satakunta. Kotiseutututkimuksia XIX. Satakunnan Historiallinen Seura.
- Vilkuna, Kustaa H. J. 1996. Arkielämää patriarkalisessa työmiesyhteisössä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Villstrand, Nils Erik 1992. Anpassning eller protest: lokalsamhället inför utskrivningarna av fotfolk till den svenska krigsmakten 1620–1679. Åbo: Åbo Akademi.
- Virkkala, K., Kopisto, A. & Lehtinen, E. 1967. Suur-Ulvilan historia I. Porin maalaiskunta ja Ulvila.
- Virtanen, A. E. 1934. Kyläyhteiskunta ennen isojakoa. Teoksessa Suolahti, Gunnar et al. (toim.) Suomen kulttuurihistoria II. Säätö-yhteiskunnan aika 1. Jyväskylä: Gummerus.
- Wilmi, Jorma 1988. Heinolan pitäjän historia keskiajalta 1860-luvulle. Teoksessa Wilmi, J., Helin, T. & Seger, T. (toim.) Heinolan pitäjän historia 1860-luvulle. Heinola: Heinolan maalaiskunta.
- Wilmi, Jorma 1991. Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella: taloudellispohjainen tutkimus Turun ja Porin sekä Pohjanmaan läänien maaseudulta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Wilmi, Jorma 2003. Palkolliset ja tilaton väestö. Teoksessa Rasila, Viljo, Jutikkala, Eino & Mäkelä-Alitalo, Anneli (toim.) Suomen maatalouden historia. Osa I. Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 223–238.
- Wohlin, Nils 1908. Torpare-, backstugu- och inhysesklasserna. Öfversikt af deras uppkomst, tillväxt och aftagande med särskild hänsyn till torparklassens undergräfvande. Emigrationsutredningen. Bil. 11. Stockholm: P. A. Norstedt.

- Ågren, Henrik 2016. Status, Estate, or Profession? Social stratification via titles in 1730s Sweden. –
Scandinavian Journal of History 42: 2, 166–192.
- Ågren, Maria (toim.) 2017. Making a Living, Making a Difference. Gender and Work in Early
Modern European Society. Oxford: Oxford University Press.